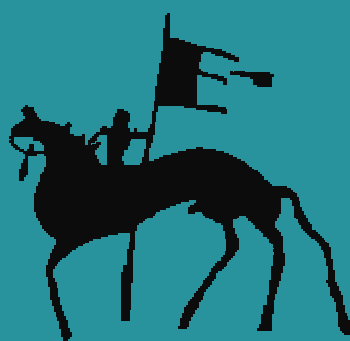

Türkoloji Makaleleri

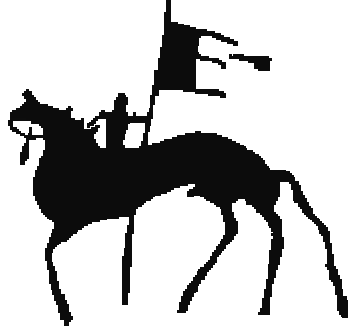

DÜNYADA BİR TÜRK DİLİ

TURKISTON KUTUBXONASI

www.turklib.com

TÜRK DİLLERİ AİLESİ

Prof. Dr. Talat TEKİN

I

Çuvaşça, Yakutça, Tuvaca, Hakasça, Altayca, Kırgızca, Kazakça vb. gibi Türkçe (Türkiye Türkçesi) ile akraba ya da kardeş olan ve uzak geçmişteki bir ana dilden, "Ana Türk Dili"nden türemiş bulunan dillere dünya Türk dilbilimi çevrelerinde, genellikle, "Türk dilleri" (İng. Turkic languages, Alm. Türkische Sprachen, Rus. Tyurkskiye yazıki, vb.) adı verilir. Türk dilbilimi verilerine ve modern dilbiliminde uygulanan ölçütlere göre Türk dillerinin çoğu için yerinde ve uygun olan bu ad bizde Hacettepe Üniversitesi'nde de benimsenmiş ve bu diller "Türk yazı dilleri" adıyla programa girmiştir.[1] Ancak, "Türk dilleri" adı bizde, ya doğru ve uygun bulunmadığı ya da sakıncalı sayıldığı için, genellikle, kabul edilmemekte ve kullanılmamaktadır. Türk Dil Kurumu yayınlarında, önceleri "Türk lehçeleri" adı benimsenmişken [2], sonraları bu ad yanında "Türk dilleri" deyimine de yer verildiği görülmektedir.[3] Ankara Üniversitesi Türk dillerini öteden beri "lehçe" sayar ve "Türk dilleri" deyiminden kaçınır.[4] İstanbul Üniversitesi ise, daha aşırı bir tutumla, "lehçe" deyimini yalnız Çuvaşça ve Yakutça gibi öbürlerinden çok farklı iki Türk dili için kullanmakta, bu diller dışındaki bütün Türk dillerini "lehçe"nin de altında bir konuşma türü (variety of speech) saydığı "şive" sözü ile adlandırmaktadır.[5] Bu durumda, Türk dillerini adlandırmada üç ayrı görüşle karşı karşıyayız demektir:

1. Dünya Türk dilbilimi çevreleri ile Hacettepe Üniversitesi'nin ve Türk Dil Kurumu'nun görüşü (dil),
2. Ankara Üniversitesi'nin görüşü (lehçe),
3. İstanbul Üniversitesi'nin görüşü (Çuvaşça ile Yakutça lehçe, öbürleri şive).

Acaba bu üç ayrı görüşten hangisi doğrudur ve dilbilimi verileri ile bağdaşır? Türk dilleri, gerçekten, akraba fakat ayrı ve bağımsız birer dil midir, yoksa, bizde genellikle savunulduğu gibi, tek bir dilin lehçeleri, hatta "şive"leri midir? Başka bir deyişle, bugün, başlı başına bir dil ailesi oluşturan birçok Türk dilleri mi, yoksa birçok lehçe ve "şive"leri olan tek bir Türk dili mi vardır? Bu yazıda, Türk dilbilimi verilerinin ışığında ve modern dilbiliminde kullanılan ölçütleri uygulayarak, bu sorulan yanıtlamaya ve konuyu aydınlatmaya çalışacağız.

Önce şunu belirtelim ki İstanbul Üniversitesi'nce ısrarla kullanılan şive sözü dil ya da konuşma türlerini adlandırmada ve dil sınıflandırmalarında yeri olmayan yanlış bir deyimdir. Dilbilimi, bilindiği gibi, şu konuşma türlerini tanıır: idyolekt (tek bir kişinin konuşma alışkanlıklarının tümü; birey diyalekti), ağız (birbirine benzer idyolektler toplamı; Alm. Mundart, Rus. govor), lehçe ya da diyalekt (birbirine benzer ağızlar toplamı), dil (birbirine benzer diyalektler toplamı). Küçükten büyüğe doğru yapılmış bu sıralamada şive'nin yeri olamaz. Çünkü şive sözü Türkçemizde "lehçe" ya da "diyalekt" anlamında değil, "söyleyiş" (telaffuz) ya da "konuşma tarzı" anlamında kullanılır: Türkçeyi Amerikan şivesiyle konuşmak, Karadeniz şivesi, Rum şivesi, vb. gibi. Bu örneklerden de anlaşıldığı gibi, şive bir dilin yalnızca farklı söylenişini belirleyen bir deyimdir. Şive'yi şöyle tanımlayabiliriz: "Şive, bir dilin bir bölge halkına, yabancı bir ulusa ya da ethnic gruba özgü söyleniş biçimidir." Şive, bu anlamıyla, ancak Fransızca asıllı aksan sözünün karşılığı ve onun anlamdaşısıdır. Bu anlamdaki bir sözün dil ya da konuşma türlerini adlandırmada ve dil sınıflandırmalarında kullanılamayacağı açıktır.

Şive deyiminin dil sınıflandırmadaki yersizliğini ve yanlışlığını böylece belirttikten sonra lehçe ya da diyalekt deyimine, Türk dillerinin diyalekt sayılıp sayılamayacağı sorusuna geçebiliriz. Hemen belirtelim ki dil ile diyalekt arasındaki ayrımın saptanması dilbiliminin çözülmesi oldukça güç sorunlarından biridir. Bu iki deyim öteden beri o kadar çok ve çeşitli anlamlarda kullanılmıştır ki bunların gerçek anlamları ve aralarındaki ayrım üzerinde genel bir anlaşmaya varmak olanaksız gibidir. Bununla birlikte, belirli bir dil ya da dil ailesi göz önünde tutulursa, iki konuşma türünden hangisinin dil, hangisinin de diyalekt olduğu oldukça belirgin bir biçimde ortaya konabilir.

Dilbiliminde bir konuşma türünün dil mi yoksa diyalekt mi olduğunu saptamak için kullanılan biricik dillik (linguistic) ölçüt karşılıklı anlaşılabilirlik (mutual intelligibility) ölçütüdür. Bu ölçüt, sıradan bir kimsenin dille ilgili şu yalın yargısına dayanır: "Aynı dili konuşan" insanlar birbirlerini anlayabilirler, ya da ters olarak, birbirlerini anlamayan insanlar "ayrı diller" konuşuyorlar demektir. Rastgele seçilmiş ve karşı karşıya getirilmiş her ikisi de tekdilli (monolingual) iki kişi düşünelim. Bunların her birinin yalnızca tek bir idyolekti var demektir. Eğer bu iki kişi günlük konularda hiç güçlük çekmeden anlaşabiliyorlarsa bunların idyolektlerinin karşılıklı anlaşılabilir olduğu yargısına varırız. Tersine, eğer bu iki kişi birbirlerini hiç anlamıyor iseler bunların idyolektleri arasında karşılıklı anlaşılabilirlik yoktur deriz. Birinci durumda iki kişi aynı dili ya da diyalekti konuşmaktadırlar; ikinci durumda ise bu iki kişi iki ayrı dili konuşuyorlar demektir.

Doğal olarak, konuşup anlaşmak için karşı karşıya gelen ya da getirilen iki kişinin idyolektleri her zaman böyle kesin bir sonuç vermez. Bu iki kişi birbirlerini arasına, şu ya da bu derece bir güçlkle anlıyor olabilirler. O zaman yapılacak iş bu iki kişinin idyolektleri arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranını saptamaktır. Bu oran şöyle saptanır: Karşı karşıya getirilen iki ayrı dil ya da diyalekt temsilcisine daha önce kaydedilmiş cümleler dinletilir ve deneklerden anlayabildikleri cümleleri kendi diyalektlerine ya da bildikleri üçüncü ortak dile çevirmeleri istenir. Bundan sonra deneklerin anlayabildikleri cümlelerin ayrı ayrı yüzdesi saptanır. Daha sonra da bunların ortalaması alınarak iki dil ya da diyalekt arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı bulunur. Amerikalı dilciler, Amerika yerlilerinin dil ve diyalektlerini saptamada bu yöntemi kullanmışlar ve başarılı sonuçlar almışlardır. Örneğin, Orta Algonquian diyalekt temsilcileri arasında yapılan bir deneyde Kickapoolarla Sauk-Foxlar arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı % 79, Shawneelerle Kickapoolar arasındaki % 6, Shawneelerle Sauk-Foxlar arasındaki ise % 2 olarak saptanmıştır.⁶ Bu sonuçlar, bu konuşma türlerini bilen herkesin beklentilerini doğrulamıştır. Nitekim, Kickapoo ile Sauk-Fox tek bir dilin birbirine yakın

diyalektleri sayılır; Shawnee ise ayrı ve bağımsız bir Orta Algonquian dili olarak kabul edilmektedir.

Aynı yöntemi Türk dilleri ailesinin dil ve diyalektleri arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranını saptamak için de kullanabiliriz. Ancak, Çuvaşça, Yakutça, Tuvaca, Hakasça, Altayca vb. gibi dillerin temsilcilerini ya da konuşurlarını Türkiye'de bulmak olanaksız olduğundan sözlü ve iki yanlı bir deney yapabilecek durumda değiliz. Bizim, bugün için yapabileceğimiz deney ancak yazılı ve tek yanlı, başka bir deyişle, öbür Türk dillerinden Türkçeye, bir deney olacaktır. Ayrıca, bu yazının oylumunu artırmamak için, bu tek yanlı deneyi, her Türk dil ya da diyalektinden seçilmiş onar cümlelik örneklerle yapacağız. Deneyimize Türkçeden ve öbür Türk dillerinden çok farklı olan Çuvaşça ve Yakutça ile başlıyoruz.

I. Çuvaşça-Türkçe deneyi

1. Virekensem şkula kayrış = Öğrenciler okula gittiler.
2. Kíneke sítel şınçe vırtat = Kitap, masa(nın) üstünde duruyor.
3. Vıl layih iş tivat = O iyi iş yapar.
4. Yımika valli kırantaş iltım = Kız kardeş(im) için kurşun kalem al- dım.
5. İna stena haşaçın redkollegine suylarış = Onu duvar gazetesinin yazı kuruluna seçtiler.
6. Mana pír uyıha otpusk paçış = Bana bir aylık izin verdiler.
7. Mın akatın şavna vıratın = Ne ekersen onu biçersin.
8. Kíneke vulani usilli = Kitap okumak faydalı(dır).
9. Tabak turtnine siyenlí teşşı = Tütün içmenin zararlı olduğunu söylüyorlar.
10. Çul şıvra putat, mınşın tesen vıl şıvran yıvır = Taş suda batar, çünkü (harf. "niçin dersen") o, sudan ağır(dır).

Yukarıdaki Çuvaşça cümleleri Türk dilbilimi öğrenimi görmemiş, Çuvaşça öğrenmemiş bir Türk'ün anlayamayacağı açıktır. Türkçe bilmeyen bir Çuvaş'ın da bu cümlelerin Türkçe karşılıklarını anlayamayacağını kesinlikle ileri sürebiliriz. O halde, Çuvaşça ile Türkçe arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı sıfırdır ve bunlar iki ayrı dildir diyeceğiz. Gerçek de budur. Çuvaşlarla anlaşmak isteyen bir Türk Çuvaşçayı, yabancı bir dil öğrenir gibi, çalışıp öğrenmek zorundadır. Aynı şekilde, Türklerle anlaşmak isteyen bir Çuvaş da, çalışıp Türkçeyi öğrenmedikçe, bu isteğini gerçekleştiremez. Şu var ki Çuvaşça ile Türkçe akraba diller olduklarından biçimlik (morphological) ve sözdizimlik (syntactic) yapıları hemen hemen aynıdır. Bu bakımdan, bir Türk Çuvaşçayı, bir Çuvaş da Türkçeyi, akraba olmayan bir dili öğrenmek için sarfedecekleri süreden daha kısa bir süre içinde, başka bir deyişle, daha kolay ve çabuk öğrenebilir.

Burada, Çuvaşça ile Türkçedeki denктаş (cognate) sözlerin her iki dilin söz dağarcığını öğrenmede kolaylık sağlayacağı düşüncesi akla gelebilir. Hemen belirtelim ki bu pek az birkaç söz için doğrudur. Örneğin Çuv. pír = Tü. bir, Çuv. mana = Tü. bana, vb. gibi. Çuvaşçanın atası olan Ana Çuvaşça ya da Ana Bulgarca, Ana Türkçeden o kadar eski bir tarihte ayrılmış ve bu

sözler o kadar farklılaşmıştır ki Türk dilbilimi öğrenimi görmemiş bir Türk ya da Çuvaş bu denктаş sözleri ayırt edemez. İşte birkaç örnek: Çuv. hır = Tü. kız, Çuv. tivar = Tü. tuz, Çuv. pır = Tü. buz, Çuv. çul = Tü. taş, Çuv. ilt- = Tü. işit-, Çuv. pillik = Tü. beş, Çuv. puş = Tü. baş, Çuv. ura = Tü. ayak, Çuv. hur- = Tü. koy-, Çuv. şul = Tü. yol, Çuv. şun- = Tü. yan-, Çuv. şüş = Tü. saç, Çuv. pur = Tü. var, Çuv. par- = Tü. ver-, Çuv. yun = Tü. kan, Çuv. yur = Tü. kar, Çuv. yul- = Tü. kal-, vb. gibi. Sesçe birbirlerinden bu denli farklı denктаş sözlerin, özel olarak öğrenilmedikçe, tanınamayacağı ve ayırt edilemeyeceği açıktır.

Bundan önce yayımlanan bir yazımda "Türkçe ile Çuvaşça, Yakutça vb. arasındaki fark en az İngilizce ile Almanca arasındaki fark kadardır, hatta ondan daha büyüktür" demiştim.⁷ Bu düşüncemi, yeri gelmişken, burada örneklerle kanıtlamak isterim. İngilizce ile Almancadaki denктаş sözler, gerçekten, birbirlerine daha yakındır. İşte birkaç örnek: İng. daughter [dô'tır] = Alm. Tochter [tóhtır] "kız", İng. ice [ays] = Alm. Eis [ays] "buz", İng. stone [stôn] = Alm. Stein [ştayn] "taş", İng. hear [hır] = Alm. hören [höö'ırın] "işitmek", İng. foot [fut] = Alm. Fuß [füs] "ayak", İng. give [giv] = Alm. geben [gê'bın] "vermek", İng. seven [sevın] = Alm. sieben [zi'bın] "7", İng. blood [blad] = Alm. Blut "kan", İng. five [fayv] = Alm. fünf "5", İng. sea [si] "deniz" = Alm. See [zê] "göl", vb. gibi. İngilizce-Almanca denктаş sözlerin bu çok daha yakın benzerliklerine rağmen, hiçbir Hint-Avrupa dircisi Almancanın İngilizcenin bir diyalekti olduğunu, ya da bunun tersini, kabul etmez, edemez. Aynı şekilde, hiçbir gerçek Türk dilbilimcisi de Çuvaşçayı Türkçenin ya da başka bir Türk dilinin diyalekti sayamaz. Tümtürkçü eğilimlerin bilimde yeri yoktur ve olmamalıdır.

1970 sayımlarına göre 1.694.000 kişi tarafından konuşulan Çuvaşçanın iki diyalekti vardır: Anatri (Aşağı) ve Viryal (Yukarı) diyalektleri. Yazı dili Aşağı diyalekt üzerine kurulmuştur. Yukarı diyalekt yazı dilinden şu farklarla ayrılır: 1) İlk hecede /u/ yerine /o/ bulunması: por "var" (yazı dilinde pur), porin- "yaşamak" (yazı dilinde purin- = Tü. barın-), vb., 2) Ünlü uyumunun daha yaygın olması: yal-sam "köyler" (yazı dilinde yal-sem), çol pak "taş gibi" (yazı dilinde çul pek), vb., 3) Sözlük farklar.

II. Yakutça-Türkçe deneyi

1. Olorbuttâğar ülelêbit orduk = Çalışmak oturmaktan (harf. "oturmaktan çalışmak") daha iyi(dir).
2. Min ubayım saha oskuolatığar bâr = Benim ağabeyim Yakut okulundadır.
3. Bihigi at mînen barıahpıt = Biz at(a) binip gideceğiz.
4. Haydah oloroğut? = Nasılsınız? (harf. "Nasıl yaşıyorsunuz?")
5. En olus türgennik sañarağın = Sen çok hızlı konuşuyorsun.
6. Min sahalı kıratık öydüübün = Ben Yakutça(yı) biraz anlarım.
7. Bihigi sarsıarda erde turabıt = Biz sabahleyin erken kalkarız.
8. İti oğö tüün ıtır = O çocuk gece(leri) ağlar.
9. Miehe sittık hâta uonna holuoha nâda = Bana yastık kılıfı ile galoş gerek.
10. Bu son sieğö olus kılğas = Bu ceket(in) yen(leri) çok kısa.

Yukarıdaki Yakutça cümleler ve Türkçe karşılıkları açıkça göstermek- tedir ki Yakutça ile Türkçe arasında da karşılıklı anlaşılabilirlik yoktur. Bu, at vb. gibi kimi sözlerin Yakutça ile Türkçede ortak olmasının karşılıklı anlaşabilmeye yetmeyeceği açıktır. Olor- (otur-), orduk (artık), bâr (var), bihigi (biz), sıttık (yastık) vb. gibi denktaş sözlerin Yakutçaları o denli farklıdır ki bunları kestirebilmek olanaksızdır. O halde Yakutça da bir lehçe ya da diyalekt değil, akraba fakat ayrı ve bağımsız bir dildir.

Bazı Türk dili bilginleri, örneğin Nemeth ve Arat, Ana Türkçedeki sözbashi /y/ foneminin Yakutçada /s/ye Çuvaşçada da öndamaksıl (palatal) /ş/ fonemine dönüştüğüne bakarak, bu iki dil arasında bir yakınlık olduğunu savunmuşlardır. Ancak, bu kadarlık bir benzerliğin Yakutça ile Çuvaşça arasında bir anlaşılabilirlik sağlayamayacağı açıktır. Ana Türkçede /y/ fonemi ile başlayan sözler, Yakutça ile Çuvaşçadaki başka önemli seslik değişimler sonucu, birbirlerinden çok farklı bir duruma gelmişlerdir. Örneğin Çuv. şul = Yak. suol "yol", Çuv. şuk = Yak. suoh "yok", Çuv. şur = Yak. sâs "ilkbahar" (Tü. yaz), Çuv. şičçi = Yak. sette "7", vb. Yakutça ile Çuvaşçanın birbirinden ne kadar farklı olduğunu birkaç cümle karşılaştırması ile daha iyi anlayabiliriz:

Çuv. Mınle purınatır? = Yak. Haydah oloroğut? "Nasılsınız?"

Çuv. Manin puş ıralat = Yak. Bahım ıalcar "Başım ağrıyor"

Çuv. İšta purınatır? = Yak. Hanna oloroğut? "Nerde oturuyorsunuz?"

Çuv. Epı ku kılte purınatıp = Yak. Min bu cieğe olorobun "Ben bu evde oturuyorum"

Çuv. Esir ku şınna pıletır-i? = Yak. Ehigi bu kihini bileğit duo? "Siz bu adamı tanır mısınız?"

Çuv. Epı ku şınna layıh pıletıp = Yak. Min bu kihini üçügedik bilebin "Ben bu adamı iyi tanırım".

Yukarıdaki cümlelerden açıkça görüleceği üzere, Yakutça ile Çuvaşça arasında da karşılıklı anlaşılabilirlik yoktur.

Yakutça, 1970 sayımlarına göre, 296.000 kişi tarafından konuşulur ve üç diyalekti vardır: 1) Nam-Aldan diyalekti (hatın "kadın", serin "serin; serinlik"), 2) Kangal-Vilyuy diyalekti (hotun, sörünün), 3) Dolgan diyalekti (katun, serünün). Yakutistan'dan uzakta, Taymır'da konuşulan Dolgan diyalekti, görüldüğü gibi, daha arkaik özellikler gösterir ve Tunguzca sözlerle doludur. Yakut yazı dili Vilyuy diyalekti üzerine kurulmuştur.

Türk Dili, Cilt XXXVII, Sayı 318, Mart 1978

II

Bu yazı dizisinin birinci bölümünde Çuvaşça ve Yakutçayı Türkçe ile karşılaştırarak bu akraba dillerin Türkçeden ve birbirlerinden ne denli farklı olduklarını belirtmiştik. Dizinin bu bölümünde Türkçeyi öbür Türk dil ve diyalektleriyle karşılaştıracğız.

III. Tuvaca-Türkçe deneyi

1. Siler kaynak bar çor siler? = Siz nereye gidiyorsunuz?
2. Siler kaynak-la çoruksay-dır siler, mâr bar men = Siz nereye git- mek istiyorsanız (ben de) oraya gideceğim.
3. Çâşkın hûndan kudupkan ışkaş çâp tur = Yağmur bardaktan bo- şanırcasma (harf. "kovadan dökülüyormuş gibi") yağıyor.
4. Uluğ hünde çılg bolur bolza hemelâr bis = Pazar günü (harf. "bü- yük günde") (hava) sıcak olursa kayıkla gezeceğiz.
5. Sêñ-bile kadı çorup şıdavastır men, çüğe dêrge ajılım dozulbân = Seninle birlikte gidemem, çünkü işim bitmedi.
6. Kûzêr bolzuñca çuğâlâr men = İstersen, anlatırım.
7. Ol duğayın bis düün çuğâlaşkan bis = o(nun) hakkında biz dün ko- nuşmuştuk.
8. Zavottuñ medêzi şağda-la edipken bolgaş ajılçınar çana bergen = Fabrikanın düdüğü çoktan öttü ve işçiler (evlerine) döndü(ler).
9. Ol kiji bolgançok-la ârıp turgan bolza-da, eki öörenikçi çorân = O, genellikle sık sık hastalanıyor idiyse de, iyi (bir) öğrenci idi.
10. Bûğü deleğeyde dayın kûzêr ulus çok = Bütün dünyada savaş iste- yen (hiçbir) ulus yok(tur).

Yukarıdaki Tuvaca cümlelerle bunların Türkçe karşılıklarından açıkça görüleceği üzere Tuvaca ile Türkçe arasında da karşılıklı anlaşılabilirlik oranı sıfırdır. Bazı cümlelerde geçen ulus, kiji (kişi), bis (biz), düün (dün) vb. gibi sesçe ve anlamca aynı ya da birbirine yakın bir-iki sözün Tuvalarla Türklerin anlaşmalarını sağlayamayacağı açıktır.

Tuva dili ancak Sovyet devriminden sonra yazı dili olabilmiş Türk diyalektlerindendir. 1959 sayımına göre 100.000 kişi tarafından konuşulan Tuvacanın dört diyalekti vardır: Orta, Batı, Kuzey-Batı ve Güney Batı diyalektleri. Yazı dili Orta diyalekt üzerine kurulmuştur. 500-600 kişi tarafından konuşulan ve bazı Sovyet Türkologlarınca Tofalarskiy Yazık (Tofa dili) diye adlandırılan Tofaca da Tuva dilinin bir diyalektidir.

IV. Hakasça-Türkçe deneyi

1. Çılığ kün polar tıp, pıs niyik tonanıp algabıs = (Hava) ılık (harf. "ılık gün") olur diye, biz hafif giyindik.
2. Sin çı parçazıñ ma? = Sen de gidecek misin?
3. Kün sıhhannañ per, pıs pıs kilometr irt pargabıs = Güneş doğdu- ğundan (harf. "güneş çıktıktan") beri, biz beş kilometre yol almışız.
4. Hacan toğıstı tōssañ, pıs sıñhtirga kilerbıs = iş bittiği zaman (harf. "ne zaman işi bitirirsen"), biz denetlemeğe geleceğiz.
5. Ol mağa köp çahşı nime it salgan = O bana çok iyilik (harf. "iyi şey") etmiştir.

6. Sırerger par kilerger minıñ mâm çoğıl = Size gelmek için vaktim yok.
7. Min kirek knigalarını tap algam = Ben gerek(li) kitapları elde ettim.
8. Anıñ üçün ahça tölirge ayastıǵ = Onun için para ödemek yazık (olur).
9. Ol şkolanı am dâ tōspan = O, okulu henüz bitirmedi.
10. Min sırerzer tañda kilerbın, nêke = Ben size yarın gelirim, belki.

Bu Hakasça cümlelerin hiçbirisinin biz Türklerce anlaşılamıyacağı açıktır. Bir Hakasın da bu cümlelerin Türkçe karşılıklarını anlayamayacağını kesinlikle söyleyebiliriz. O halde Hakasça ile Türkçe arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı da sıfırdır ve Hakasça da bir diyalekt değil, akraba fakat ayrı ve bağımsız bir dildir. Bazı Türk dili bilginleri, çok heceli sözlerin sonundaki /g/ fonemini korumuş oldukları için, Tuvaca ile Hakasçayı bir gruba sokarlar. Bu doğru değildir. Çünkü Tuvaca ile Hakasça pek çok seslik (phonetic) farklarla birbirlerinden kesin olarak ayrılır: 1) Eski Türkçe /d/ fonemi Tuvacada korunduğu halde Hakasçada /z/ye dönüşmüştür: Tuv. adak = Hak. azah ("ayak"), Tuv. bedik = Hak. pözik "yüksek" (=Tü. büyük); 2) Eski Türkçe önses /ç/ fonemi Tuvacada /ş/ye, Hakasçada ise /s/ye değişmiştir: Tuv. şap- = Hak. sap- "dövmek", Tuv. sın = Hak. sın "gerçek"; 3) Eski Türkçe sonses /ş/ fonemi Tuvacada korunduğu halde Hakasçada /s/ fonemine dönüşmüştür: Tuv. baş = Hak. pas "baş", Tuv. beş = Hak. pis "5"; 4) Eski Türkçe ünlüler arası /ş/ fonemi Tuvacada /j/ye, Hakasçada ise /z/ye değişmiştir: Tuv. kiji = Hak. kızı "kişi", Tuv. ejik = Hak. izik "kapı" (=Tü. eşik), vb. Bu gibi seslik farklara biçimlik (morphological) ve sözlük (lexical) farklar da eklenince Tuvaca ile Hakasça arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı büyük ölçüde düşmüştür. Aynı anlamdaki birkaç cümle bu iki dil arasındaki farkı daha iyi gösterecektir:

Tuv. Kandıǵ amıdırıp çor siler? = Hak. Haydi çurtaǵlapçazar? "Nasılsınız?"

Tuv. Çüǵe inçâr algırıp tur sen? = Hak. Noǵa idi hışırçazıñ? "Niye öyle bağıırıyorsun?"

Tuv. Men öörenikser men = Hak. Min ügrenerge hınçam "Ben öğrenmek istiyorum"

Tuv. Kaş harlıǵ siler? = Hak. Nince çastıǵzar? "Kaç yaşındasınız?"

Tuv. Bejen harlıǵ men = Hak. İlig çastıǵbın "Elli yaşımdayım"

Tuv. Kırgan dep sanattınar eves siler = Hak. Apsah sanala çoğılzar "Yaşlı sayılmazsınız".

Yukarıdaki cümleler Hakasçanın Tuvacadan biçimlik ve sözlük bakım- larından da ne denli farklı olduğunu açıkça göstermektedir.

Hakasça da Sovyet devriminden sonra yazı dili olmuştur. 1926'da düzenlenen ilk Hakas alfabesi Kiril asıllı idi. 1929'da bu alfabe Latin alfabesi ile değiştirildi. 1939'dan sonra ise Hakasça yine Kiril alfabesi ile yazılmağa başlandı. Kısa aralıklarla yapılan bu alfabe değişiklikleri Hakasçanın yazı dili olarak gelişmesini biraz geciktirmişse de bugün Hakas dilinde oldukça zengin bir edebiyat meydana gelmiştir.

1970 sayımına göre. 67.000 kişi tarafından konuşulan Hakasçanın birçok diyalektleri vardır: Sağay, Kaç, Koybal, Beltir, Kızıl ve Sor. Yazı dili Kaç ve Sağay diyalektleri üzerine kurulmuştur.

V. Altayca-Türkçe deneyi

1. Avtomobil atka körö sürekey türgen barıp cat = Otomobil attan (harf. "ata göre") çok daha hızlı gider.
2. Turanıñ tıstında câş câp çat = Dışarıda (harf. "evin dışında") yağmur yağıyor.
3. Mege şkolgo bargalaktang ozo lozuñ biçip alar kerek = Okula gitmeden önce yazı(mı) yazmam gerek (harf. "Bana okula gitmeden önce yazı yazmak gerek").
4. Añdap kuştap harar bolzoğor men kojo bararım = Ava gitmek niyetinde iseniz ben (de sizinle) birlikte gideceğim.
5. Ol onçozınañ ozo cortop oturdı = O, herkesten önce gitti.
6. Keçe eñirde bis kinodo bolgonıbıs = Dün akşam biz sinemada idik.
7. Bu biçik cûkta çıkkın = Bu kitap yakında çıktı.
8. Ol cürümünde köp cakşı ulus körgön = O, yaşamı boyunca birçok iyi insan görmüş(tür).
9. Nemelerdi turağa kiydirip salıñ! = Eşyaları eve taşıyın!
10. Nemeler kayırçakka battı = Eşyalar sandığa sığıdı.

Bu Altayca cümleleri Türk dilbilimi öğrenimi görmemiş bir Türk'ün anlayamayacağı ortadadır. Bir Altaylı da bu cümlelerin Türkçe karşılıklarını anlayamaz. O halde Altayca ile Türkçe arasındaki anlaşılabilirlik oranı sıfır ya da sıfıra çok yakındır diyebiliriz.

1970 sayımına göre 56.000 kişi tarafından konuşulan Altayca, Sovyet devriminden sonra yazı dili olmuştur. Altaycanın birçok diyalektleri vardır. Bunlar iki grupta toplanabilir: 1) Kuzey diyalektleri (Tuba, Kumandı ve Çalkandı), 2) Güney diyalektleri (Altay, Telengit ve Teleut). Yazı dili güney diyalektleri üzerine kurulmuştur.

VI. Kırgızca-Türkçe deneyi

1. Men kün sayın erte turamın = Ben her gün erken kalkarım.
2. Krovatımdı cıynaymın, cûnamın = Yatağımı toplarım (ve) yıkanırım.
3. Siler çaşsıñar, ösösüñör, keleşektin êsi bolosuñar = Sizler genç- siziz, büyüyeceksiniz (ve) geleceğin sahip(ler)i olacaksınız.
4. Ukpayt dep uşak aytpa, bilbeyt dep ûru kılba = İşitmez(ler) diye dedi-kodu yapma (harf "söyleme") bilmez(ler) diye hırsızlık etme (harf "kılma").
5. Al ôru, mına oşonduktan iştebeyt = O, hasta; işte bu nedenle çalışmıyor.

6. Men emdigiçe erteñ menenki tamaktı içe elekmin = Ben henüz (harf. "şimdiye değin") kahvaltı etmedim.

7. Erteden beri tamak ozana elekmin = Sabahtan beri ağızıma yemek koymadım.

8. Anın oşondoyun men eçak ele bilçümün = Onun böyle olduğunu ben çoktan beri biliyordum.

9. Aba ırayı özgördü = Hava (harf. "hava durumu") değişti.

10. Cerdin beti caykı caşıl ırañdan acırap,kubargan = Yeryüzü(harf.

"yerin yüzü") yazdaki yeşil rengini yitirip sarardı.

Yukarıdaki Kırgızca cümleleri Türk dilbilimi öğrenimi görmemiş Türkiyeli bir Türk'ün anlaması olanaksızdır. Birinci cümledeki men "ben" ve kün "gün" sözleri anlaşılabilirse bile kün sayın "her gün", erte "erken" ve turamın "kalkarım" söz ve söz grupları bilinemiyeceğinden cümle anlaşılmayacaktır. İkinci cümledeki Rusça asıllı krovat "yatak, karyola" sözü, büyük bir olasılıkla, Türkçedeki Fransızca asıllı kravatt sözü ile karıştırılacak ve cümledeki öbür iki söz de anlaşılamıyacağından cümleye doğru anlam verilemeyecektir. Sözü uzatmak gereksiz. Kırgızca Türklerce anlaşılamıyacak kadar farklıdır. Kırgızlar da, özel olarak çalışıp öğrenmedikçe, Türkçeyi anlayamazlar. Bu durumda, Kırgızca bir diyalekt değil, dildir diyebiliriz. Gerçek de budur.

Kırgızca Türk dilleri içinde en çok Altaycaya yakındır. Bununla birlikte birçok seslik, biçimlik ve sözlük farklarla ondan ayrılır. Aşağıdaki birkaç cümle karşılaştırması Kırgızca ile Altayca arasındaki farkı göstermeğe yetecektir sanırız:

Alt. Men bojoboy cadım = Kırg. Menin ubaktım çok "Benim (hiç) vaktim yok"

Alt. Bu ton oğo elbek = Kırg. Bul içik ağa çong "Bu kürk ona büyük"

Alt. Nemelerdi turağa kiydirip salıñ = Kırg. Buyumdardı üygö kirgizin "Eşyaları eve taşıyın (harf. "eve sokun")"

Alt. Bu kerek eki çıldın turkunına çöyilip cat = Kırg. Bul cumuş eki cılga sozulup ketet "Bu iş iki yıl sürer"

Alt. Bastırazı cüs salkoboy tudulgan = Kırg. Bardıgı cüz som karacattaldı "Toplam yüz ruble harcanıldı"

Alt. Mende slerge kirerge oyum cok = Kırg. Silerdikine kirüügö ubaktım çok "Sizin (eve) girmek için vaktim yok"

Alt. Kandıy curtap turarıgar? = Kırg. Kanday turasıñar? "Nasılsınız?"

Kırgızlar çok eski bir Türk halkıdır. Bununla birlikte Kırgızca ilk kez Sovyet devriminden sonra yazı dili olmuştur. Kırgızca 1924 ile 1926 yılları arasında Arap alfabesi, 1928 ile 1940 yılları arasında da Latin alfabesi ile yazılmıştır. 1940'tan beri de Kiril alfabesi ile yazılmaktadır.

Kırgızca, 1970 sayımına göre, 1.452.000 kişi tarafından konuşulur. Üç diyalekti vardır: Kuzey, Güney-Batı ve Güney-Doğu diyalektleri. Kırgız yazı dili Kuzey diyalekti üzerine kurulmuştur.

VII. Özbekçe-Türkçe Deneyi

1. U kelgändä edi kinogä barär edik = O gelmiş olsaydı sinemaya giderdik.
2. İşlägändä körä däm äliş yahşi = Dinlenmek çalışmaktan daha iyidir.
3. Şudgâr âdamlar bilän tolä edi: birisi häydäyâtir, birisi mälä bâsâyâtir, bâskaläri ketmân çäpâyâtir = Tarla insanlarla dolu idi: birisi çift sürüyor, birisi (yeri) tırmıkla temizliyor, başkaları da çapa çapalıyor(lardı).
4. Yer kuyâş âtrâfidä äylänädi = Dünya güneş(in) etrafında döner.
5. Äldin âwkatlängänlär stoldän turişä yatıbdı = Önceden yemek yemiş olanlar masadan kalkıyorlardı.
6. Papiros çekäsiz mi? = Sigara içer misiniz (harf. "çeker misiniz")?
7. İkki tāmāni teñ üçburçäk teñ yānli üçburçäk deb äytilädi = İki kenan eşit üçgen(e) eşkenar üçgen adı verilir.
8. Ulär bir-biri bilän gäpirişmäydi = Onlar birbirleri ile konuşmuyorlar.
9. Akämniñ baläläriğä hām men karäymän = Ağabeyimin çocuklarına da ben bakıyorum.
10. Äpäsinin yumuşläriğä karäşä başlädi = Ablasına yardım etmeğe başladı (harf. "Ablasının işlerine bakmağa başladı").

Özbekçe ile Türkçe arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı sıfır değilse bile ona yakın derecede düşüktür. Papiros çekäsiz mi gibi çok kısa bir cümlede bile anlamı bilinmeyen bir söz o cümlelerin anlaşılmasına engel olur.

1970 sayımına göre 9.195.000 kişi tarafından konuşulan Özbekçe Çağataycanın bir devamı sayılabilir. Özbekçe 1927'ye kadar Arap alfabesiyle, 1927 ile 1938 yılları arasında da Latin alfabesiyle yazılmıştır. 1938 yılından beri ise yeni Kiril alfabesi ile yazılmaktadır.

Özbekçenin birçok diyalektleri vardır. Bunlar üç grupta toplanabilir: 1) Kıpçak diyalektleri, 2) Oğuz diyalektleri, 3) Karluk-Çiğil-Uygur diyalektleri. Kıpçak ve Oğuz diyalektlerinde 8 ünlü sistemi ve ünlü uyumu korunduğu halde, Özbek yazı dilinde 6 ünlü vardır ve ünlü uyumu bozulmuştur.

VIII. Uygurca-Türkçe deneyi

1. Adättikigä kariganda bugün köpräk işliduk = Her zamankine göre bugün daha çok çalıştık.
2. Uniñga kariganda bu ärzänräk ämäs mu? = Ona bakarak bu daha ucuz değil mi?
3. Pulni poçta arkilik äwättim = Parayı posta aracılığı ile yolladım.

4. Män här yäqşānbä küni teatrğa baridiğanmān = Ben her pazar günü tiyatroya giderdim.
5. Äjdiha ot çeçip şirgä karap umtuldi = Ejderha ateş saçarak arslana doğru saldırdı.
6. Çivinlär yorukni räñni arālamdu? = Sinekler ışığı ve rengi fark eder mi?
7. Bizniñ tehi ügünüşimiz keräk = Bizim daha öğrenmemiz gerek.
8. Bu kommuna äzaliri mol hosul alimiz dāp ciddiyl işlävatidur = Bu komün(ün) üyeleri bol ürün almak için canla-başla çalışıyorlar.
9. U çoñkur tinivaldi vä kätmək üçün asta kozgaldi = O derin-derin esnedi ve gitmek için yavaşça (yerinden) kalktı.
10. Siz bilän hoşlaşkini kälдим = Sizinle vedalaşmağa geldim.

İşte, Yeni Uygurca 10 cümle ve Türkçe karşılıkları! Bu cümlelerde biz Türklerin kolayca ayırt edebileceği adāt "adet", bugün "bugün", bu, män "ben", här "her", keräk "gerek" vb. gibi Türkçe karşılıklarına çok yakın bazı sözler var. Ancak, daha önce de belirttiğim gibi, bir cümlede bir ya da birkaç sözün bilinmesi o cümlelerin tam ve doğru olarak anlaşılmasına yetmez. Cümledeki bütün sözlerin ve morfeplerin bilinmesi gerekir. Bu da özel olarak çalışıp öğrenmekle olur. O halde, Yeni Uygurca da bir diyalekt değil, dildir diyebiliriz. Uygurca Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sin-kiang eyaleti ile SSCB'nin Kazak, Kırgız, Özbek Ve Türkmen Cumhuriyetlerinde konuşulur. Çin'deki Uygurların sayısı 3.900.000 kadardır. SSCB'nde ise, 1970 sayımlarına göre, 173.000 Uygur vardır.

Uygurca da, Özbekçe gibi, eski Çağatay yazı dilinin devamı sayılır. Çin'deki Uygurlar son zamanlara kadar düzeltilmiş Arap alfabesini kullanıyorlardı. 1959'da toplanan Sin-kiang Uygur Bölgesi İkinci Dilbilimciler Kongresinde Uygurca için Latin asıllı yeni bir alfabe kabul edilmiştir. Çin'deki Uygurlar dillerini bugün bu yeni alfabe ile yazmaktadırlar. SSCB'ndeki Uygurlar ise 1930'dan 1946'ya kadar Latin alfabesini kullanmışlar, 1946'da bu alfabeyi Kiril alfabesi ile değiştirmişlerdir.

Uygurcanın pek çok diyalektleri vardır. Bunlar üç grupta toplanabilir: 1) Kuzey-Batı diyalekti ya da Orta diyalekt (Bu diyalekt şu ağızlardan oluşur: Turfan, Kuça, Aksu, Kaşgar, Yarkend, İli, Urumçi, Komul, Karaşar, Korlin), 2) Doğu ya da Lobnor diyalekti, 3) Güney ya da Hotan diyalekti.

IX. Tatarca-Türkçe deneyi

1. Ana şatlığınnan yılap cibärdi = Anne sevincinden ağlamağa başladı.
2. Biziñ bakçada çiyä, karlığan häm kura cilägi kuwakları üsä = Bizim bahçede vişne, frenk üzümü ve ahududu ağaçları yetişir.
3. Biziñ uram zur uram = Bizim cadde büyük (bir) cadde(dir).
4. Atlyk duslar alga taban! = Yürüyelim, dostlar ileri doğru!
5. Yak-yüninä karanıp ozın ozın atly = Yanına yöresine bakınarak uzun adımlarla yürüyor (harf. "uzun uzun adımlar atıyor").

6. Anıñ maturlıǵı minı tańǵa kaldırdı = Onun güzelliǵı beni şaşırttı.
7. Bay bay öçin tırışa, yarlı yarlıǵa bulışa = Zengin, zengin için çalışıp çabalar, yoksul (da) yoksula yardım eder.
8. Yañǵırlar yawgalasa da cir äli dımǵa tuymadı = Çok yağmur yağmasına rağmen yer henüz neme doymadı.
9. Ul irtän altı sağattä tora, zaryadka yasıy, salkın suw bılän yuwına = O, sabah saat altıda kalkar, jimnastik yapar (ve) soğuk su ile yıkanır.
10. Yıl ahırına bik küp torak yortlar faydalanuwǵa tapşırılaçak = Yıl sonuna (kadar) pek çok yaşama evler(i) istifadeye sunulacak.

Yukarıdaki 10 Tatarca cümle ile bunların Türkçe karşılıklarından açıkça görüleceği gibi, Tatarca ile Türkçe arasında pek çok seslik, biçimlik ve sözlük farklar vardır: yıla "ağlayıp", cir "yer", ul "o", bik "pek", öçin "için", minı "beni", yün "yön, taraf", bılän "ile", vb.; atlıy "yürüyelim", atlıy "yürüyor", tora "kalkar", alǵa "ileriye", bızñıñ "bizim", vb.; çiya "vişne", karlıǵan "frenk üzümü", kura cılǵı "ahududu", kuwak "«ğaç, çalı", üs- "büyümek, yetiştirmek", uram "cadde, sokak", zur "büyük", al "ön, ileri", taban "... doğru", yak "yan, taraf", karan- "bakınmak", matur "güzel", tańǵa kaldır- "hayrette bırakmak, şaşırtmak", bay "zengin", yarlı "yoksul", dım "nem", irtän "sabah", tor- "kalkmak", zaryadka "jimnastik", yasa- "yapmak", salkın "soğuk", yuwın- "yıkanmak", küp "çok", torak yort "yaşama evi, apartman", tapşır- "vermek, tevdi etmek, sunmak", vb. Görüldüğü gibi, Tatarca ile Türkçe arasında birçok seslik, biçimlik ve sözlük ayrılıkları vardır. Bir dilin diyalektleri arasında bu kadar çok ayrılık olmaz. O halde, bizde, Tümtürkçü duygular ve kaygılarla "Kazan Türkçesi", ya da "Kazan şivesi" diye adlandırılan Tatarca, Türkçenin bir diyalekti değil fakat ayrı ve bağımsız bir dildir.

Tatarca, Kıpçak grubu Türk dillerindendir. Tatar adı Türk dilinin en eski yazılı belgeleri olan Orhon yazıtlarında geçmektedir: Otuz Tatar, Tokuz Tatar ya da sadece Tatar. Ancak, Orhon yazıtlarında geçen bu ethnic adlar Türk boylarının değil, Moğol boylarının adlarıdır. Türkçe konuşan Tatarların ortaya çıkışı Altın Ordu devleti dönemine rastlar. Bugünkü Tatarlar, büyük bir olasılıkla, Volga Bulgarlarının Çingiz ordularındaki Türk (Kıpçak) ve Moğol boyları ile karışmaları sonucu oluşmuş bir Türk halkıdır.

Geçen yüzyıl ortalarına kadar yazı dili olarak Çağataycayı kullanan Tatarlar bu dönemde kendi yerli diyalektleri ile yazmağa başlamışlar ve bugünkü Tatar yazı dilinin temelini atmışlardır. Tatarca 1927'ye kadar Arap, 1927 ile 1939 yılları arasında da Latin alfabesiyle yazılmıştır. 1939'dan başlayarak Tatarca Kiril asıllı yeni Tatar alfabesi ile yazılmaktadır.

Tatarca, 1970 sayımlarına göre, 5.931.000 kişi tarafından konuşulur. Bu nüfusun % 30'u, merkezi Kazan şehri olan Tatar ÖSSC'nde, % 70'i de SSCB'nin öbür cumhuriyet ve bölgelerinde yaşamaktadır.

Tatarcanın üç diyalekti vardır: 1) Orta diyalekt ya da Kazan diyalekti (birçok ağızları vardır), 2) Batı ya da Mişer diyalekti (Penza, Gorkiy, Ulyanov, Saratov, Volgograd, Astrakhan ve Kuybişev bölgeleri ile Mordvin, Çuvaş ve Başkurt ÖSSC'nde konuşulan Tatar ağızları), 3) Doğu ya da Sibirya diyalekti (Bu diyalekte Tobol, Saz Ayağı, Tümen, Tevriş ve Tara adlarındaki Batı Sibirya Tatar ağızları girer). Tatar yazı dili Orta diyalekt üzerine kurulmuştur.

X. Başkurtça-Türkçe deneyi

1. Hâzîr ük kuzgalayık, yukha huñlarbız = Hemen şimdi kalkalım, yoksa geç kalacağız.
2. Hin toğrolokto aytkanda yaratmayhıñ = Sen, gerçek söylenilince, hoşlanmıyorsun.
3. Uynap höylähäñ dä uylap höylä = Şaka söylesen de düşünüp söyle. 4. Üziniñ zur bähithizlikkä osrağanın hizä = Kendisinin büyük (bir) bahtsızlığa uğradığını hissediyor.
5. Bında öyzär taştan matur itip halıngandar, tübälärin arış halamdarı minän yapkandar = Burada, evler, taştan güzel (bir şekilde) yapılmış; çatılarını (da) çavdar sapları (harf. "samanları") ile örtmüşler.
6. Yulga irtängi halkında sıgırbız = Yola sabah serinliğinde çıkacağız.
7. Säğät östö huktı = Saat üçü vurdu.
8. Bawziñ ozono, hüzzin kışkahı yakşı = İpin uzunluğunu, sözün (ise) kıyası iyi(dır).
9. Alt alhañ hınap al, aksa alhañ hanap al = At al(ı)rsan, sınavı al, para al(ı)rsan sayı al.
10. Kistärin min öyzä bulam = Akşamları ben evde olurum.

Yukarıdaki Başkurtça cümlelerin hiçbirisinin Türkiyeli Türklerce anlaşılacağı açıktır. Säğät östö huktı gibi çok kısa ve yalın bir cümleyi anlamak için bile şu ön bilgiler gereklidir: 1) Arapça sâ'at "saat" sözü, Başkurtçada, ilk hecedeki uzun /a/ foneminin kısalması, ikinci hece başındaki gırtlak patlayıcısı ayn'ın /g/ fonemine dönüşmesi ve sözün tümüyle öndamaksıllaşması (palatalization) sonucu, säğät biçimini almıştır; 2) Eski Türkçenin ilk hecedeki /ü/ ünlüsü Başkurtçada, kurallı olarak, zayıf (reduced) ve kısa /ö/ ünlüsüne, söziçi (medial) ve sözsonu (final) /ç/ fonemi de /s/ye değiştiğinden, Ortak Türkçe üç "3" sözü Başkurtçada ös biçimini almıştır; 3) Eski Türkçe sözbaşı (initial) /s/ fonemi Başkurtçada kurallı olarak /h/ye dönüştüğünden, ilk hecedeki /o/ ünlüsü de yine kurallı olarak /u/ya değiştiğinden, Ortak Türkçe sok- "vurmak" edimi Başkurtçada huk- biçimini almıştır. İşte, ancak bütün bu bilgiler bilindikten sonradır ki Säğät östö huktı gibi Başkurtça bir cümle "Saat üçü vurdu" tarzında anlaşılabilir.

1970 sayımlarına göre 1.240.000 kişi tarafından konuşulan Başkurtça ancak Sovyet devriminden sonra yazı dili olabilen Türk diyalektlerindendir. Başkurtça 1929'a kadar Arap, 1929'dan 1939'a kadar Latin alfabesiyle yazılmıştır; 1939'dan başlayarak da Kiril alfabesiyle yazılmaktadır.

Başkurtçanın iki diyalekti vardır: Doğu ya da Kuvakan diyalekti, Güney ya da Yurmat diyalekti. Doğu diyalektinin beş ağızı vardır: Ay, Argayaş, Salyut, Miyas ve Kızıl. Güney diyalektinin ağızları da şunlardır: İsk-Sakmar, Orta ağız, Kara-İdil, Dem, Güney-Batı ağızları. Başkurtçanın Doğu ve Güney diyalektleri arasında önemli fonemik ve seslik (phonetic) farkları vardır. Güney diyalektinin Güney-Batı ağızları öteden beri Tatarcanın etkisi altındadır. Başkurt yazı dili Doğu diyalekti üzerine kurulmuştur.

Ana dilleri Tatarca olan bazı dilciler, örneğin Saadet Çağatay ve Ahmet Temir, Başkurtçayı "Kazan Türkçesi" ya da "Kazan Şivesi" diye adlandırdıkları Tatarcanın bir 'ağız'ı sayarlar (bkz. S. Çağatay, Türk Lehçeleri Örnekleri II: Yaşayan Ağız ve Lehçeler, s. 70-72 ve A. Temir, "Kuzey Türkçesi", Türk Dünyası El Kitabı, s. 297). Bu görüşe katılmak güçtür. Çünkü,

Başkurtça, Tatarca ile aynı alt-gruba (Kıpçak grubunun Tatar-Başkurt alt-grubu) girmekle birlikte, bazı önemli farklarla ondan ayrılır. Bu farkların başlıcaları şunlardır:

- 1) Söz ve ek başındaki /s/ fonemi Tatarcada korunduğu halde, Başkurtçada /h/ye değişir: Tat. sarık = Bşk. harık "koyun", Tat. soñ = Bşk. huñ "son, sonra; geç", Tat. bulsa = Bşk. bulha "olsa", Tat. tuktasın = Bşk. tuktahın "dursun", vb.
- 2) Ortak Türkçe /ç/ fonemi Tatarcada korunduğu halde, Başkurtçada /s/ye dönüşmüştür: Tat. çap- = Bşk. sap- "koşmak", Tat. çalgı = Bşk. salgı "orak, tırpan", Tat. öçin = Bşk. ösön "için", Tat. kiç = Bşk. kis "akşam", Tat. çäç = Bşk. säš "saç" (<< *çäç << saç), vb.
- 3) Söziçi ve sözsonu /z/ fonemi Tatarcada korunduğu halde, Başkurtçada ötümlü dişlerarası sızıcısı (voiced interdental fricative) /z/ye değişmiştir.
- 4) Söziçi ve sözsonu /s/ fonemi Tatarcada korunduğu halde, Başkurtçada ötümsüz dişlerarası sızıcısı (voiceless interdental fricative) /s/ye değişmiştir.
- 5) Başkurtçada Tatarcada bulunmayan dudak uyumu vardır: Tat. yoldız = Bşk. yondož "yıldız", Tat. yöriy = Bşk. yöroy "yürüyor", Tat. kölımsıra- = Bşk. kölömhörä- "gülümsemek", Tat. öçin = Bşk. ösön "için" vb.
- 6) Sözbaşı /y/ fonemi Tatarcada /ı/ ile /i/den önce kurallı olarak, bazı sözlerde /c/ fonemine değiştiği halde, Başkurtçada /ı/ ile /i/den önce de korunmuştur: Tat. cidı = Bşk. yıtı "7", Tat. cibär- = Bşk. yıbär- "göndermek", Tat. cılı = Bşk. yılı "sıcak, ılık", vb.
- 7) Arapça-Farsça ödünçlemelerdeki sözbaşı /c/ fonemi Tatarcada korunduğu halde, Başkurtçada kurallı olarak /y/ye dönüşür: Tat. cawap = Bşk. yawap "cevap, yanıt", Tat. can = Bşk. yän "yan", Tat. comga = Bşk. yoma "cuma", vb.
- 8) {-DA} ve {-DI} eklerinin başındaki /d/ fonemi Tatarcada korunduğu halde, Başkurtçada ünlülerden sonra /n/ fonemine dönüşür: Tat. kaladan = Bşk. kalan "şehirden", Tat. karadı = Bşk. karanı "baktı" vb.

İşte, bu gibi seslik farklarla burada sözünü etmiyeceğimiz bazı önemli sözlük (lexical) farklar Başkurtçayı Tatarcadan ayırır. Bununla birlikte, aşağıdaki cümle karşılaştırmalarından da anlaşılacağı gibi, Tatarca ile Başkurtça arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı oldukça yüksektir:

Tat. Miña karadı = Bşk. Miñä karanı "Bana baktı"

Tat. İdil kürmiy itik salmıylar = Bşk. İzil kürmäy itik sismäyzär "Su(yu) görmeden çizme(yi) çıkarmazlar"

Tat. Min anı kiçä oçrattım = Bşk. Min unı kisä osrattım "Ben ona dün rastladım"

Tat. Cılı söyäk sındırmıy = Bşk. Yılı höyäk hındırmaş "Sıcak kemig(i) kırmaz"

Tat. Sin ni işliysiñ? = Bşk. Hin nämä işläyhıñ? "Sen ne yapıyorsun?"

Görüldüğü gibi, Başkurtça Tatarcaya yakındır. Ancak, Tatarlarla Başkurtlar arasındaki ethnic, kültürel ve politik ayrılıklarla Tatarca ile Başkurtçanın ayrı ayrı birçok diyalektleri bulunduğu

gerçeği göz önünde tutulursa Başkurtçanın Tatarcadan ayrı bir yazı dili olduğu görüşü ağırlık kazanır. Tatarca ile Başkurtça arasındaki ilişki İsveççe ve Norveççe ile Danca (Danish) arasındaki ilişkiye benzetilebilir.

Genel Dilbilim Dergisi, Cilt II, Sayı 7-8, 1980

III

XI. Kazakça-Türkçe Deneyi

1. Sizben tanışkanıma öte kuwanıştımn = Sizinle tanıştığım çok sevindim (harf. "çok kıvançlıyım").
2. Mağan kalanı aralatıp körsetiñizşi = Bana şehri gezdirip gösteriniz, lütfen.
3. Siz şetel tilderiniñ kaysısın bilesiz? = Siz yabancı dillerin hangisini biliyorsunuz?
4. Men azdap Nemisşe bilemin = Ben biraz Almanca biliyorum.
5. Mağan sizdiñ kala kattı unadı = Sizin şehir(iniz) benim çok hoşuma gitti.
6. Mağan konak üyge baratın joldı körsetiñizşi = Bana otele giden yolu gösteriniz, lütfen.
7. Tike jüre beriñiz, sodan soñ oñga burılıñız = Doğru yürüyünüz, ondan son(ra) sağa dönünüz.
8. Halıkaralık hat-habardı kay jerde kabıldaytımn aytıñızşı = Yurtdışı (harf. "uluslararası") mektupları nerde kabul ettiklerini söyler misiniz, lütfen?
9. Mağan sizdiñ kalanıñ suwreti bar otkrıtkanı beriñizşi = Bana sizin şehir(iniz)in resmi bulunan (bir) posta kartı veriniz, lütfen.
10. Mağan jöteldi basatın dări beriñizşi = Bana öksürüğü kesen (harf. "basan, bastıran") ilaç veriniz, lütfen.

Yukarıdaki 10 Kazakça cümleyi Türk dil bilimi öğrenimi görmemiş, Kazakça bilmiyen bir Türkün anlaması olanaksızdır. Aynı durumda olan, başka bir deyişle Türkçe bilmiyen, bir Kazak da bu cümlelerin Türkçe karşılıklarını anlayamaz. Kazakça ile Türkçe arasında pek çok seslik, biçimlik ve sözlük farklar vardır. O halde, Kazakça da bir diyalekt değil, akraba fakat ayrı ve bağımsız bir dildir.

1970 sayımlarına göre eski S.S.C.B.'de 5,299,000 Kazak vardır. Buna Çin'in Sinkiang eyaletinde yaşayan 530,000 Kazakla, Afganistan ve Moğolistan'da yaşayan Kazakları da eklersek Kazakların toplam sayısı 6,000,000'u bulur.

Kazakça geçen yüzyılın ortalarında yazı dili olmuş Türk diyalektlerindendir. 1929'a kadar Arap, 1929'dan 1939'a kadar da Latin alfabesiyle yazılan Kazakça 1940'tan bu yana Kiril alfabesiyle yazılmaktadır.

Kazakçanın diyalektleri yoktur, fakat birçok ağız vardır. Ancak, 1970 sayımına göre 236,000 kişi tarafından konuşulan ve Sovyet Türkologlarınca ayrı bir dil olarak kabul edilen Karakalpakça Kazakçaya çok yakındır ve pek-âlâ Kazakçanın bir diyalekti sayılabilir. Aşağıdaki birkaç cümle

karşılaştırması Kazakça ile Karakalpakçanın birbirine ne denli yakın olduğunu göstermeğe yetecektir sanırız:

Kzk. Ol, awruw; sondıktan da ol jumıs istemeydi = Kklp. Ol nawkas, sandıktan da islemeydi "O, hasta; bunun için de çalışmıyor".

Kzk. Ağaynım, men munı tüsinbeymin = Kklp. Ağaynım, men bunı tüsinbeymen "Kardeşim, ben bunu anlamıyorum".

Kzk. Munı istep ülgere albaspınba dep korkamın = Kklp. Bunı islep ülgere almaspanba dep korkaman "Bunu çalışıp başaramaz mıyım diye korkuyorum".

Kzk. Hal-jağdaynız kalay? = Kklp. Ahwalınız kalay? "Nasılsınız?"

Kzk. Sen bul tuwralı estimep pe ediñ? = Kklp. Ya sen bul tuwralı esitpediñ be? "Yoksa sen bu(nun) hakkında (bir şey) işitmedin mi?"

Kzk. Onı eş zat kızıktırbaydı = Kklp. Onı heş närse kızıktırmaydı "Onu hiç(bir) şey ilgilendirmez".

XII. Nogayca-Türkçe Deneyi

1. Men barmasam eken şalıska hatın harsa eken = Keşke ot biçmeğe ben değil, kadın(ım) gitse!
2. Bulıt aşıldı da kün tağı kızdırıp başladı = Bulut açıldı ve güneş (ortalığı) ısıtmağa başladı.
3. Ol isti kutarar üşin men de baradikenmen, sen de baradikensiñ = O işi bitirmek için ben de gitmeliymişim, sen de gitmeliymişsin.
4. Men barayak ekenmen, mutıp kaldım = Ben gidecektim, (fakat) unuttum gitti (harf. "unutup kaldım").
5. Üyken yamgır yavsa, koy ıkka tartar, eski yelge tartar = Şiddetli (bir) yağmur yağarsa, koyun rüzgâr tutmayan yere, keçi (de) rüzgâra (karşı) gider (harf. "çeker").
6. Yuvırkan koydıñ yüninen etilgen = Yorgan, koyun yününden (harf. "koyunun yününden") yapılmış(tır).
7. Olar yılmadı kaldırıp kaşkan = Onlar atı bırakıp kaçmış(lar).
8. Tegerşikler aylandı ama avtomobil kozgalmadı = Tekerlekler döndü ama otomobil hareket etmedi.
9. Eğer keşede yel toktasa kayık pan kıldırımız = Eğer akşamleyin rüzgâr dinerse kayıkla gezeriz.
10. Şaşuvdı soñga kaldıruvşı bir kolhoz da bolmavga kerek = Ekimi sona bırakan bir kolhoz bile olmamalı!

Yukarıdaki 10 Nogayca cümlelerin Türklerce anlaşılabilceği iddia edilebilir mi? Hatın (kadın), bulıt (bulut), kün (gün, güneş), kızdırıp, başladı (başladı), yamgır (yağmur), yel, kayık vb. sesçe ve anlamca aynı ya da çok yakın denктаş sözler kolayca tamnabilirse de Nogayca cümlelerin tüm

olarak anlaşılması hemen hemen olanaksızdır. Belki 2. cümle bazı Türklerce anlaşılabilir: Bulut aşıldı da kün tağı kızdırıp başladı "Bulut açıldı da gün dahi kızdırmağa başladı". Bu durumda, Nogayca ile Türkçe arasındaki anlaşılabilirlik oranının % 10 dolayında olduğu söylenebilir. Bu oran da Nogayca ile Türkçe arasındaki farkın dil farkı olduğunu gösterir.

1970 sayımlarına göre 52,000 kişi tarafından konuşulan Nogayca Sovyet Devriminden sonra yazı dili olmuş Türk (Kıpçak) diyalektlerindendir. Nogayca 1938'e kadar Latin alfabesiyle yazılmıştır. O tarihten beri de yeni Kiril alfabesiyle yazılmaktadır.

Nogaycanın üç diyalekti vardır: 1) Asıl Nogay diyalekti (cas "genç", bişe "kadın", üyimis "evimiz", üyiñis "eviniz"; barayak "gidecek", keler "gelir, gelecek", iygimin "iyiyim", iygisiñ "iyisin", bizim; sözlük farklar), 2) Kara Nogay diyalekti (yas, bişe, üyimiz, üyiñiz; baracak, keler, iygimin, iygisiñ, biziñ "bizim"; sözlük farklar), 3) Ak Nogay diyalekti (jas, pişe, üyimiz, üyiñiz; barıyak, kelir, iygimen, iygisen, biziñ; sözlük farklar).

XIII. Karaçayca-Balkarca ve Türkçe Deneyi

1. Ahmat elge deri bardı = Ahmet köye kadar gitti.
2. Kart Azret bugün ertdenbla berç koluna cañı çalkını algandı = Yaşlı Azret bu sabah nasırlı eline yeni orağı almıştı.
3. Sabiyle tamadalarını aythanlarına tıñılay edile = Çocuklar, büyüklerinin anlattıklarını dinliyorlardı.
4. Ol kanatlım uçup barganlay atadı = O, kuşu uçarken vurur.
5. Keçe arası bolgandı, ol a alkın cuklamaydı = Gece yansı olduğu halde o hâlâ uyumuyor.
6. Ögüz aşırı arığandan kımıldamay tohtadı = Öküz çok yorulduğundan kımıldamaksızın durdu.
7. Sen boluşmasañ, men etallık tül edim = Sen yardım etmeseydin, ben (bu işi) başaramıyacaktım.
8. Ol tuwra tebregen edi, alay a sokurandı = O gidecekti, ama (sonra) fikrini değiştirdi.
9. Men kesimi cañılğanımı añılayma = Ben yanıldığımı anlıyorum.
10. Anı çaşawu alkın allındadı = Onun önünde henüz bütün bir yaşam var (harf. "Onun yaşamı henüz önündedir").

Yukarıdaki Karaçayca-Balkarca cümlelerin hiçbirisinin biz Türklerce anlaşılamiyacağı açıktır. Karaçay ve Balkarlar da bu cümlelerin Türkçe karşılıklarını anlıyamazlar. O halde, Karaçayca-Balkarca da bir diyalekt değil, fakat ayrı ve bağımsız bir Türk dilidir.

Karaçayca-Balkarca ancak Sovyet Devriminden sonra yazı dili olabilmiş Türk diyalektlerindendir. 1970 sayımlarına göre, SSCB'de 113,000 Karaçay ve 60,000 Balkar vardır. Karaçay-Balkar dili, adından da anlaşılabilirliği üzere, iki diyalekten oluşur: Karaçay ve Balkar (Malkar). Bu iki diyalekt arasındaki başlıca fark, Karaçaycada sözbaşı /ç/ foneminin korunması (çaç "saç", çıbçık "kuş"), sözbaşı /y/ foneminin ise /c/ye dönüşmesi (cer "yer", col "yol"), Balkarcada da /ç/ foneminin ötümsüz katışık /ts/ye (tsats "saç"), sözbaşı /y/ foneminin ise ötümlü

katışık /dz/ ya da /z/ye dönüşmesidir (dzer ya da zer "yer", dzıl ya da zil "yıl"). Yazı dili Karaçay diyalekti üzerine kurulmuştur.

XIV. Kumukça-Türkçe Deneyi

1. Avrumayğan başnı yavluk bulan baylamas = Ağrımayan başı mendille bağlamaz(lar).
2. İssilik olay güçlü çü, gatta adam suvdan çıkmağa süymey = Sıcak o kadar şiddetli ki, insan sudan çıkmak istemiyor.
3. Uçitel aytgan küyde etip, nasiplik taptım = Öğretmenin dediği gibi yapıp mutlu oldum.
4. Etilgen işni özler tergep karamak uçun brigadirler avlakga getdiler = Yapılan işi kendiler(i) denetleyip görmek için ekip başlan tarlaya gittiler.
5. Onuki tüz bolmak neden görüne dağı? = Onun haklı olduğu nereden belli?
6. Ol yığılma az kaldı = O, az kalsın düşüyordu.
7. Sen dom otdıhda bolacakmısan? = Sen dinlenme evine gidecek misin?
8. Cıyın tünegün boldu = Toplantı dün yapıldı.
9. Ol karkarasın yelemeye bolmay = O, ayakları üzerinde duramaz.
10. Yer, Günnü aylanısından aylana = Yer, Güneşin çevresinde dolanır.

Yukarıdaki Kumukça cümleler Türkçeye yakın gibi görünüyorsa da anlaşılmaları kolay değildir. Belki ikinci cümle bazılarınca aşağı-yukarı anlaşılabilir. Ama, bunun için de şu Kumukça sözlerin bilinmesi gerekir: ıssılık "sıcak, sıcaklık", olay "o kadar, öyle", çü "ki", gatta "hattâ", süymey "sevmez, sevmiyor". On cümleden birinin anlaşılabilmesi kabul edilse bile Kumukça ile Türkçe arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı yine de % 10 dolayında demektir. Bu ise çok düşük bir orandır ve Kumukçanın diyalekt değil, dil olduğunu gösterir.

1970 sayımlarına göre 189,000 kişi tarafından konuşulan Kumukça Sovyet Devriminden sonra yazı dili olmuştur. Kumukça 1929'a kadar Arap, 1929'dan 1938'e kadar da Latin alfabesiyle yazılmıştır; 1938'den beri ise Kiril alfabesiyle yazılmaktadır.

Kumukçanın üç diyalekti vardır: Buynak, Hasavyurt, Kaytak diyalektleri. Yazı dili Buynak-Hasavyurt diyalektleri üzerine kurulmuştur. Yazı dili ile diyalektler arasında birçok seslik, biçimlik ve sözlük farklar vardır.

XV. Karayimce-Türkçe Deneyi

1. Sendir otnu suvba, yamanlıknı dostlukba = Ateşi su ile, düşmanlığı (da) dostluk ile söndür (harf. "Söndür ateşi su ile, düşmanlığı dostlukla").
2. Ullu edi kerki bu yarık ketsenin = Bu aydınlık gecenin güzelliği büyüktü (harf. "Büyük idi güzelliği bu aydınlık gecenin").

3. İsli bağ atstı ez kabağın = Kokulu bahçe kendi kapısını açtı (harf. "Kokulu bahçe açtı öz kapısını").
4. Men tanıdım bu ivtsekni, kayda men estim = Ben (içinde) büyüdüğüm bu evceğizi tanıdım (harf. "Ben tanıdım bu evciği, ki orada ben büyüdüm").
5. Maya inanır terkrak, neçik anar = Bana, ona inandığından daha çabuk inanır (harf. "Bana inanır daha çabuk, nasıl ki ona").
6. Kaytmamen artkarı sezimden = Ben sözümünden dönmem (harf. "Dönmem geri sözümünden").
7. Haz kongürov barın ol oyatır = O, çan gibi herkesi uyandırır (harf. "Çan gibi herkesi o uyandırır").
8. Terk kiyindi ol yenil uprahka = Çabucak hafif (bir) elbise giydi (harf. "Çabucak giyindi o hafif elbiseye").
9. Bolalasız kaytma, eger kleysiz = İsterseniz, geri dönebilirsiniz (harf. "Dönebilirsiniz, eğer isterseniz").
10. Kerti, ol astrı körklü çerayından = Gerçekten, onun yüzü çok güzel (harf. "Doğru, o çok güzel yüzünden").

Yukarıdaki Karayimce cümlelerin hiçbirisinin Türklerce anlaşılamıyacağı açıktır. Bu cümlelerin Türkçe karşılıklarının da Karayimlerce anlaşılamıyacağını kesinlikle ileri sürebiliriz. O halde, Karayimce ile Türkçe arasında karşılıklı anlaşılabilirlik oranı sıfır ya da sıfıra yakındır diyebiliriz. Bu oranın düşük olmasında seslik ve sözlük farklar kadar sözdizimlik farkların da rolü olduğu açıktır. 1959 sayımlarına göre SSCB'de 5,900 Karayim yaşamaktadır. Karayimler Litvanya'da, Kırım'da ve Ukrayna'nın Lutsk ve Halits şehirlerinde bulunurlar.

Karayimcenin iki diyalekti vardır: Trakay ve Halits. Trakay diyalekti Litvanya'da Trakay şehrinde yaşayan Karayimlerin, Halits diyalekti de Ukrayna'nın Halits ve Lutsk şehirlerinde oturan Karayimlerin diyalektidir. Kırım'da yaşayan Karayimlerin diyalekti Kırım Tatarcasınca özümlenmiştir. Trakay ve Halits diyalektleri arasındaki başlıca farklar şunlardır: 1) /ö/ ve /ü/ ünlüleri Trakay diyalektinde korunduğu halde, Halits diyalektinde, sırasıyla, /e/ ve /i/ ünlülerine dönüşür: Tr. öpkyä "akciğer" = H. epke, Tr. körklü "güzel" = H. kerkli, Tr. öz "kendi" = H. ez, Tr. yür'ak = H. yirek "yürek", vb., 2) /ş/ fonemi Trakay diyalektinde korunduğu halde Halits diyalektinde /s/ye değişir: Tr. taş "taş" = H. tas, Tr. kişi = H. kisi, Tr. yaşırın = H. yasırın "gizlice", Tr. ülyüş "pay, hisse" = H. ilis, vb., 3) /ç/ fonemi Trakay diyalektinde korunduğu halde Halits diyalektinde katışık /ts/ fonemine dönüşür: Tr. üç "3" = H. its, Tr. çaç "saç" = H. tsats, Tr. küç "güç, kuvvet" = H. kits, vb., 4) id fonemi Trakay diyalektinde korunduğu halde Halits diyalektinde katışık /dz/ fonemine değişir: Tr. can "can, ruh" = H. dzan "can, yürek", Tr. cins, "cins" = H. dzins, Tr. terece, "pencere" = H. teredze, vb.

Karayimler dillerini İbranî, Latin ve Rus alfabeleri ile yazmışlardır. Büyük çoğunluğu dinî metinler (çeviriler) olan elyazmaları İbranî alfabesiyledir. Karayimce bugün yazısı ve edebiyatı olmıyan bir Türk dili durumundadır.

XVI. Türkmençe-Türkçe Deneyi

1. Okuvçılar muğallımmıy daşını gâbab aldılar = Öğrenciler öğretmenin çevresinde toplandılar.

2. Zala müñe golay âdam sıǵyâr = Salona bine yakın insan sıǵar.
3. Acala pul töläp gutulıp bilmez = Ölümden para ile kurtulunmaz (harf. "Ecele para ödeyip kurtulunmaz").
4. Ol bu ädigi gatı gımmat gördi = O, bu çizmeyi çok pahalı buldu.
5. Parahod tolkunları bövsüp baryâr = Vapur dalgaları yarararak gidiyor.
6. Kâkam-a şindi hem gelenok = Babam hâlâ gelmedi.
7. Ükusızlık zerârlı kellâm aǵralıpdır = Uykusuzluk yüzünden başım ağırıştı.
8. Mekgecöven oñat idedümegi söyyâr = Mısır iyi bakım ister (harf. "Mısır iyi bakımı sever").
9. Yeñseden yeñles ıǵşıldı eşidildi = Arkadan hafif (bir) hışıltı işitildi.
10. Sırkavıñ üsgülevici barha yıǵcamlayâr = Hastanın öksürüğü gittikçe şiddetleniyor.

Türkmençe, içine Türkçenin de girdiği, Oğuz (Güney-Batı) grubu Türk dillerindendir. Azerî'den sonra Türkçeye en yakın olan dil Türkmencedir. Buna rağmen, yukarıdaki Türkmençe cümlelerin hiçbirisi Türklerce anlaşılamaz. Türkmençe bilmiyen bir Türk l. cümleyi belki de "Öğrenciler öğretmenin taşını kapıp aldılar" diye yanlış anlayacaktır. Bu Türkmençe cümlelerin Türkçe karşılıklarının da Türkçe bilmiyen Türkmenlerce anlaşılamıyacağını kesinlikle ileri sürebiliriz. O halde, Türkmençe de bir diyalekt değil, akraba fakat ayrı ve bağımsız bir dildir.

1970 sayımlarına göre SSCB'de yaşayan Türkmenlerin sayısı 1,525,000'dir. SSCB'deki Türkmenlerin büyük çoğunluğu merkezi Aşkabad olan Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde yaşar. Özbek, Tacik, Kazak ve Karakalpak gibi komşu Sovyet Cumhuriyetleri ile Stavropol bölgesinde de Türkmen topluluktan vardır. SSCB dışında en büyük Türkmen toplulukları İran ve Afganistan'da bulunur.

Türkmencenin pek çok diyalektleri vardır. Bunlar iki büyük grupta toplanabilir: 1) Teke, Sank, Salır, Göklen, Yomud, Ersarı, vb., 2) Nohur, Anav, Eski, Suhri, Arabacı, Kırac, Çandır, Mukrı, Hatap, Bayat, Çeges vb. Bu iki grup diyalekt arasındaki başlıca farklar şunlardır: 1) /s/ ve /z/ fonemleri ikinci grupta korunduğu halde, birinci grupta sırasıyla dişlerarası /q/ ve /d/ fonemlerine dönüşmüştür; 2) /b/ ve /p/ fonemleri birinci grupta korunduğu halde, ikinci grupta çift dudak sızıcısı /w/ye değişir: ôwo, ôwa, owa "köy" (birinci grup ve yazı dili oba); 3) Ünlü ile biten isimlerin varma-yönelme (dative-directive) hali ikinci grupta büzülmesiz olduğu halde, birinci grupta (ve yazı dilinde) büzülmelidir: ôwo-y-a "köye", köçe-y-e "sokağa" (birinci grup ve yazı dili ôbâ, köçä); 4) Şimdiki zaman birinci grupta -yâr/-yâr (yazı dili), -yâ/-yâ, -ya/-ye, -yôr/-yô ve -ôr/-ô ile, ikinci grupta ise zarf-fiil eki -î/-i (alî "alıyor", geli "geliyor", almî "almıyor", gelmi "gelmiyor") ve zarf-fiil eki -a/-e ya da -ı/-i'ye -dûr/-du/-dır/-dir ve -fnin eklenmesi ile kurulur: aladûr/aladu/aladır "alıyor", vb.

Türkmençe daha XVIII. yüzyılda yazı dili olmuştur. Bu yüzyılda yetişen Mahtumkuli (Türkmençe Magtîmgulı) şiirlerini, bilindiği gibi, Türkmen diyalekti ile yazmış ve bugünkü Türkmen yazı dilinin temellerini atmıştır. Ancak, Türkmencenin yazı dili olarak gelişmesi Sovyet Devriminden sonra olmuştur. 1928'e kadar Arap, 1928'den 1939'a kadar da Latin alfabesiyle yazılan Türkmençe 1939'dan beri Kiril alfabesiyle yazılmaktadır.

XVII. Azerî-Türkçe Deneyi

1. Aşağıda küçädä maşın fit çaldı = Aşağıda sokakta otomobil korna çaldı.
2. Pillälärdä säs gopdu, kimsä täläsirdi = Merdivenlerde (ayak) ses(i) oldu, birisi acele ediyordu.
3. Kimsä yüyürä-yüyürä yuharı galhırdı = Birisi koşa koşa yukarı çıkıyordu.
4. Kimi gözläyirsän o gälmir, kimdän gaçırsan gabağına çıhır = Kimi bekliyorsan o gelmiyor, kimden kaçıyorsan (o) önüne çıkıyor.
5. Hälä sinnim gırh olmayıb, amma häştad yaşında gocadanpis gündäyäm = Yaşım daha kırk değil, ama seksen yaşında ihtiyardan fena haldeyim.
6. Gonaglardan biri kinoya zäng elädi = Konuklardan biri sinemaya telefon etti.
7. Atam paltarını çiyinänä alıb bayıra çıhdı = Babam ceketini omuzuna alıp sokağa çıktı.
8. Mänim sänä nä pisliyim keçib ki mänimlä belä danışarsan? = Benim sana ne kötülüğüm dokundu ki benimle böyle konuşuyorsun?
9. Yay girmämiş, havalar istilaşır = Yaz gelmediği (halde) havalar ısınıyor.
10. Naharı eşikdä yiyäcäyik = Öğle yemeğini dışarda yiyeceğiz.

Azerî, Türkçeye en yakın olan Türk dillerindendir. Bununla birlikte, yukarıdaki cümleler standard Türkçe konuşan, Doğu Anadolu ağızlarını bilmiyen Türklerce kolay kolay anlaşılamaz. Azerînin anlaşılmasındaki güçlük daha çok Azerî ile Türkçe arasındaki sözlük (lexical) farklardan ileri gelir: küçä "sokak", maşın "otomobil", fit "korna, düdük", pillä "merdiven", täläs- "acele etmek", yüyür- "koşmak", gözlä- "beklemek", gabag "ön", pis "fena, kötü", kino "sinema", zäng "zil", zäng elä- "telefon etmek", paltar "ceket", çiyin "omuz", bayır "sokak, cadde", danış- "konuşmak", yay "yaz", isti "sıcak", istiläş- "ısınmak", nahar "öğle yemeği", eşik "dışarı", vb. vb. gibi. Sözlük farklara biçimlik farklar (atanı "babayı", küçäni "sokağı", çıhır "çıkıyor", gälär "gelir", gälir "geliyor", gälmir "gelmiyor", vb. gibi) da eklenince Azerî ile Türkçe arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı önemli ölçüde azalır. Denilebilir ki "Bu kadar fark Anadolu ve Rumeli ağızları ile yazı dilimiz arasında da vardır". Doğrudur: örneğin Kars ya da Bitlis ağızı da, Azerî kadar değilse de ona yakın derecede yazı dilimizden farklıdır. Ne var ki Kars da, Bitlis de ulusal sınırlarımız içindedir; bu illerimizdeki konuşma türlerinin birer yazı dili olarak gelişmeleri düşünülemez. Azerî ise Türkiye sınırları dışında, politik bakımdan bizden ayrı ve bağımsız başka bir ülkede konuşulmaktadır. Politik ve kültürel bakımdan bize bağlı olmayan Azerîler diyalektlerini ayrı bir yazı dili olarak geliştirmişlerdir. Buna bizim bir diyeceğimiz olamaz. Burada, yeri gelmişken, bir noktayı vurgulayalım:

Azerî Türkçesi Sovyet Devriminden sonra yazı dili olmuş değildir. Azerî diyalekti daha XIX. yüzyıl ortalarında yazı dili olmağa başlamıştır. XIX. yüzyılda Azerbaycan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra Fars dili ve edebiyatının Azerî aydınları üzerindeki etkisi büyük ölçüde azalmıştı. Azerî tiyatrosunun kurucusu Mirza Fethali Ahundzade (1812-1878) komedilerini yerli Azerî diyalekti ile yazmış (1850-1855) ve böylece Azerî yazı dilinin temellerini atmıştı. 1875'te yayımlanmağa başlıyan Äkinçi gazetesinin de Azerî diyalektinin yazı dili olarak gelişmesinde

büyük rolü olmuştur. Kısaca, 1917'de Sovyet Devrimi patlak verdiği zaman Azerî Türkçesinin yazı dili olarak en az yarım yüzyıllık bir geleneği vardı.

Aslında Azerî diyalektinin yazı dili olarak kullanılması çok daha eskilere, XIV. yüzyıla gider. Hasanoğlu, Kadı Burhaneddin (1345-1398), Nesimî (1369-1404), Hataî (1485-1524), Fuzulî (1498-1556), vb. gibi şairler yapıtlarını Azerî diyalekti ile yazmışlardır. Ancak, klasik öncesi ve klasik dönemde Azerî diyalekti ile Anadolu Türkçesi arasındaki fark pek fazla değildi. Modern Azerî yazı dilinin kurulması ile bu fark daha da artmış ve çeşitlenmiştir.

1970 sayımlarına göre SSCB'de 4,380,000 Azerî vardır. Bu sayıya İran'ın Azerbaycan ili ile öbür bölgelerinde yaşayan Azerîler de katılırsa Azerî yaklaşık olarak 10,000,000'u bulur. İran dışında, Irak ve Türkiye'de Azerîler vardır.

Azerî Türkçesinin dört diyalekti ya da diyalekt grubu vardır: 1) Doğu diyalekti ve ağızları grubu (Küba, Baku, Şamahı diyalektleri ile Mugan ve Lenkoran ağızları), 2) Batı grubu (Kazak, Gence ve Karabağ diyalektleri ile Aynım ağızı), 3) Kuzey grubu (Nuha diyalekti), 4) Güney grubu (Nahcivan, Ordubad ve Tebriz diyalektleri ile Yerevan ağızı. Bunlardan başka, Gökçay, Ağdaş ve Cebail gibi yukarıdaki diyalekt grupları arasında geçişi sağlayan ağızlar da vardır. Bu diyalektlere Azerbaycan SSC dışında konuşulan Kerkük ve Erbil diyalektleri ile İran'ın Şiraz bölgesinde konuşulan Kaşkay ve Eynallu diyalektlerini de katmak gerekir. Afganistan'ın Kabil şehrinde konuşulmakta olan Afşar diyalekti de unutulmamalıdır.

XVIII. Gagauzca-Türkçe Deneyi

1. Uşak çeketti âlâma = Çocuk ağlamağa başladı (harf. "Çocuk başladı ağlamağa").
2. Biz gördük, ani yavaş işlemektân var nicâ geri kalalım = Yavaş çalışınca nasıl geri kalacağımızı gördük (harf. "Biz gördük, hani yavaş çalışmaktan nasıl geri kalalım").
3. Dâdü, haylak durmasın deyni, girmişti başça brigadasına çiten ärmä = Dedecik, boş durmamak için, sepet örmek amacıyla bahçecilik ekibine girmişti (harf. "Dedecik, aylak durmasın diye, girmişti bahçe ekibine sepet örmeğe").
4. Beklärkän gemiyi gecälär tâ oya geçärdi, nekadar işlärkän = Gemiyi beklerken, geceler, çalışırken olduğundan daha yavaş geçiyordu.
5. Annader cenk için = Savaş hakkında anlatıyor.
6. Karannık olducânan, yabanı çiker dâdan = Karanlık olunca kurt dağdan çıkar.
7. Ama onun kısmetsizlinä, o yer, ani o ayırmıştı, yannaşıkmiş taman bir zengin hem hodul adamnan = Şanssızlığına bakın ki onun ayırdığı yer zengin ve kibirli bir adamının tam yanındaymış.
8. Yoktu nicâ gitsinnär = Gidemezlerdi.
9. Tutunduk yeniyçä işä, neçinki yeskiycesinä büün yok nasıl yaşamâ = Bugün eskisi gibi yaşamak olanaksız olduğundan yeniden işe girdik.
10. Lâzımdı göstermä insana, nekadar tâ islâ birerdä işlemä = İnsanlara, birlikte çalışmanın çok daha iyi olduğunu göstermek gerekiyordu.

Görüldüğü gibi, Gagauzca Türkçeye çok yakındır. Bununla birlikte, bazı sözlük (uşak "çocuk", çeket- "başlamak", çiten "sepet", oya "yavaş, ağır", yabanı "kurt", hodul "kibirli, gururlu", islâ "iyi", birerda "birlikte", deyni "için, diye", sesle- "dinlemek", urok "ders", vb.) ve sözdizimlik (syntactical) farklar Gagauzca ile Türkçe arasındaki karşılıklı anlaşılabilirliği önemli ölçüde azaltır. Bununla birlikte Gagauzlar Türkiye sınırları içinde yaşamış olsalardı, Gagauzca, hiç kuşkusuz, Türkçenin bir diyaletti sayılırdı. Ne var ki durum böyle değildir.

1970 sayımlarına göre SSCB'de yaşayan Gagauzlann sayısı 157,000'dir. Gagauzlann büyük çoğunluğu Moldav SSC'nin güney bölgesi ile Ukrayna SSC'nin buna bitişik olan Odessa bölgesinde yaşar. Gagauzlar buraya (Besarabya'ya) XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl başlarında Kuzey-Doğu Bulgaristan'dan getirilip yerleştirilmişlerdir. Göç ettirilmeyen az sayıda Gagauz Bulgaristan'daki eski yurtlannda yaşamaktadır. Ayrıca, Kazakistan ile Orta Asya'da da bazı küçük Gagauz toplulukları (birkaç köy) vardır.

Gagauzca 1957 yılına kadar bir diyalet olarak kalmıştır. XX. yüzyıl başlarında (1910-1930 yılları arasında) Kişinev Piskoposluğu tarafından Gagauzlar için Rus ve Romen alfabeleri ile dinî kitaplar (İncil, Zebur, Kilise tarihi vb.) yayımlanmıştır. 30 Temmuz 1957'de Moldav SSC Yüksek Sovyeti Başkanlığının aldığı bir kararla Gagauzca için Kiril asıllı bir alfabe kabul edilmiştir. Gagauzca şimdi bu alfabe ile yazılmaktadır.

Gagauzcanın iki diyaletti vardır: 1) Orta (Çadır-Lung ve Komrat) diyalet, 2) Güney (Vulkaşeşt) diyaletti. Bu iki diyalet arasında bazı seslik, biçimlik ve sözlük farklar vardır. Biçimlik farkların en önemlisi şimdiki zamanın Orta diyalette -er ile (al-er, ver-er), Güney diyaletinde ise -ıy/-iy eki ile kurulmasıdır: al-ıy "alıyor", ver-iy "veriyor", vb. gibi. Gagauz yazı dili orta diyalet üzerine kurulmuştur. Bu iki diyalet arasında sözlük farklar da vardır. İşte bir kaç örnek: Orta diyalet giysi = Güney d. çamaşır, Orta d. şişe = Güney d. sırça (pencere camı) vb.

Dipnotlar

1. Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Ders Yılı Güz Sömestri Katalogu.
2. Bkz. Örneğin Ahmet Cevat Emre, Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri, birinci kitap: Fonetik, T.D.K. Yayınlan D. 28, İstanbul 1949.
3. Bkz. örneğin A. Dilâçar, Dil, Diller, Dilcilik, T.D.K. Yayınları, sayı: 263, Ankara 1968, s. 84-85-86.
4. Bkz. örneğin, Saadet Çağatay, Türk Lehçeleri Örnekleri II: Yaşayan Ağız ve Lehçeler, Ank. Univ. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınlan: 214, Ankara 1972. Bu eserin giriş bölümünde sayın Çağatay "Yakutların ve Çuvaşların dili artık lehçe denemeyecek kadar kelime kökünde ve hazinesinde de değişmiş olduğundan, ikinci bir Türk dili grubu olarak yer almıştır" demektedir. Ancak, aynı cümleden, bu iki dilin bir gruba girdiği anlamı da çıkıyor ki bu görüşe katılmak olanaksızdır. Çuvaşça ile Yakutça iki ayrı Türk dilidir. Çünkü, birincisi bir r, l dili olduğu ve Ana Bulgarcaya gittiği halde, ikincisi bir z, ş dilidir ve Ana Türkçeye gider.
5. Bkz. örneğin, Reşid Rahmeti Arat, "Türk Şivelerinin Tasnifi", Türkiyat Mecmuası, X, İst. 1953, s. 59-139 ve "Türk Milletinin Dili", Türk Dünyası Elkitabı, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınlan: 45, seri: I sayı: A5, Ankara 1976, s. 137.

6. Charles F. Hockett, A Course in Modern Linguistics, New York 1958, s. 327-328.

7. "Pantürkizm Ülküsü ve Dilde Birlik iddiası", Türk Dili, sayı: 310, Temmuz 1977, s. 15-18.

Türk Lehçe ve Şiveleri ***Reşit Rahmeti Arat***

Türk Milletinin Dili

Milli bağ olarak Türk dilinin oynadığı rolü belki diğer dillerin hiçbirini oynamamıştır, denilebilir. Bir dereceye kadar belki Arap dili bu hususta Türk dili ile mukayese edilebilir. Fakat bu dilin rolü de gerek yayılış sahası ve gerek türlü şive şekilleri bakımından, Türk Dili yanında çok silik kalmaktadır. Türk dili gerek tarihî devirlerde ve gerek bugün, çok geniş bir saha işgal eder. Bu dili konuşanlar idarî ve siyasî teşkilât bakımından, muayyen sınırlar içinde, bazan birbirinden oldukça ayrı kalmış ve muhtelif devirlerde kültür vasıtaları birbirinden oldukça farklı olmuştur; bilhassa hudutlarda oturanlar, birbirinden çok farklı milletler ve kültürler ile sıkı temasta bulunmuşlardır. Bütün bunlara rağmen, Türk camiasının çok ehemmiyetsiz bir farkla aynı dille konuştuğunu ve yazdığını düşünürsek Türk dilinin tarihteki rolü daha açık anlaşılmış olur.

Türk yazı dilinin ne zaman ve hangi şartlar içinde vücade geldiği hakkında bugün henüz katiyetle bir söz söyleyecek vaziyette değiliz. Bu husus, belki Türk tarihinin eski devirleri aydınlanıncaya kadar karanlık kalacaktır. Biz Türk yazı dilini, yazılış tarihleri belli olan Orhun kitabelerinden (VIII. yy. başları) itibaren takip edebiliyoruz. O devreye ait olup, tarihleri kaydedilmemiş olan diğer kitabelerin bir kısmı belki daha eski tarihlere aittir. Bu yazı dilinin, bugünkünden çok az farklı olacağı tabiidir. Dilin bu tarihten sonraki inkişafı göz önünde tutulursa, onun bu eski şekli milâdın ilk senelerine kadar götürülebilir. Milâdın ilk senelerinden XIII. yy.'a kadar devam eden bu yazı dili (bazı örnekleri XVII. yy.'m sonlarına kadar çıkıyor),

eserlerini gördüğümüz veya daha sonraki eserlere kıyasla kurabileceğimiz örnekler, ses, kelime, cümle ve imlâ bakımından, aynı hususiyetleri taşımakta ve hattâ aynı mektebin mahsulleri gibi görülmektedir. Türk milletinin 13 yy.'lık bir zaman içinde ve bir dil sahası birliği olarak tasavvur edebildiğimiz geniş bölgede ve coğrafi şartlara göre türlü meşguliyetler ve siyasî teşekkül bakımından birçok zümreler ve temas bakımından farklı muhitler içinde bulunduğu halde, bir tek yazı dili kullanması ve bir tek ifadenin hâkim olması, bu kültür camiasının bütün siyasî ve içtimaî esasları aydınlatılınca kadar, bir sır olarak kalacaktır.

Bu '13 yüzyıllık edebi dil örnekleri kuzeydoğuda tabiat dininde ve Gök Türk yazısı. İle, kuzeybatıda hristiyan dininde ve Nasturî yazısı ile, güneydoğuda Buda dininde, Soğd, Uygur ve Pali yazısı ile, Mani dininde Mani ve Uygur yazıları ile ve daha sonra islâm dininde, Arap yazısı ile yazılmıştır. Gerek yabancı muhitlerin tesiri ile girmiş olan dinler ve gerek yabancılardan alınarak kısmen Türk dili hususiyetlerine göre değiştirilmiş olan alfabeler, daima aynı dilin yazı ifadesi olarak kullanılmış ve bu kültürlerden alınmaları zarurî olan bir kısım kelimeler haricinde, yazı dilinde hiçbir değişiklik vücade gelmemiştir. Aslında birbirinden çok farklı olan bu yazı vasıtaları Türk muhitine girince, Türk'ün ananesini almak ve imlâlarına varıncaya kadar umûmî vaziyete uymak mecburiyetinde kalmışlardır. Yabancı tesirlerin bıraktığı en mühim iz olarak,

ancak Türk sayı sisteminin değişmesi gösterilebilir. Fakat bu fikir de, eski malzemenin ancak mahdut bir kısmının araştırılmasına dayandırılarak söylenebilmektedir; belki bundan sonraki araştırmalar bunun da daha iyi aydınlatılmasına yardım ederler. Birçok milletler gibi, Türkler de kendi yazı sistemlerinde rakam sistemi vücutte getirmemişler ve sonradan aldıkları alfabelere ait rakamları da umumî olarak kabul etmemişlerdir. Türkler sayıları yazı ile ifade etmişler ve zarurî hallerde komşularının rakam şekillerini almışlardır. Yabancı rakamların Türkler arasında yerleşmemesinin sebebini, Türk sayı sisteminin temas ettikleri milletlerin sayı sistemine uymamasında aramak gerekir. Türkler ondan yukarı sayılarda ilk önce birleri ve sonra ilerideki onları söylüyorlardı (meselâ : bir yirmi = 11, beş yirmi = 15). Sonradan içtimaî hayatta rakam kullanmak zaruretinde kalan Türkler komşularının rakamlarından istifade etmişler; fakat bu defa kendi sayı sistemlerinden vazgeçmek mecburiyetinde kalmışlardır.

Türkler, mühim ticaret yollarında yaşamış ve çok erkenden komşu kültür muhitleri ile temasta bulunmuşlardır. Yabancı alfabeler, din ve dinî eserlerin Türkler içine girmiş olmasına rağmen, bunları mahdut bir bünye içinde tutabilecek kadar kendi kültür an'anelerine sadık kalmalarının sebebini, bir cihetten bizim bugün bütün tafsilatı ile göremediğimiz Türk kültür teşkilâtının çok inkişaf etmiş olmasında, diğer cihetten kısmen onların coğrafi vaziyetlerinde aramak gerekir. Meselâ, şarktaki Türk ile, Hindistan'dan, İran ve Çinliler'den dağ silsileleri ve çöllerle ayrılmış olduğundan, Türkler'in bu m intaka l arla olan temasları mükemmel olmayıp, ancak şu veya bu gaye ile Türkler arasına girmiş yabancılarla ve aynı şekilde o mntakalara giren Türkler'in nisbeten küçük zümreleri vasıtasıyla vukua gelmiştir. Zaman itibariyle en uzun süren temas ve karşılıklı tesirlerin ve sulh zamanında sıkı münasebetlerin devam etmesine rağmen, Çinliler'in Türkler'e yaptıkları tesir, inanılmayacak derecede dar sahada kalmıştır ve bu kadarı da daha çok son zamanlara aittir.

XIII. yy. Türk kültürü muhitinde bir dönüm noktasıdır. Türkler'in iranlılar ile olan mücadeleleri oldukça eski devirlere çıkmaktadır. Her iki milletin destanlarına geçecek kadar ehemmiyetli olan bu temas ekseriya silâh mücadelesi şeklinde devam etmiş ve bunun sulh zamanlarına ait olanları da birinin diğerine tesir yapabilecek şartlar içinde devam etmemiştir. Araplar'ın dünya hâdiselerine iştirak etmeleri ancak VII. yy.'da başlamaktadır. Bunlar da, iranlılarla birlikte, daha ilk devrelerde Türkler'le karşılaşmışlardır. Fakat bu yeni kültür muhitinin Türkler'e tesir icra edebilecek bir şekil alması ancak XI. yy. sonlarında başlar. Orta Asya'nın islâmlaşması, hudut boylarına islâmiyetin girmesi, ilk Türk islâm sülâlelerinin vücut bulması, Türk kabilelerinin, batı'ya doğru hareketlerinde İran ve Irak ile yakından temasa girmeleri ve bu sahalarda askerî kuvvetin yavaş yavaş Türk unsurlarının eline geçmesi ile bir kat daha derinleşmiş olan bu münasebet, tabîî, Türkler'in daha evvelki temaslarından tamamen başka şartlar içinde cereyan etmiş ve neticeleri de o nis-bette evvelkilerinden farklı olmuştur.

Batı'ya doğru yürüyen Türk boylarının bu mntakalarda yeni devlet teşekkülleri kurmaları, zarurî olarak, buralarda yeni Türk kültür merkezlerinin vücuta'gelmesi, Türk muhitine birçok yenilikler getirdiği gibi dillerine de mühim iskitametler vermiştir. Yazı dili ile yanyana eskiden beri gayet tabîî olarak Türk boyları arasında yaşayan konuşma dilinde mevcut şive hususiyetleri bu yeni vaziyetin icabından olarak, yavaş yavaş bu yeni merkezlerin yazı diline de sokulmağa başlamıştır. Göçler yüzünden zaten kendi kültür merkezlerinden uzaklaşmış olan bu zümreler yenilerini yaratmak zaruretinde bulundukları gibi, tam bu sıralarda Türk vatanında vücuta gelen büyük siyasî teşekkül, Çingiz devleti de Türk kültür hayatının bir müddet için durgunluğa uğramasına ve bunların neticesi olarak kültür merkezlerinin yer değiştirmelerine sebep olmuştur. Bu yeni merkezleri yaratanların eski kültür merkezlerine yakın bulunanlardan ziyade, daha çok eski kavmî teşkilâta bağlı ve dolayısıyla göçebe teşkilâtına yakın zümreler olduğu da unutulmamalıdır.

XII-XIII. yy.'larda Türk dilinin tarihî gelişmesi de bir dönüm noktasında bulunuyordu. Türk dili bünyesinde müşahade edebildiğimiz ses ve şekil bakımından en büyük inkişaf bu yüzyıllara rastlamaktadır. Bir çok seslerin değişimleri, isim ve fiil tasriflerinin yeni istikametler alması, kök ve eklerdeki aslî vokallerin umumî âhenge uymaya başlamaları vb. daha ziyade bu devirde başlamış veya tamamlanmış bulunmaktadır. Yüzyıllarca kullanılarak geniş muhitte-yayılmış ve büyük tesir icra etmiş olan eski Türk yazı sisteminin, Türkler'in islâm muhitine girmiş olan kısmı tarafından Arap alfabesiyle değiştirilmiş olması ve bunun da tam Türk dili bünyesindeki tabîî inkişafın olgunlaştığı bir devreye rastlaması da büyük tesadüflerden biri olmuştur. Şivelerce değişmiş olan şekiller, yazı dili an'anesi sınırları içinde ve umumî muhite sarsıntı vermeyecek şekilde, tabîî seyirlerini bu defa devam ettirememiş ve o zamana kadar bu Türk muhiti için büsbütün yabancı olan yeni yazı sistemi, eski yazı an'anesinden nisbeten ayrılarak, dilin bünyesinde vukua gelmiş olan bu değişiklikleri yazı diline almakta bir engel bulmamıştır. Böylece bugün gördüğümüz ve birbirinden, az dahi olsa, farklı yazı dillerinin ilk esasları ortaya çıkmış oldu. İlk zamanlarda söylenişe ve tasrifteki küçük farklara inhisar etmiş olan bu yenilik, bilhassa edebî dilde, zümrelerin umumî kültürü nisbetinde lügat sahasında yok gi

bi idi. Bunun zamanla lügatlere ve bazı sahalarda gramere kadar genişlemesi, bir cihetten Türk zümrelerinin Türk kültürüne bağlılıkları nisbeti ile, diğer cihetten ise temasa girdikleri yeni kültür muhitlerinin az veya çok canlı tesirleri ile ilgilidir.

Türkler'in yeni kültür zümrelerini kurarken buna iştirak eden zümrelerin kalemde ziyade kılıç kullanmağa alışık olmalarına ve bu zümrelerin esas Türk merkezlerinden ziyade, yabancı kültür muhitlerine yakın bulunmalarına rağmen, Türk'ün en kuvvetli millî bağlarından olan dilinin kuvveti birden sarsılmamış ve bugün gördüğümüz tesirlerin kökleşmesi için yüzyılların geçmesi zarurî olmuştur. Türk dilinin kıvraklığı ve bünyesinin yapısı o derece müsait idi ki, bu yüzden ifade edilmek istenilen mefhumlar, mevzulara hiçbir halel getirilme'den canlandırılabilmiş, bunlar için kendi malzemesinden sayısız kelime yaratmak imkânını bulduğundan, yabancı kelimeleri içerisine hiç almamış denilebilir. XI. yy.'dan XV. yy.'a kadar vücuda getirilen eserlerde, dinî eserler de dahil olmak üzere, yabancı dillerin tesiri o kadar az olmuştur ki, bu Türk dilinin bu devrede ne büyük bir hayat kabiliyetine malik olduğunu ve diğer cihetten bu dili kullanan bütün zümrelerin kendi dil hazinelerine ne kadar derinden vâkıf ve bundan ne kadar ustalıklı istifadeye muktedir olduklarını da göstermektedir. Bunun en açık delillerini, yabancı tesir altında kalması zarurî sayılabilecek dinî eserlerin Türkçe ve saf Türkçe olması ve bunlar içinde Türkler'in eskiden beri alışık olmadıkları mefhum ve tasavvurlar için yeni kelimeler yaratmak ve bunların, geniş sahanın her tarafında kullanılmasını temin etmek zarureti de göz önünde tutulursa, bu husus bir kat daha Türk dilinin hayatı lehine aydınlatılmış olur.

Türkler'in eski kültürü dolayısıyla yazı an'anelerine ne kadar bağlı olduklarını gösteren diğer bir vak'a, Islâmiyetin Türkler arasına girmesinden evvel kullandıkları Uygur alfabesinin, son devirlere kadar Türk muhitinde kullanılmakta devam etmesidir. Türk ilinin hudut boylarından IX. yy.'dan beri güney Türkleri'nin halifelik merkezi olan Bağdat'da ve dolayısıyla islâm memleketlerinde oynadıkları rol X. yy.'dan itibaren İdil havzasında islâmiyetin yerleşmesi, XI. yy.'da Kaşgar'da müslü-man Türk sülâlesinin kurulması nazarı itibara alınırsa, islâm ile birlikte yazı vasıtası olarak Kur'an'ın yazıldığı Arap alfabesinin de Türk muhitine girip yerleşmesi gayet tabîî olarak beklenebilirdi. Arap ve İran dilinde ve bu dillerde yazılmış olan dinî ve dünyevî edebiyattan istifade zarureti, tabîî olarak, bu muhitlerin kullandıkları alfabeyi de Türkler'e çok erkenden tanıtmıştı (meselâ, Arap harfleriyle yazılı Bulgar mezar taşlarının bize kadar-muhafaza edilenlerinin tarihi XIII-XIV. yy.'dır). Bu yeni kültür ihtiyacını karşılamak üzere, Türk merkezlerinde de yeni mektep ve medreselerin açılmış olması tabîîdir. Bu vaziyetin daha sonraki zamanlarda gittikçe inkişaf etmesi zarurî ve tabîî idi. Buna rağmen bir Türk muhitinde eski Türk alfabesi olan Uygur alfabesinin çok geniş sahada ve çok çeşitli edebiyatta kullanılmakta devam

ettiğini görüyoruz. Meselâ Kutadgu Bilig'in elimizdeki en eski nüshasının Arap harfleriyle yazılmış olduğu halde, sonradan Uygur alfabesine çevrilmesi, Oğuz Destam'nın nisbeten yeni bir rivayetinin bu alfabe ile yazılmış olması, Bahtiyar-nâme, Tezkiretül-evliyâ, Mahzenül-esrar gibi Türkçeye çevrilmiş eserlerin bile Uygur harfleriyle de yazılması, bu alfabenin geniş okuyucu kütlesi bulunduğunu gösteriyor. Devlet idaresine gelince, bu alfabenin daha geniş bir sahada kullanıldığını görüyoruz. Meselâ Altınordu bölgesinde (Toktamış Han yarlığı 1393'te

Lehistan Kralı Yagayla'ya - Yagello - gönderilmiştir), Orta Asya'da (XIV. yy.), İran'da Ebu Said Bahadır Han zamanında (1316-1335), nihayet İstanbul'da bazı muhitlerde bu alfabenin tasavvur edildiğinden daha yakın zamanlara kadar öğrenildiği ve yazıldığı biliniyor. Bu alfabe için yapılan cetveller ve nihayet Fatih Sultan Mehmed'in Uzun. Hasan ile olan muharebesi dolayısıyla yazılan zafer-namelerden birinin Uygur harfleriyle de yazılmış olması, bu alfabenin yazışmalarda kullanılmış olduğunu göstermektedir. Tabii bu alfabe, eski alfabenin tamamen aynı olmayıp, dilin yeni şartlar içinde aldığı şekle göre, ihtiyaca uygun bir duruma sokulmuş bulunuyordu. Bu bize, Türk kültür muhitini, dil işine paralel olarak, bunu tesbit etmek için kullanılan alfabesini de uzun bir müddet kullanmakta devam ettiğini göstermektedir. Bu ise, Türkler'in kendi kültürüne şeklen de ne kadar bağlı kaldığını göstermesi bakımından çok mühimdir.

Türk yazı dilinin yeni idare ve kültür merkezlerinde, bunları kuran Türk zümrelerinin şive hususiyetlerini almak suretiyle, eski umumî yazı dilinden ayrılma temayülleri, yukarıda da işaret edildiği gibi, ilk zamanlarda çok az şive farklarına inhisar etmiş idi. Yazı dilinin daha sonra almış veya alabileceği şekiller hakkında bir fikir edinmek için, Türk şivelerinin vaziyetini gözden geçirmek faydeli olacaktır.

Tarihî devirlerde Türk şivelerinin vaziyeti hakkında elimizde yeter derecede bilimiz yoktur; çünkü bu devirden kalma metinlerin hepsi de umumî yazı dilinde yazılmıştır. Buna rağmen bazı devrelerde ayrı bölgeler için elde mevcut metinlerden bu hususta bazı ipuçları bulabilmek kabildir. Yalnız şu veya bu farkın hangi boya mensup olduğunu ve bu boyun, bugün hangi boya tekabül ettiğini tesbit etmek güç ve bir kısmında hattâ büsbütün imkânsızdır. Bu hususta bize az çok sarıh bilgi veren XI. yy.'da yaşamış olan Kaşgarlı Mahmud'dur. Bu Türk âliminin Türk dili hakkında birçok tetkikleri olduğunu biliyoruz. Bugün bunlardan ancak Divanü Lügat it-Türk isimli lügat kitabı bulunmaktadır. Diğerleri ve bilhassa bizi burada yakından ilgilendiren gramer bugüne kadar bulunamamıştır. Kaşgarlı Mahmud bu lügat kitabında yalnız Türkçe kelimelerin Arapça karşılıklarını vermekle kalmıyor, muhtasar olmakla beraber Türk boyları, oturdukları yerler, kültürü, alfabe ve edebiyatları vb. ile birlikte, XI. yy.'da Türk şivelerinin hususiyetleri hakkında da az çok bilgi vermektedir. Bilhassa Türk dili ismini verdiği umumî yazı dili ile mukayese ederek elde ettiği müşahedeleri, bugün bizi dil bilgisi bakımından alâkadar eden bütün meselelerde tamamiyle tatmin etmemekle beraber, bu âlimin, kendi devri için şahsına münhasır bir modern filolog zihniyeti ile hareket ettiğini göstermekte ve nisbeten yeni olan mukayeseli dil tetkiki tarihinde mühim bir yer almağa hak kazanmaktadır.

Kaşgarlı Mahmud Türk boylarının bir kısmını bizzat içlerinde bulunarak tetkik etmiş, bir kısmını da herhalde o boyları bilen kimselerden aldığı malûmatla, fakat nisbeten daha kısa bir şekilde tasvir etmiştir. Mahmut'un XI. yüzyılda tesbit ettiği şive farkları dört esas grupta toplanabilir: 1. Türk yazı dilinde ve Kaşgarlı Mahmud'dan çok evvel mevcut olan farklar (meselâ b-: m- ve - y-: '-), 2. Türk dilinin tarihî inkişafında bütün şivelerin arzetmiş olduğu ve yalnız zaman farkı yüzünden şive hususiyeti olarak görünen farklar (meselâ y: n (n), w: v (b) ve isim yapma eklerinin başındaki -g, -g'lerin düşmesi), 3. Ayrı şivelerinki gibi gösterildiği halde,

bugün şivelerin birçoğunda muvazi olarak mevcut olan farklar (meselâ c: y ve partisip eklerinden -ası: -gü) ve türlü şivelerde bugüne kadar devam eden farklar (meselâ -t: -d-) ve partisip eklerinden -gan: -an, -gen: -en). Kaşgarlı'nın verdiği bu bilgi, bazı daha ince hususiyetlerin de ilâvesi ile, daha sonra yazılmış olan eserlerde de görülmektedir. Yalnız bu sonuncular bütün Türk şivelerine şâmil olmayıp, daha mahdut şive gruplarına ait bulunmaktadır. Bu eserlerde müelliflerin dikkat etmedikleri veya kaydetmek fırsatını bulamadıkları bazı diğer hususiyetlerin de bulunduğu şüphesizdir. Türk dili, XI. yy.'dan bugüne kadar ses ve morfoloji bakımından, daha bazı inkişaf merhaleleri geçirmiş, o zaman başlamış olan bazı ses değişimleri tamamlanmış ve bir kısım yenileri de bunlara eklenmiştir. Dar mânada şive hususiyeti diyebileceğimiz bazı inkişaf lar da vücuda gelmiştir. Türk dilinin tarihî inkişafını, ana hatlariyle şu şekilde hulâsa edebiliriz.

1. Çok eski devirlere ait metinler mevcut olmadığından, Türkçenin ilk şekli hakkında bir fikir söylemek, şimdilik imkânsızdır. Bu devir Türkçesi hakkında az çok bilgi edinebilmemiz için, daha eski metinlerin meydana çıkması, bu devirde komşu milletlerin dilinde rastlanan Türkçe kelimelerle, şahıs adları ve unvanlarının tetkiki, Türkçe içindeki bazı mühim ses ve eklerin birbirleriyle mukayese edilerek daha eski şekillerinin tesbiti ve bunların da kardeş ve akraba dillerin eski şekilleri ile karşılaştırılması lâzımdır. Bu suretle hiç olmazsa bazı noktaların tesbiti mümkün olacaktır.

2. Elimizde mevcut en eski dil malzemesi, Türk dilinin inkişafı tarihinde muayyen bir devreye aittir. Bu devre takriben milâdın ilk senelerinden XIıl. yy.'a kadar devam etmektedir ve pek az farklarla aynı inkişaf hususiyetlerini taşımaktadır. Bu devreye ait metinlerin en büyük kısmı Uygur sahasında ve Uygur harfleriyle yazılmış olduğu için, bu devreye "Uygur devresi" diyebiliriz. Bugünkü Türk şiveleri (bazı zümreler müstesna olmak üzere, aşağıya bk.) bu devreden sonra inkişaf etmişlerdir ve şivelerde gördüğümüz farkların büyük bir kısmını bu devreye irca edebiliriz.

3. Bugünkü Türk şiveleri, Türk dili Uygur devresinden bugüne kadar daha dar hudutlar içinde bazı inkişaf merhaleleri geçirmiştir. Fakat bunlar daha ziyade bugün mevcut grupların hususi tarihî inkişaf larına ait olup, ancak edebî malzeme vü- m cude getirmiş olan zümreler içinde tetkik edilebilmektedir. Böyle bir edebî l an'aneye malik olmayan zümreler devrinin tesbiti imkânsızdır.

4. Türk sahasının iki ucunda bulunan Yakut ve Çuvaş lehçeleri, Türk dil bilgisinin bugünkü vaziyetine göre, Türkçenin kardeş lehçeleri addedilebilir. Bu lehçeler-deki hususiyetler (Çuvaş s~y; l~ş; r~z ve Yakut s~y, t~d) Uygur devresi ile şimdi- -lik izah edilememektedir.

Bugünkü Türk şivelerini, ses, morfoloji ve lügat bakımından türlü gruplara toplamak tecrübesi, birçok türkoiloglar tarafından yapılmıştır. Bu tecrübelerin neticesi, tabiatıyla, dil bilgisi bakımından lâzım olan açıklığı verememektedir ve bunun baş- lıca sebeplerinden biri de bu zümrelerin kapalı bir cemiyet halinde kalmayıp, muhtelif zümrelerle devre devre karışmış olmasıdır. Şive hususiyetlerinin, en küçük zümrelerde bile, saf halini bulabilmek imkânsızdır. Onun için Türk şivelerini tasnif

etmek isterken en umumî ve başlıca hususiyetler ile bu hususiyetlerin şu veya bu zümrede ekseriyetin kullanıp kullanmadığı prensibine uymak zaruridir. Son tecrübeler için alınan başlıca hususiyetler şunlardır: t- : d-, d:y, ilk hecenin sonundaki -g, ikinci, üçüncü ve dördüncü hecenin sonundaki g ve g, partisip eklerden -gan, -an/-gen, -en ve kelimelerden olbol- fiili. Bu tecrübelerden de istifade ederek, Türk şive gruplarını coğrafi yön lere göre şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Güneybatı grubu (Anadolu ve civar sahalar, Kafkasya ve İran Azerbaycanı, Türkmen -bugün birçok bakımdan komşu şivelerin hususiyetlerini benimsememiş-tir-ve Güney Kırım),
2. Kuzeybatı grubu (İdil havzası, Sibirya, Kuzey Kafkasya, Kuzey Kırım, Batı Türkistan, Doğu Türkistan'ın bir kısmı, Altaylar'ın bir kısmı, Afganistan'daki şiveler),
3. Güneydoğu grubu (Doğu Türkistan ve Batı Türkistan'ın bir kısmı),
4. Orta grup (Hive mıntakasının bir kısmı), .
5. Kuzeydoğu grubu (Altaylılar'ın bir kısmı). -

Bu gruplara giren şiveler, küçük farklara göre, daha dar zümrelere ayrılabilir. Fakat bu hususiyetler yalnız bu zümrelere münhasır değildir ve muayyen şartlar altında, bütün Türk şiveleri için de görülmektedir. Yalnız bu zümreler içinde ya umumileşmiş veyahut diğerlerine nisbetle daha çoğalmıştır. Meselâ umum Türkçedeki ç sesinin muayyen şartlar dahilinde ş şeklinde telâffuz edilmesine Türk şivelerinde tesadüf edilirse de, Kazak şivesinde bu ses değişmesi umumî bir kaidedir.

Bu hususiyetlerden anlaşılacağı gibi, Türk şivelerini birbirinden ayıran farklar daha çok ehemmiyetsiz ses değişmelerinden ibarettir. Mühim sayılabilecek farklara bilhassa isim ve fiillerin çekimlerinde rastlanabilir. Fakat bunlar gruplar dahilinde bile karışık olup, diğer dünya dillerinin şiveleri arasında mevcut farklarla mukayese edilemeyecek derecede az ve ehemmiyetsizdir.

Konuşma dilinde görülen hususiyetlere göre sıralanmış olan bu şive gruplarının ancak bir kısmı ayrı yazı dili halinde inkişaf etmiştir. Yazı dilinde bu temayülü belirten sahalardan, daha ziyade Türk kültür merkezlerinin bulunduğu, biri güneybatı ve diğeri kuzeybatı olmak üzere, başlıca iki kısma ayrılabilir. Diğer gruplardan, orta ve kuzeydoğu zümreleri, bu şiveleri konuşanların sayıca çok mahdud olmaları, birincinin içeriden ve diğerinin Türk kültür merkezinden nisbeten uzakta bulunmaları dolayısıyla böyle bir ihtiyaç karşısında kalmadıklarını; güneydoğu zümresinin ise, eskiden asıl Türk kültür sahasında bulunmakla beraber, sonradan birçok tarihî sebeplerle bu vaziyeti muhafaza edemeyerek son zamanlarda Çin'in hâkimiyeti altında eski an'anesini büsbütün kaybetmiş olduğunu görürüz.

' hayat çerçevesi içinde, gerek edebî ve gerek ilmî yazı dilini devam ve inkişaf ettirmek imkânını bulan zümrelerin en mühimi, şüphesiz, güneybatı grubudur. Vücuda getirdiği muazzam devlet teşkilâtı ve dünya siyasetinde oynadığı mühim rolü ile bütün komşu milletlere yaptığı tesirlere mütenasip çok zengin edebiyat ve ilim'müesseseleri vücuda getirmiş olan bu Türk zümresinin dili de o nisbette mühim bir yer işgal etmiş ve bugün de etmektedir. En eski numunelerini tahminen

XIII. yy.'dan itibaren görebildiğimiz Selçuk devri mahsulleri ile başlayan bu yazı dili, sahasının genişliği nisbetinde yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, pek cüz'î farklarla başladığı halde, gittikçe çoğalan ihtiyaçlar neticesinde, yeni kültür zümrelerinin yakın bulunduğu İran dolayısıyla Arap kültürü tesiri altında kalarak, yabancı kültür muhitinin gittikçe artan ezici hâkimiyeti altına girmiş, bilhassa medrese tahsili görmüş zümreye mahsus sırf edebî eserlerin geniş Türk muhitinin doğrudan doğruya anlayamayacağı sun'î bir dil olan "Osmanlı" şeklini alan bu dil mektep ve medreselerde, ilim ve edebiyatta bu şekilde son zamanlara kadar tutunmak imkânını

bulmuştur. Ancak, bununla yanyana halkın konuştuğu dil, zarurî iktibaslar dışında, millî sadeliğini ve eski bünyesini muhafaza etmeğe muvaffak olmuştur.

En mühim millî temellerden biri olan dil içerisindeki bu gayritabîlik ve bunun yeniden yeni ihtiyaçları karşılamak zorunda kalan ilmî hayatta doğurduğu güçlükler, Türk muhitinin bu zümresinde de haklı isyanlar uyandırmış ve meselenin halli için yollar aramağa sevketmiştir. Yazı dilini sadeleştirmek, yâni yazı dilini mümkün olduğu kadar halk diline yaklaştırmak gayesi, uzun bir devreyi içine alan tartışmalardan sonra, nihayet XIX. yy.'da Tanzimat başlarından itibaren içtimaî bir mesele olarak "ele alınmış ve Cumhuriyet devrinde devlet işi olmuştur. Türkiye dahilinde veya evvelce Türkiye hudutları içinde bulunmuş mıntikalarda, şive ve ağızlar devlet mekanizmasının da yardımı ile, yüzyıllardan beri kaynaşarak, kendi hususiyetlerinin büyük bir kısmını kaybetmiş oldukları için, buradaki yazı dili meselesi, şivelerin vaziyetini tesbit etmek olmayıp, yalnız mevcut yazı dilinin bugünkü şartlar altında geniş Türk muhiti tarafından daha kolay ifade edilebilecek bir hale getirilmesi, yâni halk tarafından anlaşılması güç olan yabancı unsurlardan mümkün mertebe temizlenmesi ile bugünkü ihtiyaçları karşılayabilecek ilmî ıstılahların tesbiti ve yarınki ihtiyaçlar için de Türk köklerinden kelime yaratmak imkânlarını aramak meselesi olmuştur. Bugüne' kadar bu yolda yapılmış olan tecrübeler hâlâ istenilen neticeleri vermiş değildir. Dil gibi millî bünyenin temelini teşkil eden bir meselenin hallinin kısa bir zamanda ve kifayetsiz bir hazırlıkla yapılamayacağı da unutulmamalıdır. Bu meselenin halledilebileceğinde şüphe yoktur. Yalnız, bu İşte geçici bir inkılâp şeklinde değil, içerisinde bulunduğumuz içtimaî hayatın inkişafında her ihtiyaca cevap verebilecek tarzda dilin hayatiyetini temin etmek zihniyetiyle hareket edilmesini temenni edelim.

Kuzeybatı zümresine gelince, bunun Kıpçak bozkırlarından ve Güney Sibirya'dan Hindukuş dağlarına kadar uzanan, geniş bir sahayı içine aldığını hatırlatmak yerinde olur. Bu geniş sahada İran ve Arap kültürü tesiri altında kalan zümreler ile, bu muhitlerden az çok uzakta bulundukları için, bu kültürün baskısından nisbeten masun kalan zümreler bulunduğu gibi, uzun müddet göçebe hayat tarzını muhafaza etmiş ve dolayısıyla umum Türk kültür muhitine nisbeten son devirlerde dahil olmuş zümreler de mevcuttur. Bu sahanın idarî bakımından türlü devirlerde ayrı ayrı devlet teşekkülleri içinde bulunmuş olduğu da unutulmamalıdır. Bütün bu âmillerin devir devir ve yer yer mahallî hususiyetlerin inkişafına yardım etmiş olmalarına rağmen, şive hususiyetlerinin birbirine çok yakın olmaları sayesinde, yazı dili, umumî olarak hiçbir zaman esasını değiştirecek bir vaziyete düşmemiştir. Bu

na, bu bölgedeki Türk boylarının son asırlara kadar - XV. asra kadar batıya doğru ve bundan sonra doğuya doğru - devam eden muhaceretleri de yardım etmiştir.

Bu sahada XIV. yy.'a kadar devam eden eski yazı dili an'anesi, bundan sonra uğradığı bazı cüz'î değişiklikler bakımından, biri güneydoğu ve diğeri kuzeybatı olmak üzere, iki zümrede toplanabilir. Bunların birincisi, Avrupa'da "Çağatay" ismi ile anılan zümredir ki, yukarıda güneybatı (Osmanlı) zümresi için işaret edilen aynı sebeplerden dolayı, İran ve Arap kültürü ve bilhassa İran edebiyatı tesiri altında kalmıştır. Babür (1483-1530)'ün ifadesine göre, esasını Endican ağzından alan bu yazı dilindeki edebiyat XIV-XV. yy.'larda en parlak devrini yaşamış ve birçok Türk edip ve şairleri eserlerini bununla yazmışlardır. Mîr Ali Şîr Nevâyî ve Babür, bu devrin nâzım ve nesir sahasında, bu dilin en güzel numunelerini vermişlerdir. Diğeri ise, "Kıpçak" zümresi olup, sahasının İran ve Arap muhitinden uzakta bulunmasından dolayı, zarurî olan iktibaslar dışında, bunların tesirinden de o nisbette masun kalmıştır. Buradaki yazı dilinin temelini halk dili teşkil ettiği gibi, edebiyatta da daha ziyade halk edebiyatı ve duygusu hâkim kalmıştır. Uzun bir zaman için türlü Türk boylarını kucağına almış olan bölge, bundan sonra da bir müddet Türk mıntakalarını birbirine bağlayan bir köprü vazifesini gördüğü için, yazı dilinde de, diğerlerine nisbetle daha çok malzeme almış olması tabiidir. Gerek güneydoğu ve gerek

kuzeybatı zümreleri arasındaki fark, birbirinden çok az hususiyetlerle ayrılmış olan mahallî ağızların tesirinden başka, en çok dile yabancı kelimelerin sokulup sokulmamasına göre değişir.

Kıpçak sahasında Altınordu'nun dağılması ile daha küçük idarî zümrelerin vücuda gelmesi, Timur devletinin yıkılmasıyla Orta Asya'da vukua gelen istikrarsızlık yüzünden bir kısım Türk kabilelerinin Kıpçak sahasından Orta Asya'ya doğru göç etmeleri, bir taraftan bu sahalarda Türk boylarının birbiriyle kaynaşmalarına yardım ettiği gibi, diğer taraftan mevcut Türk kültür merkezlerinin tekrar hafiflemesine ve bir kısmının yer değiştirmesine de sebep olmuştur. Birçok Türk kuvvetlerini, kendi mukadderatlarını Türk.ili dışında aramağa sevkeden bu devrin vak'aları, siyasî ve idarî bakımdan olduğu kadar, kültür bakımından da birçok kayıplara sebep olmuştur. Bu devirden itibaren bu mıntakaların mukadderatı uzun bir zaman için tâyin edilmiş oldu. ilim ve edebiyat sahasındaki durgunluk, Türk dili için tesirsiz kalamazdı. Kuvvetli edipleri yetiştirecek havanın artık mevcut olmaması, tabîî olarak, Türk dilinin hayat kudretine de en büyük darbeyi indirmiştir. Daha dar bir muhitte ve daha çok darlaşan ihtiyaçları karşılamak mecburiyetinde kalan yazı dili, ister istemez, eski malzemenin büyük bir kısmını kullanmamak, bunları unutmak ve daha çok mahallî ağızların hususiyetlerine uymak mecburiyetinde kalmıştır. Orada burada gölge halinde mevcudiyetlerini muhafaza eden mektep ve medreselerde tedris dilinin daha çok yabancı (Arap ve Fars) dillerine istinad ötmesi de bunun tabîî bir neticesi idi.

Ruslar'ın doğuya doğru ilerleyerek, Türk mıntakalarını birer birer kendi hâkimiyetleri altına almaları, vaziyeti daha karışık bir hale getirmiş ve tabîî engellere bu defa karşı tarafın, Türk milliyetini parçalama gayesini güden plânlı siyasî-idarî müdahalesi de eklenmiştir. Rus hükümeti Türk millî birliğini yıkmak için, ne kadar çare

düşünebildi ise, bunun hepsini tecrübe etmiştir, idarî birlikler vücade getirirken, Türk ekseriyetini bırakmamak, Türk topraklarını parçalamak, Türk mıntakalarını birbirinden ayırmak için, sun'î muhacir mıntakaları yaratmak, buna müsait olmayan yerlerde hususî idareler vücuda getirmek vs. gibi vasıtalarla maddî temelleri yıkmaya uğraştığı gibi, bir devre için Türk millî birliğinin temellerinden olan İslama karşı misyonerler teşkilâtı vücude getirmek, maarifin mümkün mertebe Türkler arasına girmemesi için çalışmak, maarif matbuatına müsaade etmemek, millî mukadderat üzerinde söz söyletmemek, Türkler'in umumî isminin idarede ve hattâ ilmî neşriyatta bile kullanılmasını yasaklamak ve Türkler arasındaki hususî münasebetlere bile mâni olmak gibi mânevi varlığa karşı en sert tedbirleri almaktan çekinmemiştir. Bolşevik devri, Çarlık zamanında tatbik edilen üstü kapalı siyasetin daha açık ve daha teşkilâtlandırılmış bir şeklidir. Türk vatani birçok "sözde müstakil" devletlere ayrıldı, kabileler - millet ve şiveler - dil olarak ilân edildi; Türk dili de Rusça ile birlikte bu ayrı mıntakaların idare dili olarak tanındı. Bu sahada yapılan en büyük müdahale de, her Türk kabilesine ayrı bir fonetik alfabe kabul ettirilmesi suretiyle olmuştur. Böylelikle dilin medenî-içtimaî bir unsur olmaktan çıkarılarak, küçük zümrelerin yalnız gündelik ihtiyaçlarını temin edebilecek bir şekil alması için uğraşılmıştır. Böylö şivelerle bugünkü medenî hayatın ihtiyaçlarını temin etmek imkânı olmadığını, Türkler kadar, bolşevikler de bilmiyor değillerdi. Fakat onların fik-rince, bu ihtiyaçların büyük bir kısmı, Türk dili yerine Rus dili vasıtasıyla temin edilecekti. Bütün bunların, tabiatıyla, eskiden beri gelen umumî yazı dili aleyhine ayrı şivelerin kullanma sahalarının genişlemesinde ve o nisbette bu şivelerin umumî yazı dili içindeki vaziyetlerinin değişmesinde, az çok tesiri olmuştur.

Kuzeybatı zümresinin eski dili meselesi, güneybatı zümresindeki gibi, yalnız dili sadeleştirmek olmayıp, aynı zamanda bu zümre içindeki şivelerin umumî yazı diline olan münasebetlerini de tâyin etmek meselesidir. Türk dilinin bünyesindeki sağlamlık, yabancı muhit ve dillerin tesirinde asırlarca kaldığı halde sarsılmadığı gibi, Ruslar'ın müdahalesi de onun bünyesinde bir gedik açmaya muvaffak olamamıştır. Nisbeten kısa sürmüş olan bu tecrübe Türk şivelerinin kendi

aralarında icat kudretini yokıamış ve Türk muhitine bu meselenin" halinde ayrılığa değil, birliğe doğru yürümenin zarurî ve mecburî olduğunu isbat etmiştir. Türk şiveleri bugüne kadar olduğu gibi ilerde de bir tek yazı dilinin devamlı inkişafını temin eden canlı birer uzuv olarak yaşamakta devam edeceklerdir.

Yukarıda söylenenlerden bir netice çıkarmak istersek, Türk tarihinin yarattığı duruma ve gerek düşmanlar tarafından vücade getirilmeye çalışılan sun'î manialara rağmen, güneybatı ve kuzeybatı grupları arasındaki farkları ortadan kaldırarak veya her ikisini de birleştirerek daha zengin ifade imkânları bulmak suretiyle, bir tek yazı dili vücade getirmek için hiçbir engel yoktur. Yalnız her iki zümrenin de bu işin ehemmiyetini kavraması ve her iki grubun da hususiyetlerine ve bilhassa asıl Türk dilinin kendi bünyesine uygun bir şekilde geliştirmek çaresini bulması lâzımdır. Bunun için de, dilin yalnız bir vasıta olmayıp, bilâkis onun tabiî bir varlık olduğunu ve ancak kendi bünyesi içinde tabiî kanunları dahilinde gelişebileceğini idrak etmek gerekir.

Kaynak: Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 121, C.II, s.59-68, Ankara 1992.

Reşid Rahmeti ARAT

ESKİ TÜRK DEVLETLERİ HISTORICAL TURKISH STATES FLAGS

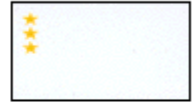
BUYUK HUN
İMPARATORLUĞU

BATI HUN
İMPARATORLUĞU

AVRUPA HUN
İMPARATORLUĞU

AK HUN
İMPARATORLUĞU

GÖKTÜRK
İMPARATORLUĞU

AVAR
İMPARATORLUĞU

HAZAR
İMPARATORLUĞU

UYGUR
DEVLETİ

KARAHANLILAR

GAZNELİLER

BÜYÜK SELÇUKLU
İMPARATORLUĞU

HARZEMŞAHLAR

ALTINORDU
DEVLETİ

BÜYÜK TİMUR
İMPARATORLUĞU

BABÜR
İMPARATORLUĞU

OSMANLI
İMPARATORLUĞU

Harf İnkılâbı

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz

Sayın Bakanlar, Sayın Milletvekilleri, Sayın davetliler, değerli meslektaşlarım.

Türkiye Cumhuriyetinin 75'inci, dil inkılâbının 66'ncı, harf inkılâbının da 70'inci yıl dönümü dolayısıyla, kültür inkılâbının ilk yapı taşı niteliğinde olan, hazırlık ve uygulama safhalarındaki çalışmaların bir kısmı bu sarayın muhteşem tarihî tablosunda gerçekleştirilen harf inkılâbı üzerinde durmak ve sizlere bu salondan yine o günlerin heyecan duyguları ile seslenmek istiyorum.

Bildiğiniz üzere "harf inkılâbı" veya "yazı inkılâbı" diye adlandırdığımız bu inkılâp, Arap alfabesi yerine Lâtin alfabesi temelindeki millî bir Türk alfabesini geçerli kılan bir değişimin ifadesidir. Bu inkılâp 1928 yılının 8-9 Ağustos gecesinde, ulu Atatürk'ün Sarayburnu Parkı'ndan halka yaptığı bir konuşma ile müjdelenmiş ve bir iki ay içinde gerekli ön çalışmalar tamamlanarak 1 Kasım 1928 tarihinde, 1353 sayılı kanunla TBMM'nin onayından geçmiş ve yürürlüğe girmiştir.

Harf inkılâbı, niteliği bakımından basit bir yazı değişiminden ibaret değildir. Bu inkılâbın sosyal yaşamımızda, dil ve kültür tarihimizde önemli bir yeri vardır.

Bilindiği üzere Atatürk inkılâplarının dayandığı temel ilke, Türkiye Cumhuriyetini siyasî yapısı bakımından olduğu gibi, sosyal yapısını şekillendiren kültür değerleri bakımından da çağdaş bir devlet hâline getirmektir. Dolayısıyla harf inkılâbı da millî değerlere bağlı bir çağdaşlaşmanın ifadesidir. Ayrıca, sosyal ve kültürel alandaki öteki yeniliklere de temel oluşturan bir özellik taşımaktadır. Türk toplumunun kendi diline, kendi tarihine sahip çıkabilmesi, eğitim birliğine ve millî bir eğitim sistemine kavuşabilmesi, okuyup yazma öğrenmenin kolaylaştırılması ve kültür alanındaki gelişmelerde gerekli hamlelerin yapılabilmesi, her şeyden önce Türk ulusunun kendi dilinin özelliklerine uygun, kolay öğrenilir bir alfabe sistemine sahip olması ile gerçekleştirilebilirdi.

Türkiye Cumhuriyetinin temel ilkeleri ve devlet felsefesi ile bağlantılı olarak, Atatürk'ün yazı inkılâbı konusunda dayandığı gerekçe, Arap dilinin ihtiyaçlarından doğmuş olan Arap yazısının Türk dilinin özelliklerine aykırı düşmesidir. Bu gerçek, ülkede okuyup yazma güçlüğü doğuruyor ve kültür alanındaki gelişmelerin önünü tıkıyordu.

Alfabe temeline dayanan gelişmiş yazılarda alfabeyi oluşturan işaretler veya harfler, dildeki seslerin yazıya yansımış sembolleridir (karşılıklarıdır). Bu nedenle bir alfabenin mükemmelliği, o alfabedeki işaretlerin dildeki sesleri ve dilin ses yapısını karışıklığa meydan vermeyecek biçimde karşılamasına bağlıdır. Oysa, Türkçeye uygulanan Arap harfleri, böyle bir imkânı sağlamaktan çok uzak durumdadır. Çünkü yine hepimizce bilindiği gibi, Arap dili Hamî-Samî diller ailesine giren bükümlü bir dildir. Bu dilde yeni türetmeler ve fiil çekimleri sabit harflere bağlı kök durumundaki kelimelerin iç bünyelerinde meydana gelen ünlü kırılmaları ve bunların "vezin" denilen belli gramer kalıplarına göre genişletilmesi ile yapılır. Klâsik bir örnek olarak, ketebe "yazdı", kâtib "yazan", mekteb "okuyup yazma yeri", mektûb "yazılmış şey" gibi şekiller gösterilebilir. Türkçe ise Altay dil ailesine bağlı, eklemeli (agglutinant, iltisaklı) bir dildir. Bu dilde kelime kökleri sabittir. Yeni türetmeler ve çekimler bu köke eklenen ekler ile karşılanır.

Ayrıca, Türkçe, kendi ses sisteminde ünlülere ağırlık veren bir dildir. Standart Türkçede 9 ünlü vardır. Arap yazısı ise, ünsüz iskeletine dayanan bir yazıdır. Ünlülerinin sayısı üçü geçmemekte ve bunlar da yalnız uzun okunan ünlüler için kullanılmaktadır. Yani yazıda kısa ünlüler

yazılmamaktadır. Oysa, Türkçe aynı zamanda kısa ünlülere dayanan bir dildir. Arapçadaki bu ünlü eksikliği dolayısıyla ünsüzlere ağırlık verilmiş ve ünsüzlerinde Türkçenin ünsüz sistemi, ses yapısı ve ses kuralları ile bağdaşmayan bir çeşitlilik ortaya çıkmıştır. Bu durum, dilimize girmiş Arapça ve Farsça kelimelerin doğru okunup yazılması bir yana, Türkçe kelimeler için bile büyük bir sıkıntı doğurmuştur. Söz gelişi q½ yazılışındaki bir sözün gel mi kel mi, kil mi gil mi, gül mü yoksa göl mü okunacağı yalnızca karineye yani sözün gelişine bağlı kalıyordu. Dolayısıyla bu imlâ, ünlülere değer vermeyen, kelimelerin kalıp hâlinde yazıldığı klişeleşmiş bir imlâ idi ve yine ünsüzlerinde Türkçe ile bağdaşmayan uyumsuzluk dolayısıyla, Türkçenin tek bir k ünsüzüne karşı Arap imlâsının kef (") ve kaf (,) diye ayrılan iki ünsüzü, Türkçenin tek h sesine karşı ha (Ö), hı (O) ve he (^) diye adlandırılan üç h'si, Türkçenin tek s ünsüzüne karşı sat ('), sin (") ve peltek s (Å) denen üç türü, z ünsüzünün z ("), zel (<), zı (') ve dat (÷) olarak adlandırılan dört türü, t'nin te (®) ve tı (') denilen iki türü vardır. Yazıda ünlülerin kalın mı ince mi okunması gerekeceği bu ünsüz türlerine göre ayarlanıyordu. Oysa, Türkçede bu çeşitli ünsüzlere hiç gerek yoktu. Çünkü bir ünsüzün ön sıradan (palatal) mı arka sıradan (guttural) mı olduğu ünlü uyumu kuralı sayesinde kolayca ayarlanabiliyordu. Söz gelişi, bakmak sözündeki k'yi kaf (,) ile yazmak, ekmek sözündeki k'yi de kef (") ile yazmak gerekmiyordu.

Türkçede boğumlanma (atikulation) noktalarındaki ayrılık sebebiyle ayrı ses değerleri taşıyan g, ğ, v, ñ, y gibi ünsüzler Osmanlı imlâsında tek bir harf ile kef (") ile karşılanıyordu Bunun okuyup yazmada ortaya koyduğu güçlük çok büyüktü. Söz gelişi, değirmen sözündeki ğ ünsüzü kef (" = s|d½o) ile karşılanırken, bağır sözündeki ğ, gayın (◆ = dG◆) ile karşılanıyordu. kovmak sözündeki v, gayın ile yazılırken (oLG¬), övmek sözündeki v kef ile (pL½") yazılıyordu. Bu güçlükler için daha nice nice örnekler sıralanabilir. Durum yukarıda belirtilen bütün ünsüz türleri için de aynı idi.

Türkçede birer hançere sesi olan ayın (Y) ve hemze (j) ünsüzleri bulunmadığı için bunların yazılıp okunması da ayrı bir sorun oluşturmıştır. Bu sesleri taşıyan alıntı sözler, Türkçedeki okunuşlarında söz başlarında hep, söz sonlarında çok kez atılarak a, ı, o, u, ö, ü gibi ünlülere çevrilmiş, kelime içinde de ya atılmış ya da kesme biçiminde okunmuştur: âciz, acaba, ömür, malûm, maruf, memur, mimar gibi. Ancak, bunların imlâda ne zaman elif, ne zaman ayın ve ne zaman hemze ile yazılacağı, her sözün yazılışını teker teker bellemeden öteye bir çözüm getirememiştir.

Bu güçlüklerle, imlâda yazılıp da okunmayan, Arap dilinde p, ç bulunmadığı için sonradan imlâyâ eklenmesine rağmen, yazıda karışıklığa yol açan p, ç ünsüzlerinin durumu ile daha başka karışıklıkları da ekleyebiliriz. Bu konu ile ilgili ayrıntılar ve Arap yazısının Türkçenin imlâ sisteminde yarattığı sıkıntılar, birkaç yazımızda ayrıca ele alındığından,1 burada konuşmanın özünden ayrılarak daha fazla ayrıntıya inmek istemiyoruz. Ancak, belirtilmesi gereken önemli husus şudur ki, Arap dilinin ses yapısı ve gramer kuralları ile Türk dilinin ses yapısı ve gramer kural ları arasındaki zıtlık ve uyumsuzluklara rağmen, Türk yazı sisteminin Arap yazısının kalıplarına sokulması, Türkçede imlâyı klişeleştirmiş; her kelimeyi şekil ve anlam olarak teker teker tanıma ve öğrenme mecburiyeti doğurmuştur. Dilde Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin de fazlasıyla yer almış olması, bu güçlüğü daha da artırmıştır.

Arap yazısının Türk dili açısından getirdiği bu yetersizlik, Tanzimat döneminden başlayarak sık sık Osmanlı imlâsını gündeme getirmiş ve çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Bu tartışmalar sonunda, zamanla iki farklı görüş su yüzüne çıkmıştır. Bunlardan biri Arap yazısı temelindeki Osmanlı imlâsının ıslahı görüşüdür. Ancak, bu görüşle ilgili denemeler olumlu bir sonuç vermemiştir. O hâlde, geriye kalan ikinci görüş, alfabe değişikliğidir.

Bütün bu olumsuz gelişmeleri yakından izleyen ve bilen Atatürk, artık bir yazı inkılâbı yapmanın gereğine inanmış bulunuyordu. Üstelik böyle bir inkılâp dil tarihimizde bir dönüm noktası oluşturacak, sosyal ve kültürel alandaki öteki inkılâplara da temel vazifesi görerek öncülük edecekti. Ne var ki, böyle bir inkılâbı gerçekleştirmek kolay değildi. Bunun için önce Arap alfabesi ile okuyup yazma güçlüğünün getirdiği olumsuzlukların halka açıklanması, sosyal yapının böyle bir değişimi kabule hazır duruma getirilmesi, uygulama için zaman ve zemin şartlarının kollanması, uygulamanın sistemli ve plânlı bir programa bağlanması gibi önemli süreçlerden geçmesi gerekiyordu. Bunda, inkılâbı uygulayacak önderin kimlik ve kişilik yapısının toplumca benimsenmesinin de önemli bir payı vardı.

Biraz önce yazı inkılâbının dil ve kültür tarihimizde bir dönüm noktası oluşturduğuna işaret etmiştik. Öyle ya, Run ve Uygur yazılarından başlayarak -Benden sonra konuşacak olan değerli meslektaşım Prof. Dr. Sayın Osman Sertkaya'nın da üzerinde duracağı üzere- Türk toplumları tarih boyunca çeşitli alfabe sistemlerini benimsemiş ve kullanmışlardır. Türklerin, Anadolu bölgesinde yurt tutan kolu, XI. yüzyıldan başlayarak XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzanan 900 yıllık bir dönemde Arap yazısını benimsemiş bulunuyordu. Bu yazı ile binlerce kültür ürünü ortaya konmuştu. Üstelik Arap yazısı İslâm din ve kültürünün bir sembolü gibi de algılanıyordu. Türk toplumunun böyle gelenekleşmiş bir yazı kültüründen koparılıp da Lâtin yazısı temelinde yeni bir alfabe benimsenmesi elbette kolay değildi. Ama inkılâpların dayandığı temel ilkeler ve Türk milletinin geleceğini ilgilendiren gelişmeler de böyle bir değişikliği kaçınılmaz kılıyordu. Esasen Arap yazısının Türkçe için ne kadar yetersiz kaldığı Tanzimat, Servetifünûn ve Millî Edebiyat döneminde yapılan bilimsel tartışmalarda da ortaya konmuştu. Arap yazısını ıslah yolundaki denemeler de başarısız olduğu için çıkar yol Türkçenin dil yapısına uygun bir alfabe sisteminin kabulünde idi.

Atatürk'ün Türk toplumunda bir yazı inkılâbı yapılması gereğini benimseyen görüşü oldukça eskidir ve Cumhuriyetten önceki yıllara kadar uzanır.² Türk toplumunun kendi gelişmesini engelleyen bağlardan kurtularak, geleneksel kültürden çağdaş kültüre geçmesinin inkılâpçı atılımlar ile gerçekleştirilebileceği görüşünde idi. Ancak, yukarıda belirtilen sıkıntıların giderilmesi için önce toplumun böyle bir geçişe hazır duruma getirilmesi gereğine de inanıyordu. Onun büyük Nutuk'unda dile getirdiği "Ben milletin vicdanında ve istikbalinde ihtisas ettiğim büyük tekâmül istidadını, bir millî sır gibi vicdanımda taşıyarak peyderpey, bütün heyet-i içtimaiyemize tatbik ettirmek mecburiyetinde idim." sözleri,³ bu görüşün ve inkılâplardaki zamanlama sırasının önemine işaret etmektedir.

Cumhuriyet döneminde, Lâtin alfabesinin kabulü konusundaki ilk teşebbüsler 1923 yılında başlamıştır. Bu tarihte İzmir'de düzenlenen İktisat Kongresi'nde Ali Nazmi ile bir arkadaşı Lâtin harflerinin kabulü konusunda bir öneri vermişlerdi. Ancak, bu öneri tepki ile karşılanmış, hatta en büyük tepki de "Lâtin Harflerini Kabul Edemeyiz" başlıklı yazısı ile⁴ Kongre Başkanı Kâzım Paşa (Karabekir)'dan gelmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın da 1923'te İzmir'de İstanbul gazetecileri ile yapılan bir toplantıda yine böyle bir öneri ileri sürdüğünde bu öneriyi Atatürk bile olumlu karşılamamıştır. Çünkü, memlekette o gün esen hava böyle bir yenilik için daha zamanın gelmemiş olduğunu gösteriyordu. Nitekim Atatürk, bu isteksizliğinin sebebini daha sonraki yıllarda Falih Rıfkı Atay'a "Hüseyin Cahit bana vakitsiz bir iş yaptırmak istiyordu. Yazı inkılâbının daha zamanı gelmemiştir." diye açıklamıştır.⁵ Aynı durum, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki müzakerelerde de göze çarpıyordu. 25 Şubat 1924 tarihinde İzmir Milletvekili ve Millî Eğitim Bakanı Şükrü Saracoğlu, millî eğitim bütçesi dolayısıyla yaptığı konuşmada, yapılan bunca fedakârlıklara rağmen, halkın hâlâ okuyup yazma bilmemesinin Arap harflerinin yetersizliğinden kaynaklandığını dile getirdiği zaman karşılaştığı büyük tepki, Atatürk'ün zamanlama konusundaki duyarlılığının ne kadar yerinde olduğunu ortaya koyan bir örnektir. Bu durum bir süre basındaki yazı ve tartışmalarda da devam etmiştir. Atatürk, yenilikleri topluma

bir oldubitti biçiminde kabul ettirme yerine, toplumu, duygu ve düşünceleri ile bu yeniliğe hazırlama yöntemini benimsemişti. Bu nedenle 1924-1928 yılları arasındaki süre, yazı ve dil inkılâbına öncülük eden bazı yeniliklerin yapılması (3 Mart 1924'te öğretim birliği ile ilgili, Tevhid-i Tedrisat kanununun, 26 Aralık 1925'te İslâm takvimi yerine uluslar arası takvimin ve saat ölçülerinin kabulü, 24 Mayıs 1928'de çıkarılan bir kanunla Arap harfli rakamlar yerine Lâtin esaslı uluslar arası rakamların alınmış olması gibi) ve yeni Türk alfabesinin kabulü için bir ortam hazırlama süresidir.

Bu geçiş döneminden sonra, artık harf inkılâbına el atma zamanı da gelmiş olduğundan, Atatürk'ün direktifi ve Bakanlar Kurulunun kararı ile daha önce kurulmuş olan Dil Encümeni 26 Haziran 1928 tarihinde resmen çalışmaya başlamıştır. Falih Rıfkı (Atay), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Ruşen Eşref (Ünaydın), Ahmet Cevat (Emre), Ragıp Hulûsi (Özdem), Fazıl Ahmet (Aykaç), Mehmet Emin (Erişirgil) ve İhsan (Sungu)'dan oluşan bu encümen, Lâtin alfabesi temelinde, ancak, her yönü ile Türkçenin ses yapısına uygun millî bir Türk alfabesi hazırlama görevini yüklenmiş bulunuyordu. Encümen çok dikkatli ve titiz çalışmalar yaparak, bir tasarı hazırlamıştır. Encümen tarafından hazırlanan bu tasarıda ne Arap alfabesindeki harfler yer almış ne de Avrupa milletlerinin yazılarında görülen ch, sch, tsch gibi ikili, üçlü ve dörtlü harflere yer verilmiştir. ç, c, s, j, ğ gibi harfler de başka dillerin alfabesinden alındığı hâlde, ses değerleri bakımından kendi dilimize göre ayarlanmıştır.6 Çalışmalar sırasında komisyon güçlüğüle karşılaştıkça, Atatürk devreye girmiş ve bu güçlükleri keskin görüşü ile aydınlığa kavuşturmuştur.7

Komisyonun üzerinde durduğu önemli bir nokta da kabul edilecek yeni alfabenin uygulama süresi idi. Üyeler bu yeni alfabenin 5-15 yıl arasında değişen bir süre içinde uygulanabileceği görüşünde idiler. Komisyon üyesi Falih Rıfkı Atay, Komisyon tasarısını Atatürk'e sunduğu zaman, Atatürk'ten aldığı cevap, devlet başkanının bu konudaki derin seziş gücünü bir daha ortaya koyar niteliktedir. Falih Rıfkı Atatürk'le aralarında geçen bu konuşmayı şöyle aktarmıştır:

"Atatürk bana sordu:

-Yeni yazıyı tatbik etmek için ne düşündünüz?

-Bir on beş yıllık uzun, bir de beş yıllık kısa mühletli iki teklif var, dedim. Gazeteler yarım sütundan başlayarak yeni yazılı kısmı artıracaklardır. Daireler ve yüksek mektepler için de tedricî bazı usuller düşünülmüştür.

Yüzüme baktı:

-Bu ya üç ayda olur, ya da hiç olmaz, dedi. Hayli radikal bir inkılâpçı iken ben bile yüzüne bakakalmıştım.

-Çocuğum dedi, gazetelerde yarım sütun eski yazı kaldığı zaman dahi, herkes bu eski yazılı parçayı okuyacaktır. Arada bir harp, bir iç buhran, bir terslik oldu mu, bizim yazı da Enver'in yazısına döner. Hemen terk olunverir. "8

Bu konuşmada geçen ve Enver yazısı denilen yazı, Enver Paşanın Osmanlı imlâsına bir çare bulmak üzere, imlâyâ, ünlülerin ilâvesi ve her harfin ayrı yazılması ile oluşturduğu bir imlâ biçimidir. Ne yazık ki, hatt-ı munfasıl, hatt-ı cedîd, Enverî yazı veya Enver yazısı denilen bu yazı türü de uygulamada benimsenmemiş ve fiyasko ile sonuçlanmıştır.

15 Ağustos 1928 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yazdığı bir makalede Yunus Nadi de yeni harf uygulamasının aceleyle getirilmemesi gerektiği görüşünü savunuyor ve kesin uygulama için kendisince on yıldan fazla bir süreye ihtiyaç olduğunu ileri sürüyordu⁹. Ancak Atatürk, Yunus Nadi'nin görüşünü de mantıklı bir cevapla geçersiz kılmıştır¹⁰.

Esasen Atatürk'ün; 1928 yılının 8-9 Ağustos gecesinde Sarayburnu Parkı'nda yaptığı tarihî konuşmasında, Arap yazısından gelen güçlüğü, halkın bütün emeklerini kısırlaştıran çorak bir yolda yürümeye benzetmesi ve "Bir milletin, bir heyet-i içtimaiyenin yüzde onu okuma yazma bilir, yüzde sekseni bilmez, bundan insan olanlar utanmak lâzımdır. Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir; iftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharla doldurmuş bir millettir. Fakat milletin yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa bu hatâ bizde değildir. Türkün seviyesini anlamayarak kafasını birtakım zincirlerle saranlardır. Artık mazinin (geçmişin) hatâlarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hatâları tashih edeceğiz (düzelteceğiz)." ¹¹ sözleri, hem tarihî bir zaruretin, hem kendisine güvenilir bir önder olarak millet üzerindeki yapıcı etkisinin, hem de bu işteki düzenli ivediliğinin ifadesidir.

Nitekim bundan sonra 11 Ağustos-29 Ağustos 1928 tarihleri arasında yine bu sarayda, Atatürk'ün başkanlığında milletvekillerinin, yazarların ve dilcilerin katıldığı alfabe uygulaması ile ilgili toplantılar ve dersler başlamıştır. Bu toplantılarda Alfabe Encümeni'nin hazırladığı taslak doğrultusunda kabul edilen ilkeler de Başbakan İsmet Paşa (İnönü) tarafından 3 madde hâlinde basına açıklanmıştır¹².

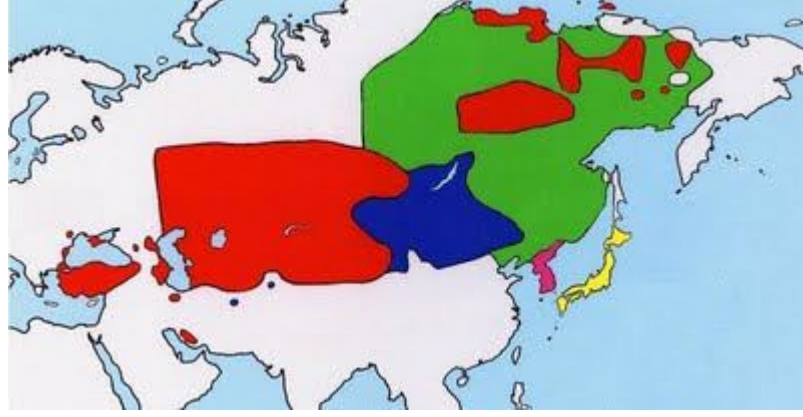
Bundan sonraki günler ve haftalar (23 Ağustos-21 Eylül 1928) Atatürk'ün yeni Türk alfabesini öğretmek için bizzat önderlik ettiği yurt gezilerine ayrılmış ve bir eğitim seferberliği başlatılmıştır¹³.

Görülüyor ki, gerçekleştirilen dil inkılâbı ile dil ve kültür tarihimizin çetin bir dönüm noktası başarı ile aşılmıştır. Plânlı ve düzenli sosyal değişimin mükemmel bir örneği ortaya konmuştur. Tasarlanan daha sonraki inkılâpların hedeflerine ulaşabilmesi için de sağlam bir temel hazırlanmıştır. Getirdiği sonuçlar bakımından da eğitim ve kültür hayatımızda verimli gelişmeler sağlanmıştır.

Harf inkılâbının 70. yıl dönümünü kutlarken, aziz Atatürk'ün ve bu alanda emeği geçmiş değerli düşünce adamlarının manevî huzurlarında şükran ve saygı duyguları ile eğiliyor, sizleri de saygılarımla selâmlayarak konuşmama son veriyorum.

* "Harf İnkılâbının 70. Yıl Dönümü" dolayısıyla, 26 Eylül 1998 tarihinde Dolmabahçe (İstanbul) Sarayı'nda yapılan konuşma metnidir.

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ

Dünyada Bir Türk Dili

Doç. Dr. Timur Kocaoglu

Sosyo-Politik Bir Yaklaşım

Bugünkü konuşmamın üstbaşlığı Dünyada Türk Dili ise de, altbaşlığını Sosyo-Politik Bir Yaklaşım diye adlandırdım. Konuşmamda bugün dünyada Türk dilinin çeşitli kollarının tam sayısı, nerelerde ve sayıca kaç kişi tarafından konuşulduğu hakkında ansiklopedik ve istatistik bilgiler vermek amaçında değilim. Ben burada hem kullanmakta olduğumuz bazı tartışmalı terimler üzerinde durmak, hemde dünyadaki Türk dilinin çeşitli kollarının bugünkü durumuna onların tarihi gelişimlerini de gözönünde bulundurarak sosyo-politik açıdan yaklaşmak istiyorum. Benim burada vurgulamak istediğim tez şudur: tarih boyunca olduğu gibi bugün de Türk dilinin çeşitli kollarınınortaya çıkışları, varlıklarını sürdürmeleri, bazılarının yazı dili durumuna gelmeleri gibi dilbilim olayları aslında o yörelerdeki Türk topluluklarının sosyo-politik gelişmeleriyle sınıksız bağlı olagelmıştır. Bu konuşmamda böyle gelişmeleri sizlerle tartışmaya açarken, ancak bir kaç örnekle yetineceğimi, Türk dilinin geçmişteki ve bugünkü bütün kollarını içine alan geniş boyutlu bir araştırma raporu sunmayacağımı da önceden belirteyim.

İlk Türk dilcisi ve aynı zamanda ilk Türkolog sayılan Kaşgarlı Mahmud 11. yüzyıldaki Türk boyları hakkında bilgi verirken, "Türkler aslında 20 kabiledirler ve her kabilenin de çok sayıda dalları vardır ki, onların sayısını ancak Allah bilir" der. Kaşgarlı Mahmud'un 11. yüzyıldaki Türk boy adlarından bazıları bugün de aynı adla yaşarken (Kırgız, Tatar, Başkırt gibi), bazı adlar ise yalnız bugünkü boyların tarihi boy grubu adı olarak hatırlanıyor (Oğuz Kıpçak Karluk gibi). Bazı boy adları işe, çoktan tarih sahnesinden çekilmişler (Peçenek, Basmil, Yemek gibi). Kaşgarlı Mahmud'un saydığı Türk boy adlarının bir çoğu da 8. yüzyıldaki Orhun yazıtlarında geçmekteydi. Kaşgarlı Mahmud Türk boylarının dil özelliklerinden bir bölümü hakkında da Divan'ında iyi bir dilci dikkati ile bize bilgi aktarıyor.

Kaşgarlı Mahmud'dan tam 8 yüzyıl sonra 19. yüzyıl sonlarında Alman asıllı Rus Türkoloğu Wilhelm Radloff Türk lehçeleri Edebiyatından örnekler serisi antolojilerinde özellikle Güney Sibiry ve Altay bölgesindeki çok sayıda Türk boylarının ağızlarından derlenmiş halk edebiyatı örneklerine, 4 ciltlik Türk Ağızları (Diyalektleri) Şözlüğü'nde de onların sözvarlığına yer vermiştir (Koybal Kaçın, çulim, Soyon, Altay-Kiji gibi).

Görüldüğü gibi, Türk boyları ve onların konuşma dillerinin sayısı tarih boyunca tam olarak tesbit edilemeyecek kadar çok olduğu gibi, bugün de çöktür. Türkoloji çalışmalarının bugünkü düzeyinde bile, biz Türk dilinin bütün kolları ve onların alt-kollarını hepimizi tatmin edecek yeterlikte ayırdederek topluca sıralama imkan ve bilgisine sahip değiliz.

Türkiye'de sıkça kullanılan Türk lehçeleri teriminin tam anlamı benim için o kadar açık ve belirgin değil. 9Astelik, Türk lehçeleri dediğimiz zaman bugün dünyanın çeşitli yörelerinde yaşayan ve genel bir Türk dilinin kollarından birini kullandığı varsayılan toplulukların konuşma ve yazı dillerinden hangilerini bu Türk lehçeleri terimi içinde toplayacağımızı da yüzde yüz kesinlikle bilmediğimi burada itiraf etmeliyim. Buyüzden, konuşmamın başında genel olarak Türk dili, Türk lehçeleri, Türk şiveleri, Türk ağızları, Türk dilinin kolları terimlerinden ne anlaşıldığını yine bir kez sizlerle tartışmak istiyorum.

Türkçe ve Türk dili terimleri bizde, yani Türkiye'de, biri dar, ikincisi geniş olmak üzere iki ayrı anlamda kullanılıyor. Dar anlamda bugün Türkiye'deki konuşma ve yazı dilini Türkçe ve Türk dili diye adlandırıyoruz. Geniş anlamda işe, Türkiye'deki Türk dili ile birlikte yeryüzündeki başka Türk konuşma ve yazı dillerini de topluca Türkçe ve Türk dili diye karşılıyoruz.

Reşit Rahmeti Arat Türk dilinin kollarını sınıflandırmada lehçe ve şive terimlerini kullandı. çuvaşça ve Yakutçayı Türk dilinin lehçeleri ve geri kalan Türk dil kollarını ise Türk dilinin şiveleri diye ikiye ayırdı. Hocamız Muharrem Ergin bu sınıflandırmaya bağlı kalırken, Saadet çağatay Türk dilinin bütün kolları için yalnız lehçe terimini kullandı. Türkiye'deki başka Türkologlar ya lehçe terimini yeğleyerek "Türk Lehçeleri" sözünü veya şive terimine bağlı kalarak "Türk Dİveleri" sözünü kullanıyorlar. Talat Tekin işe, batıdaki Türkologlara uyararak "Türk dilleri" terimi üstünde ısrar etmektedir. Tekin ayrıca, çuvaşçayı Türk dillerinden ayırarak, "çuvaş-Türk Dilleri" diye bir sınıflandırmaya gidiyor.

Eski Sovyetler Birliği'nde Türk dilinin kolları için "Türk dilleri" terimi kullanılmıştı, bu gelenek SSCB dağıldıktan sonra da bağımsızlıklarına kavuşan Türk cumhuriyetleri ile Rusya Federasyonu içinde yaşayan Türk boyları tarafından da artık benimsendiğinden, onlar "Türk dilleri" veya "Türk diller" terimlerini sürdürüyorlar. Değişik Türk yazı dillerinde ağız (yani dialekt) karşılığı olarak işe, çoğunlukla lehçe, az olarak işe şive terimine başvuruluyor. Bu "dil" ve "lehçe" terimlerinin Türkiye'de ve Türkiye dışında birbirinden farklı anlamlarda kullanımları dolayısıyla Türkiyeli dilciler ile eski Sovyet sisteminde yetişmiş dilciler arasında zaman zaman tatlı tartışmalar ve anlaşmazlıklar çıkıyor. Eski SSCB'indeki Türk boylarının temsilcisi dilciler bazen biraz alıngan bir tavırla "Siz bizim dilimizi küçümsiyerek lehçe (yani ağız) durumuna düşürüyorsunuz!" diye üzüntülerini dile getiriyorlar.

Tabii ki, burada biraz onların ve biraz da bizim karşılıklı kabahatımız var. Biz Türkiye'de kendi konuşma ve yazı dilimiz için çekinmeden sadece "dil" terimini kullanırken, dışarda da Türkiye Türkçesini "Türk dili" (Turkish language) diye tanıştırıyoruz. Ancak, bir Azeri, bir özbek veya bir Tatar kendi ana dili için "Azeri dili", "özbek dili" veya "Tatar dili" terimine başvurdu mü, aceleyle atılarak, "Yok, bu yanlıştır, Azeri dili yok, Azeri Türk lehçesi var!" diye ısrar ediyoruz. Bu işe, ister istemez Türkiye dışındaki Türk boylarının arasında bizim biraz "üstünlük" tasarladığımız kanısını yaygınlaştırıyor. Sanki, bizimkişi "Türk dili"de, onlarınki "bizim birer lehçemiz" gibi!

Hele şive terimini "lehçe" anlamında tamamen bırakmamız gerektiği görüsündeyim. Bizde de "şive"nin ikinci anlamı ağız veya aksandır: İstanbul şivesi (yani İstanbul aksanı), Laz şivesi Külhanbeyi şivesiyle gibi. Türk boylarının çoğu da kendi anadillerinde şive terimini ağız (diyalekt) anlamında kullanıyorlar.

Lehçe terimi eskiden bazı Türk yazı dillerinde bizim bugün anladığımız "Türk dilinin kolları" anlamında kullanılmıştı. Mesela, özbek dilcilerinden Abdurrauf Fitrat 1920 sonlarındaki eserlerinde "şive" ve "tarmak" (yanı kol, dal) terimlerini kullandı: "Bizning tılıımız yalıp Türk tilining kuç bir tarmağıdır." (Bizim Dilimiz genel Türk dilinin geniş bir koludur). Ancak, Fitrat gibi şuurlu dil bilginleri ve aydınlarının 1937-1940 yılları arasında öldürülmesinden sonra, Sovyetler Birliği'nin başka yerlerinde olduğu gibi özbekistan'da da "Türk dilleri" veya "Türk diller" terimleri yerleşti.

Ben bu konuşmamda şu "lehçe" kelimesi dünyadaki bütün Türk boyları tarafından anlaşılan ortak bir terime dönüşene kadar, "Türk lehçeleri" terimi yerine, "Türk dilinin kolları" terimini kullanmanın daha doğru olacağı görüşündeyim. Bunun yanında çeşitli Türk yazı (yanı edebi) dillerini de vurgulamak için de, Türkiye Türkçesi için "Türk yazı dili", başkalar için "özbek yazı dili", "Kazak yazı dili", "çuvaş yazı dili" diye "yazı dili" (veya "edebi dil") terimini, yeri gelince de kısaca Türkçe, Azerice, Tatarca, Uygurca adlarını kullanabiliriz.

Bizdeki gibi "dil, lehçe, ağız" olarak üçlü sınıflandırma birçok yabancı dil ve Türk dilinin başka kollarında yok. Onlarda yalnız "dil ve ağız (yanı lehçe)" "language and dialect" ikili sınıflandırma vardır.

Bu "dil mi, lehçe mi" tartışmasını şimdilik burada bırakarak, genel olarak modern dilbilimde de "dil ve ağız" konusunun oldukça tartışmalı ve karmaşık olduğunu, dil ile ağız arasındaki ayrımın her zaman o kadar da iyi yapılamadığını hatırlatmak isterim. Günümüz Amerikalı dilbilimcilerinden Noam Chomsky "Dil Hakkında Bilgi: Onun Tabiatı Kökeni ve Kullanılışı" adlı çalışmasında, dil ile ağız arasındaki ayrımın aslında sosyo-politik bir olgu olduğuna işaret ederken, Max Weinreich adlı dilciye atfedilen aşağıdaki espiriyi hatırlatır: "Bir dil ordu ve deniz kuvvetlerine sahip bir ağızdır!" Biz burada bu cümledeki kelimelerin sırasını biraz değiştirerek, anlamını daha da belirginleştirebiliriz: "Bir ağız orduya sahip olduğu zaman dil ölür!" Chomsky aynı eserinde dilin sosyo-politik boyutuna değinerek, "Biz çince de n bir dil olarak sözederiz, halbuki çeşitli çin ağızları birbirinden Roman dilleri kadar apayrıdır. Biz Alman ve Hollanda dillerinden apayrı iki dil olarak sözederiz, halbuki Almancanın bazı ağızları Hollandacaya yakındır ve Almancaya anlaşılmayacak derecede uzaktır." der.

Chomsky dil ve ağız arasındaki ayrımın temelde sosyo-politik boyutuna gönderme yaptığı halde, bu konuyu daha detaylı olarak işlemez. Biz burada sunu belirtebiliriz: Dilbilimde aslı olan "Konuşma Dili"dir. Yani sosyolojik bir varlık olan dil elbette insan topluluklarında ilk önce konuşma dili olarak doğar, o topluluğun sosyal gelişmesine paralel olarak gelişerek kültürel boyut kazanır ve politik olaylar sonucunda ise ağız durumundan dil düzeyine yükselerek yazı diline sahip olur. Bunun örneklerini dünyadaki türlü dillerin gelişmesinde görebildiğimiz gibi, kendi dilimizin tarihinde de açık-şekik olarak yakından izleyebiliriz.

Türk dilinin bugün ayrıntılı olarak inceleyebildiğimiz en eski örnekleri 8. yüzyıldaki Orhun yazıtlarıdır. Hiç kimse Orhun yazıtlarındaki dilin bir ağız, yanı dar anlamda yalnız Göktürklerin bir ağız olduğunu iddia edemez. Halbuki, bu yazıtlardan öğrendiğimiz gibi o sıralarda çok sayıda Türk boyu Göktürk devleti içinde ve etrafında yaşadığı halde, onlar ayrı ayrı yazı dillerine sahip değillerdi. 8. yüzyılda Türk boyları birbirinden az veya çok farklı ağızlarda konuştukları halde, tek bir yazı dili etrafında birleşmişlerdi ve bu da tabii ki Göktürk devletinin yazı dili olan Orhun Türkçesi diye bugün tanımladığımız Türkçe yanı Türk yazı dili idi. Bizim o yazıtlarda bugün okuduğumuz yazı dili belki de o sıradaki Türk ağızlarından birisi veya bir ikisi üzerinde temellenmişti. Bunu bugün kesinlikle bilemezsek de, bildiğimiz tek nokta artık o yazıtlardaki dilin bir yazı dili olduğu ve kendisinden çıkmış olduğu ağız veya ağızlardan apayrı bir dil

öldüğüdür. Yani bir veya birden fazla ağız Göktürk devleti içindeki sosyo-politik değişmelere paralel olarak bir yazı diline dönüşmüştür.

Daha sonraki yüzyıllarda Eski Uygurca Karahanlıca, Harezmece Kıpçakça, Çağatayca (veya Müsterek Orta Asya Türkçesi ya da Doğu Türkçesi) diye adlandırdığımız Türk yazı dilinin tarihi dönemlerinin ortaya çıkışı yine türlü yüzyıllarda Türk boylarının çeşitli yerlerdeki sosyo-politik gelişmelerine sımsıkı bağlıdır. Bu saydığımız Türk yazı dili dönemlerinde elbette çok sayıda Türk ağızı konuşma dili olarak varlıklarını sürdürüyordu. Yine bu konuda, özbek dilcilerinden Abdurrauf Fitrat'ın 1920'lerdeki görüşüne göz atalım. Fitrat özbek Türkçesinin yazılmış ilk grameri sayılan Şarf adlı şekilbilgisi (yani morfoloji) eserinin "Tilimizni F1 Tarihi Aqimi" (yani Dilimizin Tarihi Akımı) adlı giriş bölümünde, modern özbek yazı dilinin geçmiş edebi mirasını söyle ifade ediyordu (Abdurrauf Fitrat'ın 1920'ler sonunda kullandığı terimleri göstermek için önce özbekçe metni okuyacağım:

"Xaqâni Türkçesinde qabile s E9velerini F1 üstide turgan edebilik h E2li bar. Div E2n Lugat'nı yazgan Qasgarlı Mahmud bu s E9veğe Xaq E2nı Türkçesi d E9ğeni k E9bi ara-sıra yalgız Türkçe d E9b hem qoyadır. Bu hallerni biz çigatay Türkçesinde hem köremiz. çigatayça, Orta Asyada yaşağan Türki qabile s E9velerini F1 hemmesiden yuqarı turgan edebi, resmi beynel qabilevi bir tildir. Nev E2ik E9bi çigatay s E2irleri özlerini F1 bu edebi s E9veleriğe s E2dece Türkçe atını b E9rgenler."

Yani Fitrat Türkiye Türkçesiyle söyle diyor: "Hak E2nı Türkçesinde kabile şivelerinin üstünde duran edebilik durumu var. Div E2nü-lügatı't-Türk'ü yazan Kaşgarlı Mahmud bu şiveye Hak E2nı Türkçesi dediği gibi, ara sıra yalnız Türkçe de diyor. Bu durumu biz çağatay Türkçesinde de görürüz. çağatayca, Orta Asya'da yaşayan Türk kabilelerinin şivelerinin hepsinden yukarda duran edebi, resmi kabilelerarası bir dildir. Nev E2yi gibi çağatay şairleri kendilerinin bu edebi şivelerine sadece Türkçe adını vermişler." (Alıntı bitti). Ahmet Bican Ercilasun'un 23-27 Eylül 1996 tarihleri arasında burada yapılan 9Açuncu Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı sırasındaki "Dilimizin Adı" adlı bildirisindeki görüşlerini Abdurrauf Fitrat da ta 1927'de doğruluyordu.

Buna karşılık, 14. yüzyıl başlarında İtalyan ve Alman misyonerleri tarafından derlenmiş Codex Cumanicus'taki dil ve edebiyat malzemesi Kuman Türklerinin yazı dilinin değil, konuşma dilinin özelliklerini bize ulaştırmaktadır.

Türklerin Anadolu'daki sosyo-politik etkinliği özellikle 13. yüzyılda artmaya başlaması-ndan sonra burada ortaya çıkan yazı dili Orta Asya ve Volga-Ural bölgelerindeki Doğu Türkçesi yazı dili geleneğinden koparak ayrı ve bağımsız bir yazı dili olarak gelişmeye başladı ve bu edebi dilde elbette Anadoludaki Oğuz Türkçesi ağızlarının yanı konuşma dilinin özellikleri etkin rol oynadı. Böylece, 13. yüzyıla kadar Türk boylarının birbirinden farklı konuşma dillerinin üzerinde ortak bir yazı dili durumunda olan Ortak Türk yazı dili, Anadolu'daki bu gelişmeyle Doğu Yazı Dili ve Batı Yazı Dili olarak ikiye parçalandı. Eğer Osmanlı Devletindeki resmi yazı dili, Anadolu'daki Oğuz konuşma dili özelliklerine değil de, Orta Asyadan gelen Ortak Türk Yazı Dili geleneğine dayanarak sürseydi, Türk yazı dilinin tarihi gelişimi elbette başka bir boyutta olacaktı. Anadolu'daki yeni yazı dili de daha sonraları, özellikle 18. yüzyılda birbirinden oldukça farklı iki yazı dili, yani biri Osmanlı devletindeki Türkiye Türkçesi ile öbürü Azerbaycan'daki hanlıklarda gelişen Azerice yazı dili olarak ayrılmaya başlar. Bunda elbette İran'daki Safaviler Devleti ile Osmanlı Devleti arasındaki siyasi çekişmelerle uzun savaşlar ve Kuzey Azerbaycan'daki küçük hanlıklardaki sosyo-politik gelişmeler etkin olmuştur.

Yirminci yüzyılda da Türk dilinin İran ve Afganistan'daki kolları birer modern yazı diline dönüşmeden ağız veya konuşma dili olarak kalırken, eski Sovyetler Birliği'ndeki kollarının ise

çok sayıda modern Türk yazı dilleri olarak ortaya çıkisini da sosyo-politik açıdan açıklayabiliriz. 19. yüzyılda Radloff'un dil malzemesi derlediği sıralarda sadece birer konuşma dili olan Sibirya'daki çeşitli Türk ağızları Sovyet döneminde türlü dönemlerde yazı dili oldular, türlü dönemlerde de yazı dili özelliğini yine sosyo-politik sebeplerden dolayı yitirerek tekrar birer konuşma dili veya ağız durumuna geldiler. Zaten, Moskova'nın resmi dil siyaseti Türk dilinin eski SSCB'deki çeşitli kollarının son 70 yıl içindeki gelişmelerinde etkin rol oynayan inkar edilemez sosyo-politik bir olgudur.

Orta Asya'daki aydınlar çar müstemlekeciliklerinden kurtularak Sovyet rejiminden önce orada arzu ettikleri bir Türkistan devletini kurabilselerdi, kısa bir süre içinde bir Türkistan Türkçesi veya bir Türkistan Türk yazı dili ortaya çıkmış olur ve bunun sonucunda bugünkü Kazakça Karakalpakça Kırgızca, özbekçe ve Türkmençe bu Türkistan Türk yazı dilinin birer ağızı durumunda kalırdı. Yani Orta Asyada tek ve güçlü bir Türkistan devletinin var olması, bizim bugünkü Türkoloji bilgilerimizi altüst etmeye yeterli olurdu. Nitekim, 1920'lerde Orta Asyadan politik sebeplerden dolayı yurt dışına çıkarak Afganistan, Türkiye ve Batı Avrupa ülkelerine giden Kazak Kırgız, özbek ve Türkmen aydınları Paris, Berlin ve Münih şehirlerinde çıkardıkları 1929 ile 1990 yılları arasındaki yayınlarında Türkistan Türkçesi veya kısaca "Orta Til" denilen bir yazı dili kullandılar. Bu Türkistan Türkçesi bir devlet dili düzeyine çıkamadığı için o dil malzemesi bugün bizim elimizde yalnız Avrupadaki Türkistanlı göçmenlerin yazı dili, yani "bir göçmen yazı dili" olarak bulunuyor.

Aynı şekilde, 1920'lerde Türkiye ile Azerbaycan birleşerek tek bir devlet kursalardı, Azerice artık bir yazı dili değil, Türkiye'nin ağızları durumunda olacaktı. Tıpkı Erzurum Kars ağızlarını biz Anadolu ağızları olarak ele alıyoruz. Eğer bu bölgeler Türkiye Cumhuriyeti değil de, Azerbaycan Cumhuriyeti toprakları içinde yer alsaydı, Erzurum ve Kars ağızları Azericenin ağızları sayılacaktı.

Yazı dili ve devlet siyaseti arasındaki sıkı bağlantı konusunda yakın geçmişten iki örnek verebiliriz: Hakaşçanın bir ağızı sayılan DEorca 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında yazı dili olarak gelişerek 1944'e kadar kullanıldı. 1939'da Dağlık DEoriya Muhtariyeti'nin ortadan kaldırılmasından sonra Hakas yazı dili yaygınlaştı. Günümüzde ancak onbine yakın DEor anadilini biliyor ve onların yalnız dokuzyüz kadarı günlük hayatda DEorçayı yalnız konuşma dili olarak kullanıyor. DEorların yazı dili ise artık Hakaşçadır.

Siyasi devletin ortadan kaldırılmasıyla yazı dilinin son bulmasına ikinci bir örneği de Harezmi bölgesinden verebiliriz. Bugün özbekistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan Harezmi bölgesinde 17. ve 20. yüzyıllar arasında Hive Hanlığı vardı ve 1920 yılında Harezmi Cumhuriyeti kuruldu. Bu cumhuriyette yayınlanmış kitap ve dergiler üzerinde yaptığım bir ön araştırma ile 1920 ile 1924 yılları arasında Harezmi Cumhuriyeti'nde o sıralardaki Buhara Cumhuriyeti'ndeki özbekçe yazı dilinden oldukça farklı bir Harezmi yazı dili geliştirilmiş olduğunu farketmiş ve bunu 1985 yılındaki 5. Milletler Arası Türkoloji Kongresi'nde "Bugüne Kadar Az Tanınan Harezmi Türk Edebi Dili ve özellikleri" adlı bir bildiri ile sunmuştum. 1924 yılında Türkistan'daki Buhara Cumhuriyeti gibi Harezmi Cumhuriyeti'nin de ortadan kaldırılmasıyla bu Harezmi yazı dili de son bularak, yerini bugünkü özbek yazı diline bırakmıştır. Yani, 1920'ler başında ayrı bir yazı dili olma durumunda olan Harezmi, bugün artık özbekçe'nin Oğuz ağızlarını teşkil eder ve Harezmi bölgesinde yaşayanların "konuşma dili" olarak varlığını sürdürmektedir. Bugün özbekistan Cumhuriyeti'nin Harezmi bölgesinde yaşayan kimseler kendilerini hem özbek saymakta hem de yerel kimlik olarak "Harezmli" diye tanımlıyorlarsa da, bu "Harezmlik" bir millet kimliği düzeyinde değildir. Ama, eğer 1925'te özbekistan kurulmayıp, Orta Asya'da Harezmi ve Buhara Cumhuriyetlerinin sürmesine Sovyet yöneticileri izin verselerdi, bugün biz belki ayrı ayrı Harezmli ve Buharalı "millet kimlik"leri veya başka bir

sosyo-politik gelişmeyle "Türkistanlı Türk" millet kimliği ile karşılaştık. Yazı dilleri olarak da özbekçe yerine "Harezme" ve "Buharaca" Türk yazı dilleri var olurdu.

Türk dilinin ortak yazı dili geleneğinin tarih boyunca gelişimi ile Türk dilinin çeşitli kollarının konuşma dili olarak gelişimi hiç bir zaman birbirine paralel olmamıştır. Bu yüzden Türk dilinin çeşitli kollarını tasnif etme, yani sınıflandırma işi oldukça güçtür. Kaşgarlı Mahmut'tan günümüze kadar çok sayıda dilci Türk dilinin kollarının genel sınıflandırılması üzerinde denemeler yapmışlardır. özellikle en başarılı sınıflandırma denemeleri sayılan Samoyloviç, Arat, Poppe, Başkakov, Benzing, Menges, Doerfer, Tekin'in sınıflandırma denemeleri dilbilim açısından haklı olarak ses değişimlerine dayanırlar. Ancak bu denemelerin hepsi de bir dereceye kadar az veya çok başarılı olsalar da, hiç biri mükemmel değildir, eksiklikleri vardır. çünkü Türk dilinin geçmişteki ve günümüzdeki bütün kollarının genel bir sınıflandırmasını yapmada, bazı dil kollarının konuşma dili ile yazı dili arasındaki belirgin ses ve yapı ayrılıkları engel oluyor. örnek vermek gerekirse, Sibirya'daki Türk dilinin kollarından Tuvaca, Hakaşça ve Altaycanın ve Orta Asya'daki özbekçenin yazı dillerinin imlaşı (yazılımı) ile standart konuşma dili telaffuzu arasında ayrılıklar var. Günümüz özbekçesinin standart konuşma dili ile özbekistan'daki ağız gruplarının büyük çoğunluğunda genel Türk dilindeki normal "a" ünlüsü varken, yazı dilinde bu "a" ünlü fonemi &ççedil;oğunlukla Kırıl alfabesindeki "o" harfiyle yazılmakta ve Türkologların bir bölümü bunu özbekçede "a" ünlüsünün dudaksillasmaı diye yanlış yorumlamaktalar. Aynı şekilde, birçok yabancı Türkolog ile Türkiye- e'deki bazı dilciler bugünkü özbek Kırıl alfabesinde i, ö, ü ünlüleri için ayrı harfler olmadığından, çağdaş özbek yazı dili ve standart konuşma dilinde bu fonemlerin kaybolmuş oldukları gibi yanlış kanıya varıyorlar ve bunu da özbeklerin dilinin Farsça dili etkisiyle genel Türkçedeki ünlü uyumunu kaybetmiş olduğu ile açıklıyorlar. özbekçeye Stalin'in tamamen politik sebeplere dayanan buyruğıyla Rus dilcileri tarafından ilki 1934 ve ikincisi 1938'de uygulanan yanlış ve eksik alabe böyle yanlış görünüm vermektedir. Halbuki, ta 1920'lerde büyük özbek dilcisi Fitrat ve nihayet 1980'lerden itibaren yayınlanan özbek Edebi Dili gramer kitapları ve telaffuz sözlüklerinde özbekçe yazı dili ve standart konuşma dilinde genel Türkçenin 9 ünlüsü, yani a, açık e ile kapalı e (E9), i ile i, o ile ö, ü ile ü fonemlerinin var olduğu ısrarla belirtilmiştir.

Oldukça karışık gibi görünen bu konuyu yalnız anahatları ile ve birkaç örnekle burada anlatmaya çalistim. Bugün Türk dilinin dünyadaki çeşitli kollarını inceleme ve araştırmada bu sosyo-politik boyutu gözardı etmememiz gerektiğini bir kez daha vurgulamak isterim.

Şözlerime burada son vermeden çok önemli bir duyuruda bulunmak istiyorum: Bugün Türk konuşma ve yazı dillerinden biri olan Karaimce yok olmak üzeredir. Rusya, Ukrayna, Litvanya'da yaşayan Karaimlerin sayısı 2200 kişi kadardır ve bunların ancak çok az bir bölümü, belki 100 kişi ana dilini konuşabilmekte ve daha az bir kısmı yazabilmektedir. Litvanya'da Trakai bölgesinde yaşayan Karaylar (yani Karaim Türkleri) bir Litvanya bankasında dillerinde ders kitapları bastırmak 20 ve kenesa dedikleri sinagoglarını tamir etmek için maddi yardım sormaktalar. Bu Karaim konuşma ve yazı dilini kurtarma çabalarına biz de katkıda bulunarak, sosyo-politik bir olguyu hızlandırabiliriz.

Türk Dil Kurumu, Ankara, 3 Ekim 1996

Doç. Dr. Timur Kocaoğlu

“Türkçenin Dünü, Bugünü, Yarını” Uluslar Arası Bilgi Şöleni Üzerine Görüşler

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ

7-8 Ocak 2002 tarihleri arasında Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığının girişimi ve Öger Turizmin katkıları ile düzenlenmiş olan bilgi şöleni yapılmıştır.

Türk dili ile doğrudan ilgili kurum ve kuruluşlar dışında, Yargıtay ve Danıştay Başkanlarının, bazı eski, yeni sayın bakanların, milletvekillerinin, Kültür Bakanlığının eski müsteşarlarının, yazılı ve sözlü basın organı müntesipleri ile üniversite öğretim üyelerinin, Türk dünyasından gelmiş bilim adamlarının, Türkçe ve edebiyat öğretmenlerinin katılımı ile Dedeman Otelinin büyük kongre salonunda gerçekleştirilen toplantı, genel akışı ve uyandırdığı ilgi bakımından gerçekten bir bilgi şöleni olmuştur. Hele sayın Yargıtay ve Danıştay Başkanları ile bazı milletvekillerinin toplantıyı sürekli olarak izlemeleri, biz dilcileri ayrıca duygulandırmıştır.

7 Ocak Pazartesi günü saat 9.00-9.15 arasında rahmetli Ulvi Cemal Erkin’in ünlü yaylı sazlar dördlüsü ile başlayıp Anadolu yaylı çalgıları dördlüsü ile sona eren 15 dakikalık müzik dinletisinden sonra, toplantının açılış oturumuna geçilmiştir. Bu oturumda Öger Holding Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Vural Öger ile ilk Kültür Bakanı Sayın Prof. Dr. Talât S. Halman ve Kültür Bakanımız Sayın M. İstemihan Talay tarafından toplantının niteliği, önemi ve dilimizin bugünü ile yarına uzanan hedefini değerlendiren nitelikli ve anlamlı birer konuşma yapılmıştır. Daha sonra, toplantının sabah ve öğleden sonraki oturumları ile iki gün boyunca toplam beş oturumu içine alan konulara geçilmiştir. Her oturumda, bir yerli, bir yabancı bilim adamının başkanlık ettiği toplantı programında, dilimizi çeşitli yönleri ile değerlendirecek 41 bildiri yer almışsa da, hava muhalefeti ve uçak seferlerinin iptali dolayısıyla, 7-8 katılımcının gelemediği görülmüştür. Ama buna rağmen, toplantının iki günde tamamlanabilecek biçimde düzenlenmiş olması, ister istemez bir sıkışıklık yaratmış ve konuşmacılara kongrelerde gelenek hâlindeki 20 dakikalık sunuş süresi yerine 15’er dakika verilmiş olması, bildirilerdeki önemli bazı noktaların bile alt başlıklarla verilip geçilmesine yol açmıştır. Bu sıkışıklık yüzünden, her oturumun sonundaki yarımşar saatlik tartışma ve değerlendirme süresi de bazı oturum başkanlarınca yalnız soru sorma biçiminde sınırlandırılmıştır. Oturum başkanlarınca, katkı ve değerlendirmeye de izin verilen oturumlarda ise, ele alınan konulara başka yönleri ile de ışık tutulabildiğinden sonuç elbette daha verimli olmuştur.

Sayın okuyucular, toplantının genel akışı üzerine yapılan bu kısa açıklamalardan sonra, şimdi sizlere bilgi şöleninde ele alınan konularla ilgili bilgi vererek bazı noktalardaki görüşlerimi sunmak istiyorum:

Prof. Dr. Mustafa Canpolat, Nermin Tuğuşlu, Sedat Nuri Kayış, Mustafa Balbay, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın ve Erkan Tan tarafından sunulan birinci oturum bildirilerinde, günümüzün çok önemli güncel bir konusu olan yazılı ve görsel kitle iletişim araçlarında Türkçenin yazılışı, söylenişi, yazılışı ve söylenişte yapılan çok yönlü yanlışlar üzerinde durulmuş, konuşmacılar bu türlü yanlışların dilde yol açtığı yozlaşma eğilimini çarpıcı örneklerle dile getirmişlerdir. Bildirilerin birkaçında yalnızca bu yanlışlar ve çarpıklıklar dile getirilmekle yetinilmemiş; böyle bir yozlaşmaya yol açan nedenlerin özellikle eğitim yetersizliğinden, ana dili bilincindeki zayıflık ya da körelmeden ve yabancı dil hayranlığından kaynaklandığı vurgulanarak alınması gereken önlemler sıralanmıştır. Dilimizin bugün içinde bulunduğu durum dolayısıyla bu önlemlerin başlıcalarını sizlere duyurmak yararlı olacaktır:

1. İlk ve orta öğretim kurumlarında sağlıklı bir Türkçe eğitim ve öğretiminin sağlanması. Liseyi bitiren her gencin, ana dilini doğru konuşup doğru yazabilecek bir düzeye getirilmesi, yani ilk önce sağlıklı bir eğitim; eğitim ve eğitim!
2. Bu eğitim, ilk ve orta düzeydeki eğitim-öğretim kurumlarının öğrencilerine değil, gerekirse öğretmenlerine de uygulanmalıdır. Çünkü vaktiyle Millî Eğitim Bakanlığının verdiği kararla, eğitim enstitülerinde üçer-beşer aylık kurslarla nasıl öğretmen yetiştirildiği, dil bilgisi derslerinin bir süre nasıl programdan çıkarılıp askıya alındığı ve okutulup okutulmaması öğretmenin isteğine bırakıldığı, imlâ kurallarının dilin yapı ve işleyişini temel alan bilimsel ölçülerle değil, yazboz tahtası gibi kişiden kişiye değişen bilim dışı ölçülere bırakılarak sağlıklı bir temele oturtulmadığı hatırlanırsa, bu durum daha iyi anlaşılır.
3. Şimdiye kadar yazılan dil bilgisi kitaplarında; konuların sınıflandırılması, değerlendirilmesi ve terimlere bağlanması açısından, yer yer bütünüyle çelişen, sorun oluşturan ve bilimsel ölçülere ters düşen durumlar ortaya çıkmaktadır. Bu da ister istemez dil bilgisi eğitiminde ve yetişenlerin şekillenmesinde bir sıkıntı, bir ayrılık yaratmaktadır. Bu nedenle, bilimsel ölçülerle ve dili sevdirecek metin parçaları ile bezenmiş yeterli dil bilgisi kitaplarına gereksinim vardır.
4. Yazılı ve sözlü basın organlarında çalışanlar, ana dillerine ilgi ve özen gösteren bir anlayışa sahip kılınmalı, bu konuda bilinçli duruma getirilmelidir.
5. Radyo ve televizyon kanallarında görev alan spiker, sunucu ve program yapımcıları, fizik yapılarındaki düzgünlük ve güzelliğinden önce, dili kullanma yeteneklerine bakılarak seçilmelidir. Bu işler için görevlendirme yapılırken, başvuranların ana dili sözlü ve yazılı olarak kullanabilme yeteneklerinin uzman kişilerden oluşan komisyonlarca değerlendirilmesi gerekir. Bu yetenek radyo ve televizyon daire başkanlarında da aranmalıdır.

6. Yazılı basında, radyo ve televizyon kurumlarında gerekirse birer “Dil Denetleme Kurulu” oluşturulmalı. Buralara Türk dili araştırmalarında, Türk dili tarihinde ve Türkiye Türkçesi alanlarında gerçekten ün yapmış kimseler alınmalıdır. Ayrıca, bir hizmet içi eğitim başlatılmalıdır.

7. Önemli bir nokta da bütün aydınlar için olduğu gibi, yazılı ve sözlü basın organlarında çalışanlarda da sahteci; dili yozlaştırıcı yabancı söz hayranlık ve özentisinin yerine ana dili sevgi ve bilincini aşılacak önlemler alınmalıdır.

8. Türk Dil Kurumunca, dilimize yeni girmiş yabancı sözcüklere bulunan karşılıkları yazılı ve sözlü basın organlarına benimsetecek önlemler alınmalıdır.

9. Dilimizi ilericilik-gericilik gibi politik ve gereksiz çatışmalara alet etmekten ve tasfiyecilik saplantısından kurtararak, yüzyılların oluşturduğu bugünkü canlı yapısı ile geliştirip, çağdaş dünya koşullarının gerekli kıldığı yeni söz ve terimlerin üretilebilmesi için bütün dil uzmanlarınca el birliği ile çalışılmalıdır.

Devlet Bakanı Sayın Yılmaz Karakoyunlu’nun tartışmalarda yer alan reyting “izleme oranı”, primetime “altın zaman” ve viyadük “köprü yol” sözlerinden hareketle ve etkili konuşmasıyla başlayan ikinci oturum, daha sonra Prof. Dr. Şerafettin Turan, Zeki Sarıhan, Prof. Dr. İclâl Ergenç, Harid Fedaî, Dr. Aslan Tekin ve Doç. Dr. Sedat Sever’in bildirileriyle “Bilim, Eğitim ve Öğretim Dili Olarak Türkçe” konusunda yoğunlaşmıştır. Her biri eğitim diline ayrı bir yönden ışık tutan bu bildiriler, genellikle yararlı sonuçlar ortaya koymuştur. Ancak, bu oturumun bildirilerinde var olan sorunlar dile getirilirken, bazen yanlış tespitlerin yapıldığına da tanık olunmuştur. Sayın Turan’ın “Türkçenin Bilim Dili Olmasına İlişkin Sorunlar” konusundaki bildirisi bunun tipik bir örneğidir. Sayın Turan, var olan birkaç sorun arasında, tarihî dönemlerdeki asıl sorunun İslâm dinine girişten sonra başladığına işaret ederken, bunun nedenini Osmanlı aydınlarının bilim dili Arapça, sanat dili Farsça olacak biçimindeki kabullerine bağlamıştır. Oysa, bu durum bir neden değil, bir sonuç ve nedenin dışı vuran görüntüsünden ibarettir. Ortaya çıkan sorunun asıl nedeni, Anadolu’da yeni bir yazı diline temel oluşturan Oğuz lehçesinin o dönemdeki dil yapısından kaynaklanmaktadır. 15-16. yüzyılların Osmanlı aydınları, Anadolu Beylikleri döneminde olduğu gibi filizlenip yeşermeye başlamış olan Türk yazı diline sahip çıkarak onun dil varlığını çeşitli kavramlar ve gerekli terimler açısından zenginleştirme yöntemini benimseyecekleri yerde kendilerini Arapçanın ve Farsçanın söz ve gramer kalıplarını benimseme gibi bir zihniyet yanlışına kaptırmışlardır. Sorun zihniyet hastalığıdır. Konuya yalnızca bir tarihçi gözüyle yüzden bakan sayın konuşmacı, dilci olmadığı için, bir dil tarihçisinin kolayca görebileceği bu nedeni görememiş, görüntüyü ve ortaya çıkan sonucu bir neden olarak sunmuştur. Bu nokta, dilimizin geçirdiği alın yazısı açısından son derece önemli olduğu için, burada özellikle belirtme gereğini duyduk. Gerçi Osmanlı aydını, Arapça, Türkçe ve Farsçadan oluşan bu yapma ve melez dile büyük emekler vererek onu o günün şartlarında muhteşem bir yazı, edebiyat, felsefe ve bilim dili düzeyine yükseltmiştir. Ancak, Türkçeyi öldürme pahasına... Eğer bu emeği Türkçe için verse ve ana dilini Mustafa Şeyhoğlu’nun da Hurşidnâme’de belirttiği biçimde göbüt “kötü, kaba”, soğuk ve yavan bir dil olarak nitelendirerek kendini onu hor görme hastalığına kaptırmamış olsaydı, Türk dil yapısında var olan çok yönlü cevherleri ile daha o dönemde katkısız zengin bir yazı ve kültür dili olabilirdi. Bizim burada söz konusu bildiri nedeniyle bu nokta üzerinde duyarlılıkla durmamızın nedeni, bu aydın hastalığının yalnız o dönemle sınırlı kalmayıp Tanzimat dönemi aydınları ile günümüz

aydınlarına da sıçramış olmasıdır. Tanzimat döneminde Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmet Mithat Efendi ve daha başka edebî şahsiyetlerin Osmanlı Türkçesini sadeleştirme yönündeki çabalarının uygulamada yetersiz kalması, meydanı Fesahatçılarla Tasfiyecilerin birbirine uç oluşturan verimsiz çatışmalarına bırakmış; bu kez de aynı zihniyet hastalığı Fransız dili hayranlığına dönüşmüş ve dilimizi Fransızcanın akınına uğratmıştır. O devirde öyle de bugün durum başka mıdır? Ne gezer! Bildirilerde dile getirildiği üzere, 2. Dünya Savaşından sonraki dönemde, dilimizi yozlaşmaya sürükleyen önemli etkenlerden biri bu kez de İngilizce hayranlığının getirdiği yabancı sözcük ve terim akınıdır. Bu akın yalnız genel dilde kalmayıp iş yeri tabelâ adlarına, türlü üretim maddelerine kadar sıçrayarak sonunda, bir kısım yüksek öğretim kurumlarında, Türkçe eğitim-öğretim dili olamaz yaygarasıyla İngilizce eğitim ve öğretime kadar uzanmıştır. İşte bugün de ağır basan bu tutum, ta 15-16. yüzyıllarda başlayıp da günümüze kadar süregelen ve körü körüne yabancı dil hayranlığından kaynaklanan bir zihniyet yanlışından başka bir şey değildir. Bu yanlışlardan dönülmesi için sırası düştükçe açıklanması ve vurgulanması gerekir. Biz toplantının “tartışma ve değerlendirme” aşamasında, bu durumu açıklamak istedik. Ancak, kendisinin eleştirileceği endişesine kapılan sayın konuşmacı, o sıradaki oturum başkanlığı yetkisine dayanarak, yalnız soru sorulabileceğini, katkı ve değerlendirme yapılamayacağını bildirerek açıklamaya engel olmak istedi. Oysa, sonraki oturumlarda uygulandığı üzere o aşama “tartışma ve değerlendirme” aşaması idi. Toplantıyı izleyen sayın üyelerce Başkanın bu tutumu tarafsızlık ilkesine aykırı bulunarak ayıplanmıştır.

Bu bildiride eksik kalan önemli bir nokta da, konu “bilim dili” olduğuna göre, bir bilim dilinde aranan özelliklerin neler olduğunun açıklanmamasıdır. Türkçe bilim dili olamaz iddialarına karşı verilecek en iyi yanıt, dilin bu bakımdan taşıdığı nitelik ve özelliklerin sıralanması olmalıydı. Ne yazık ki bu da yapılmamıştır.

Söz konusu bildiride düzeltilmesi gereken bir başka önemli nokta da 1983 yılında yeni bir düzenlemeden geçirilen Türk Dil Kurumu çalışmalarının dinleyiciye yanlış yansıtılmasıdır. Sayın konuşmacı, burada eski ve yeni Türk Dil Kurumu gibi gereksiz ve maksatlı bir ayırımı giderek 1983 yılına kadar eski Türk Dil Kurumunda 65 alanda (!) çok sayıda terim sözlükleri çıkarıldığını ve 120.000 terimin tutunduğunu, daha sonra bu eserler yayımlanmadığı için bunların unutulup kullanımdan düştüğünü ve yerine yenilerinin konmadığını ileri sürmüştür. Böyle bir açıklama, sayın konuşmacının TDK’nın 1983’ten sonraki yayınları üzerine hiç eğilmediğini ve ezbere konuştuğunu ortaya koymaktadır. Bir kez çok küçük çaptaki bu eski sözlükler incelendiğinde görülür ki, oralarda yer alan ve terim olarak gösterilen sözlerin büyük bir bölümü ayrı zamanda terimleşmiş olsa da genel dilde öteden beri zaten var olan ve kullanılagelen sözlerdir: Abdal “gezgin derviş”, ağıt, bağlama, benzetme, bunama, caize, danaburnu, delice, destan, dörtlük, ebced, halk edebiyatı, ilâhî, karamuk, oyun yazarı, pamukcuk, polis romanı, sarmaşık, sığırıcık, suçiceği gibi. Bunlardan bir bölümü de toplumda genel kabul görerek benimsenmiş olan terimlerdir. Kullanımda oldukları için bunların unutulması söz konusu olamaz. Bir başka bölümü ise taşıdıkları aşırılık veya kavram yanlışlığı dolayısıyla dile mal olma değerini yitirmiş olan terimlerdir. Gözyaşı tecimi, neden bilim, akışta “koşuk”, belgin, betimce, örge, örü, taşırılık, ülküt vb. bu küçük çaplı sözlükler bir dillilik süzgecinden geçirilerek gerekli olanları yeniden yayımlanmıştır. Toplumda benimsenmemiş olanları yeniden yayımlamanın bir gereği var mıdır? Kaldı ki, bunlardan bir bölümünün mevcudu bile tükenmemiştir.

Türk Dil Kurumunun 1983’ten önce 65 alanda terim yaptığı, sözüne gelince: Türk Dil Kurumunun 1932 yılından beri yaptığı yayınlar ortadadır. (TDK Yayınları Kataloğu 1932-1999, Ankara 1999). Bunun Atatürk dönemi dışında kalan 1950-1983 arasındaki yıllarında yayımlanan başlıca terim sözlüklerinin sayısı 20’dir. Bu da demektir ki, bu kadar alanla ilgili terim yapılmıştır. İleri sürüldüğü gibi 65 alanda değildir.

Türk Dil Kurumu 1983'ten sonra terim konusuna el atmamış ve yeni terim sözlükleri yayımlamamıştır iddiasına gelince: Sayın konuşmacı burada da bilerek veya bilmeyerek yanlışlığa düşmüştür. Çünkü, Türk Dil Kurumu, 1983'ten sonra öteki alanlara olduğu gibi, terim alanına da ciddi ölçülerle eğilmiştir. TDK'nın 1973'te hazırladığı küçük boy Terim Hazırlama Kılavuzu'nu yetersiz bulduğu için, terim sözlükleri hazırlayacaklara öncülük etmek üzere, Prof. Dr. Hamza Zülfikar'a Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları başlıklı 213 sayfalık, kapsamlı bir eser hazırlatmıştır (Ankara 1991). Ayrıca Atatürk'ün geometri terimlerini de içine alan Geometri kitabını (1991) ve Anayasa Sözlüğü'nü yeni gereksinimlere göre genişleterek yeniden bastırmıştır (Ankara 1985). Daha önce Prof. Dr. Sevinç Karol tarafından hazırlanan Biyoloji Terimleri Sözlüğü, Sevinç Karol-Zekiye Suludere-Cevat Ayvalı tarafından yeni baştan işlenip genişletilerek 1067 sayfalık kapsamlı bir sözlük biçiminde yayımlanmıştır (Ankara 1998). Kurumca daha önce yayımlanan Dilbilim Terimleri Sözlüğü, birçok yönden yetersiz kaldığı için hem ülkemizdeki dil bilgisi ve gramer alanındaki terim kargaşasını önleme hem de sağlıklı bir terim sistemi geliştirme bakımından Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'a hazırlatılan birleştirici ve bütünleştirici nitelikte Gramer Terimleri Sözlüğü yayımlanmıştır (Ankara 1992). Buna Emine Gürsoy-Naskali'nin hazırladığı Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu da eklenebilir (Ankara 1997). Matematik Terimleri Sözlüğü (1983) ile Nükleer Enerji Terimleri sözlüğü de yayımlanmış bulunmaktadır. Prof. Dr. Turhan Baytop'un aynı zamanda terimleri ve 500 renkli resmi içine alan Türkçe Bitki Adları Sözlüğü (Ankara 1994) de değerli bir çalışmadır. Bunlara hazırlama, inceleme veya baskı aşamasında olan Kimya Terimleri Sözlüğü, Malzeme Bilimi Terimleri Sözlüğü, Bilgisayar Terimleri Kılavuzu gibi terim sözlüklerini de eklemek gerekir. Görülüyor ki, Kurum bu alanda da üzerine düşen görevi yapma gayretindedir. Gerçek durum bu iken sayın konuşmacının “eski Dil Kurumu”, “yeni Dil Kurumu” gibi gereksiz ve bölücü bir ayırımla, dinleyicilere yanıltıcı yanlış bilgiler vermesi olağan karşılanacak bir durum değildir. Nitekim, bu yanlış değerlendirme Türk Dil Kurumu Başkanı Sayın Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın tarafından dile getirilerek dinleyicilere doğru bilgiler verilmiştir. Ayrıca, TDK'ce yayımlanan, dilimize yeni girmiş Yabancı Kelimelere Karşılıklar başlıklı iki kitapta (Ankara 1995-1998) yer alan karşılıkların bir kısmı da terim niteliğinde olduğu için, bu yolla da ihtiyaç duyulan terimlere karşılıklar bulunmaktadır.

“Türk Dünyasında Ortak İletişim Dili Olarak Türkçe” konusuna ayrılan üçüncü oturumda, bildiri sunacak beş konuşmacı gelemediği için yalnız Prof. Dr. Nimetullah Hafız (Kosova) ile Sayın Dr. Mustafa Şerif Onaran'ın bildirileri dinlenebilmiştir. Bu konu, daha önce yapılan birkaç bilimsel toplantıda dile getirildiği üzere, çok dikkatli bir değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır.

Prof. Dr. Olcay Öner toy ve Prof. Dr. Harid Fedaî'in başkanlığında “Yazı, Konuşma ve Çeviri Dili Olarak Türkçe” konularıyla, 8 Ocak Salı sabahı başlayan dördüncü oturum, Prof. Dr. Nevzat Gözaydın, Cornelius Bischoff, Feyza Hepçilingirler, Vural Öger, Prof. Dr. Hamza Zülfikar ve Dr. Abdülkadir Akgündüz'ün konuyu çeşitli yönleri ile değerlendiren bildirileri ve yapılan tartışmalarla sürmüştür. Konuşmaların her biri ilgi çekici özellikler taşımakla birlikte Sayın Öger ile Sayın Zülfikar'ın konuşmaları bizim özellikle ilgimizi çeken birer konu olmuştur.

Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın ve Prof. Dr. Nimetullah Hafız başkanlığındaki beşinci ve son oturum, “Türkçenin Yabancı Diller Etkisinde Kalmasıyla Ortaya Çıkan Sorunlar” konusuna ayrılmıştır. Bu oturumda, Prof. Dr. Doğan Aksan'ın kısa ve özlü konuşmasını, Prof. Dr. Olcay Öner toy, Emin Özdemir ve Cemil Kurt'un konuşmaları izlemiştir. Adları bu oturumda yer alan ve Ankara dışından gelecek olan birkaç konuşmacı da hava muhalefeti dolayısıyla katılamamıştır.

Programda, her toplantı sonunda yarımşar saatlik bir tartışma ve değerlendirme süresi bulunduğu hâlde, bazı konuların niteliği bakımından 15 dakikalık konuşma süresini aşması veya soru sorma ve değerlendirmelerde çok kimsenin söz almak istemesi yüzünden, toplantı konularının kapsamı içine giren bazı hususlarda gerekli açıklamalar yapılamamış; bu hususlar bulanık kalmıştır. Oysa, Türkçenin yalnız dünü bakımından değil bugünü ve yarını açısından da önemli olan noktaların açıklanarak vurgulanması gerekirdi. Zaman yetersizliği dolayısıyla açıklanamamış olan bu noktalarda ilgililerin doğru bilgilendirilmesi gereğine inandığımız için bu konudaki bazı görüşlerimizi sizlerle paylaşmak istedik. Şöyle ki:

Bildiri sunuşları veya tartışmalar sırasında ileri sürülen görüşlerden biri (Cemil Kurt, Türkçenin Yabancı Diller Etkisinde Kalmasıyla Ortaya Çıkan Sorunlar), dilimize girmiş yabancı sözlerin, özellikle Arapça ve Farsça olanların dilin bir kültür dönemini yansıttıkları gerekçesi ile benimsenmesi ve dilden atılmaması yolundaki görüşüdür. Bizce burada üzerinde durulması gereken önemli nokta, dile girmiş yabancı sözlerin niteliğidir. Dilimizde yer almış Arapça, Farsça ve batı kökenli yabancı sözleri ikiye ayırmak gerekir: 1) Bunların bir kısmı dile girdikten sonra, zamanla ses ve şekil yapıları açısından olsun, anlam açısından olsun, Türkçenin kendi kalıplarına uydurularak Türkçeleştirilmiş olan dolayısıyla da Türkçe sözlerden ayırt edilemeyen nitelikteki sözlerdir. Bunların Türk diline, işleyiş bakımından herhangi bir zarar getirmesi de söz konusu değildir: Aba, akıl, anahtar, bezi, bezelye, çamaşır, çarşamba, çarşı, çerez, çengel, çiltim, düven, efendi, fistan, halat, hasta, ispanak, kale, kiremit, merdiven, perşembe, sınır, sakal, tavla, vatan, millet gibi yığınlarca söz, kökence Türkçe değildir ama bunlar Türkçenin kendi malı olmuştur. Konuya bu açıdan bakınca bugün artık biçim mi? / şekil mi?, araç mı? / alet mi?, koşul mu? / şart mı?, yapıt mı? / eser mi?, yanıt mı? / cevap mı?, kınamak mı? / ayıplamak mı?, kıyı mı? / kenar mı?, söyleşi mi? / sohbet mi gibi tartışmalara girmek bizce gereksizdir. Zaman bunlar için en iyi süzgeçtir. Ya bunlardan birini tutar ötekini atar; yahut da aralarında bazı anlam incelikleri oluşturarak ve her ikisini de söz varlığına alarak dile zenginlik katar: Us ile akıl (uslu çocuk / akıllı adam), baş ile kafa (kafa çekmek / kafayı çekmek, kafa tutmak), yürek ile kalp (yüreksiz adam / kalpsiz adam), kuşku ile şüphe (amma kuşkulu adam / şüphe etmeyiniz) arasındaki anlam ayrılık ve incelikleri gibi. Bu türlü Türkçeleşmiş sözleri köken yapılarına bakarak dilden atmaya kalkmak, dile hiçbir şey kazandırmaz. Aksine, kullanımda söz varlığı bakımından bir büzülmeye ve anlam kısırlığına yol açar. Bugün gençliğimizin söz dağarcığının yetersizliğinden yakınıyoruz. Bu yetersizlik, kısmen okuyup öğrenme yetersizliğinden kaynaklanıyorsa, kısmen de belirli sözlere saplanıp kalma alışkanlığından kaynaklanmaktadır. Kademe, basamak, safha, derece, rütbe gibi anlam ayrılıkları taşıyan sözlerin hep aşama ile; seviye, devre, dereke, plân gibi sözlerin hep düzey; adam, insan, şahıs, kişi, kimse sözlerinin hep kişi; sebep, sebebiyle, vasıtasıyla, dolayı, dolayısıyla, yüzünden gibi sözlerin de hep neden sözü ile karşılanması bu yüzdendir. Birçok gencimiz bayram dolayısıyla gelen kartlar yerine bayram nedeniyle gelen kartlar diyerek kar yüzünden yollar tıkanmış diyecek yerde kar nedeniyle yollar tıkanmış diyerek Türkçemizin tadını tuzunu kaçırان cümleler kurmaktadır. Bunlar aynı zamanda belirli sözlere takılıp kalmanın getirdiği anlam büzülmeleri, anlam yetersizlikleridir. Bu konuda bir ikinci örnek de olay sözüdür. Bugün birçok aydınımız oluş, kılış, eylem veya olgu ile hiçbir bağlantısı olmayan durumlarda bile olay sözüne saplanıp kalmaktadır. Onlar için konu, durum vb. sözler ile karşılanabilecek anlatımlar bir yana, her nesnenin adı bile olay'dır: ev olayı, masa olayı, yol olayı gibi. Bu konuda daha nice örnek sıralanabilir.

2. İkinci tür yabancı sözler, dilimize, geldikleri dilin ses yapıları ve gramer kalıpları ile birlikte girmiş olanlardır. Bunlar aydın dilinde yer eden, halka ve topluma mal edilmemiş olan sözlerdir: enformasyon “danışma”, entelektüel “aydın”, iane “yardım”, intihap “seçim”, kat’iyet “kesinlik”, mahrukat “yakıt”, mü’min “inançlı”, mücrim “suçlu”, nıkbîn “iyimser”, plâsman “yatırım”, şayia “söylenti”, tenevvür “aydınlanma”, tolerans “hoşgörü”, zelzele “deprem” gibi. Bu sözler,

vaktiyle Türkçe sözlerin yerlerini aldıkları ve dilimizin gelişme yolunu tıkadıkları için atılması gereken sözlerdir. Nitekim atılmışlardır da... Dilimizin Osmanlı Devleti döneminde Arapça ve Farsçadan, Tanzimat döneminde Fransızcadan bugün de, İngilizce sözlerden çektiği sıkıntı hep bu yüzdendir. Bu nedenle, günümüz bilim dünyasında uluslar arası ortak kullanım özelliği taşıyan bazı sözler bir yana, onların dışında kalan ve dilimize köstek olan yabancı sözler atılıp yerlerine sağlıklı Türkçe karşılıklar konmalıdır. Ancak, bunların dilde yerleşmiş olanlarını söküp atmanın kolay olmadığı da unutulmamalıdır.

Üzerinde durulması gereken bir başka nokta, gerek bir iki bildiride dile getirilen gerek değerlendirme konuşmaları sırasında, bir ara devrim sözünün yasaklanmış olması dolayısıyla çıkan suçlayıcı tartışmadır. Bu tartışmada devrim yerine inkılâp sözünün kullanılması eleştirilmiştir. Evet, eleştirilmesine eleştirilmiştir de, devrim sözünün neden yasaklanır olduğu açıklanmamıştır. Bize kalırsa, o söz o dönemde kendi kendisini devreden çıkarmış ve bazı aydınların kullanımından düşmüştür. Bu durum dil ile toplum ve sosyal yapı arasındaki sıkı bağlantının sonucudur. 1970-1980 yılları arasında ülkemizde boy gösteren ideolojik eğilim ve çatışmaların Atatürk ilkelerini ve Cumhuriyet rejimini uçurumun kıyısına sürükleme dışında, yer yer bazı kesimlerce dilin de bir ideolojik araç olarak kullanmaya yeltenilmesi, bir kısım aydınları devrim yerine inkılâp sözünü kullanmaya yöneltmiştir. Bunun Osmanlıca sözleri benimsemekle en küçük bir ilişkisi yoktur. Dev-yol, Dev-sol, devrim nikâhı gibi o dönemde türemiş illegal örgüt adları ile bazı kalıp sözlerde, devrim sözünün ideolojik bir kirlenme ile “ihtilâl, bozgunculuk, yıkım ve rejim düşmanlığı” anlatan kavram kargaşası, ben dâhil bir kısım aydını bu sözü kullanmaktan soğutmuştur. O çalkantılı yıllarda, dildeki bazı anahtar sözlerin var olan içeriklerinin boşaltılarak, kuzeyden esen ideolojik rüzgârların etkisi altında nasıl bir anlam yozlaşmasına uğradıkları bilinen bir gerçektir. Devrim sözü de bunların başında gelir. Bu sözün bir süre yasaklanmış olması da her hâlde bu durumla ilgili olmalıdır. Bugün çok şükür o dönem atlatılmış ve devrim sözcüğü de kendi kimliğini kurtarabilmiştir. Bu eleştiri yapanlar, dilin o günün sosyal çalkantılarına nasıl alet edildiğini bilirler. Hem de çok iyi bilirler. Ancak, toplantıda politik bir davranışla ve belki de özel bir maksatla, kapalı veya açık olarak hatta ad belirleyerek bazı kimseleri suçlamaya yeltenmişlerdir. Böyle bir tepki, belki de bilinçaltı bir etkiyle başkalarını suçlama görüntüsü altında kendilerini mazur gösterme eğiliminden kaynaklanmış olabilir. Ama değerlendirme aşamasında da bunlar hak ettikleri ağır cevabı almışlar ve bilimsel bir şamar yemişlerdir. Bu durum, bazı konuların hâlâ sen ben davasına alet edilmesinin acı bir göstergesidir. Bu yazıda isim belirtilmeden özel olarak vurgulanmasının nedeni de budur. Bu münasebetle belirtmek isteriz ki, biz, ilke olarak kelime yasaklanmasının da doğru olmadığı görüşündeyiz. Yukarıda özel olarak belirtildiği gibi, sağlıklı bir gelişme rayına oturtulabilmiş olan dilde, “zaman” böyle bir ayıklama için en iyi süzgeç görevindedir. TRT Yönetim Kurulunda görev aldığımız yıllarda, dil konusu dolayısıyla yaptığımız bazı uyarılar ve zabıtlara yansımış olan görüşlerimiz bu durumun tanıklarındır. Bu konudaki en güzel değerlendirmeyi de dil devrimi uygulamalarının yöntem yanlışlığı yüzünden ortaya koyduğu bazı aksaklıklara bakarak yine Atatürk’ün kendisi yapmıştır. Onun 1936 yılında dil konusundaki bir sohbet sırasında: “Yeni Türkçe sözler teklif edebiliriz. Bu yönde ısrarla çalışmalıyız. Fakat bunları Türk dilinin olgunlaşma seyrine bırakmalıyız. Birkaç gün önce Ahmet Cevat Bey’e söyledim “ketebe”, yektübü”, arabındır; “kâtip”, “mektup” Türkündür” sözleri, bu açıdan ne kadar anlamlı ve yol göstericidir.

Konuşma ve tartışmalarda altı çizilmesi gereken bir başka nokta da dilimizin gramer kuralları ile ilgili bazı yanlış değerlendirmelerdir. Sayın Emin Özdemir, kendi bildirisinde üzerlerine basa basa öz yaşam, ön deneme, ön yargı, alt yapı gibi örnekler sıralayarak, bunlardaki öz, ön ve alt sözcüklerinin artık birer ön ek durumuna geldiğini söylemiştir. Böyle bir değerlendirme, dilimizin kendi yapı ve işleyiş ölçülerine göre değerlendirilmesi gereken gramer konularının, adlandırma ve sınıflandırma açısından, yüzyıllardır nasıl bir yandan Arap dilinin bir yandan da

batı dillerinin özellikle Fransız dilinin gramer kalıplarına kurban edildiğinin tipik örneklerinden biridir. Bilindiği gibi Türkçe, genel dil sınıflamasında sondan eklemeli diller (iltisaklı diller, agglutinative languages) grubunda yer alan bir dildir. ön, öz, alt, son gibi bağımsız sözleri birer ek saymak havsalanın alamayacağı bir yanıdır. Bunlar ek değil birer bağımsız sözcüktür. Öz yaşam gibi bir kuruluştaki, öz sözü sıfat görevindedir. Dolayısıyla bu söz kalıbı da bir sıfat tamlaması oluşturmıştır. Alt yapı gibi bir kuruluştaki ise, sıfat tamlaması kalıbında bir birleşik ad niteliğindedir. Durum böyle iken bunları birer ön ek gibi göstermek, dilin yapısını tanımama ve bunları bir yenilik gibi gösterme gayretkeşliği değil midir? Bağlaç yerine bağlama edatı, ünlem yerine ünlem edatı, edat (ilgeç) yerine son çekim edatı, mı? / mu? soru eki yerine soru edatı gibi terim ve sınıflandırmalar da yine Arap gramerindeki isim, fiil, edat (veya harf) biçimindeki üçlü sınıflandırmanın bize yansıyan örnekleridir. Artık söz varlığında olduğu gibi, gramer konularının sınıflandırılıp terimlere bağlamasında da Türkçenin kendi malzemesinin verdiği sonuçlara ve gördüğü işlevlere bakılarak değerlendirilme yapılması kaçınılmazdır. Bu konudaki bilinçsiz taklitçiliğe son verilmelidir. Gramerlerimizde bu açıdan üzerinde durulacak epey konu vardır.

Değerlendirmeler sırasında, bazı konuşmacıların, dilimizin kaynak eser niteliğinde işlevsel bir gramere ihtiyacı olduğu noktasındaki dilekleri çok yerindedir. Türk Dil Kurumunun bu konuda yaptığı hazırlıklar sanırım kısa bir süre sonra meyvesini verecektir.

Üzerinde son olarak durmak istediğimiz bir başka önemli husus da gerek sunulan bildiriler gerek değerlendirmeler sırasında bazı konuşmacıların duygusal ve politik nedenlerle Türk Dil Kurumunun kapatılmış olduğunu bildirmeleri veya ayrımcılık yapmış olmalarıdır. Türk Dil Kurumu, bilindiği gibi yapageldiği yüzlerce kapsamlı ve nitelikli yayınları ile dilimize ve ülkeye yararlı çalışmalarını sürdürmektedir.

1932-1983 arası yıllarda, dernek niteliğindeki Türk Dil Kurumu ile Atatürk'ün 1936 yılındaki dileğine uygun olarak 1983 yılında yeni bir düzenlemeden geçirilerek akademik bir kuruluş durumuna getirilmiş olan Türk Dil Kurumunu birbirinden ayırıp suçlayıcı bir tutumla eski Dil Kurumu, yeni Dil Kurumu gibi bir ayırımı gidilmesi doğrusu çok yakışıksız kaçmıştır. Çünkü her ikisi de aynı amaç doğrultusunda hizmet veren birbirinin devamı niteliğinde bir kurumdur. Atatürk, birbirinin tamamlayıcısı durumunda olan tarih ve dil konularının, yabancıların kasıtlı yorumlarından kurtarılması için, aslında birer bilim kuruluşuna ihtiyaç olduğunu daha Dil ve Tarih Kurumlarının kuruluşundan epey önce görmüştür. Hatta, Türk dilinin özel durumu dolayısıyla, bir dil akademisi kurulması direktifini de vermiştir. İsmet Paşa'nın 7 Kasım 1925 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı "Millî harsa ait teşebbüsattan olmak üzere bu sene bir lisan akademisi, hars nokta-i nazarından Türk lisanı üzerinde vezaif-i esasiyeyi ifa etmek üzere en yüksek mütehassıslardan mürekkep bir akademi vücuda getireceğiz"¹ biçimindeki konuşması, devletin bu konudaki kararının ifadesidir. Ancak, zamanın Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati'nin 9 Şubat 1926 tarihinde gazetecilere verdiği demeçten anlaşıldığı üzere² o günün şartlarında böyle bir kuruluşu besleyecek bilim kadrosu bulunmadığı için Atatürk, dil ve tarih konularının ele alınması ve dil devrimin başlatılabilmesi için, bu kuruluşların başlangıçta birer dernek hâlinde çalışmalara başlamasının uygun olacağını düşünmüştür. Nitekim TDTC (daha sonra TDK)'nin kurulması ile başlayan çalışmalar; çok az sayıdaki bilim adamı, edebî şahsiyet ve gazeteci dışında hep taşradaki gönüllü aydınlar eliyle yürütülmüştür. Daha sonraki yıllarda yeniden ele alınan Derleme ve Tarama dergileri bu türlü çalışmaların ürünüdür. Atatürk bu yolla yapılacak çalışmaların birer ön çalışma olacağını biliyor ve ileride bu çalışmaları sağlam temellere oturtma gereğini duyuyordu. "Hayatta en hakikî mürşit

(gerçek yol gösterici) ilimdir” diyen, Türk toplumunu sağlam sosyal temeller üzerine yerleştirmek isteyen uzak görüşlü bir devlet kurucusunun, Türk dilini, sürekli olarak amatör dilcilere emanet etmesi düşünülemezdi. Gerçi, o dönemde ön çalışmaların yapılabilmesi ve ulusa ana dili sevgi ve bilincinin aşılabilmesi için bu gerekliydi. Ancak, bir süre sonra Kurumun akademik bir yapıya kavuşturulması da önemli idi. Nitekim, Atatürk’ün 1936 yılında TBMM’nin açış konuşmasını yaparken “Bu ulusal kurumkarın az zaman içinde ulusal akademiler hâlini almasını temenni ederim. Bunun için çalışkan tarih ve dil âlimlerimizin, dünya ilim âlemince tanınacak orijinal eserlerini görmekle bahtiyar olmamızı dilerim”³ sözleri böyle bir gereğin ifadesidir.

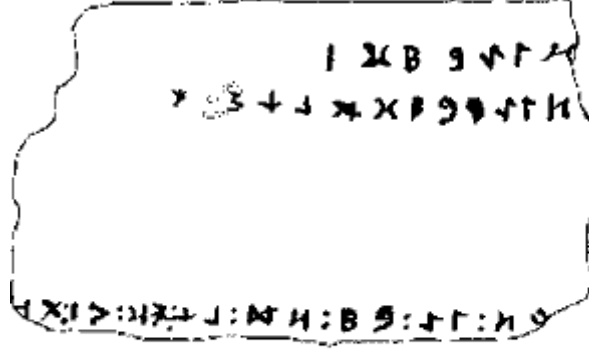
İşte 1983 yılında gerçekleştirilen yeni düzenleme, Atatürk’ün bu dileğini yerine getirme amacına dayanan ve Kurumu bilimsel temellere oturtma hedefi güden bir düzenlemedir. Türk Dil Kurumunun bağımsız bir bilim kuruluşu olması belki daha uygun olurdu. Ne var ki, o günün şartlarında bu yol benimsenmiştir. Aslında TDK, bilimsel çalışmalarını bugün de tam bir özgürlük içinde yürütmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi, Türk Dil Kurumu böyle bir gelişme süreci gösterdiği hâlde, bunu eski, yeni gibi bir ayırma sokan görüş çok yakışıksızdır. Türk Dil Kurumu 1932’den başlayıp bugüne uzanan bir bütünlük içindedir. Dil konusuna gönül vermiş olanlara da böyle gereksiz bir ayırımcılık yapmak değil, yapılacak çalışmalarda birleşip bütünleşmek gerekir. Çünkü, dava, sen ben davası değil, Türk diline hizmet davasıdır. Toplantıda, birkaç kişi tarafından da olsa söylenmiş olan bu tatsız söz ve tutumlar hem tarafımızdan hem öteki üyeler tarafından hem de kapanış değerlendirmesinde, TDK başkanı Sayın Akalın tarafından eleştirilerek ortak amaçta birleşme gereğine işaret edilmiştir.

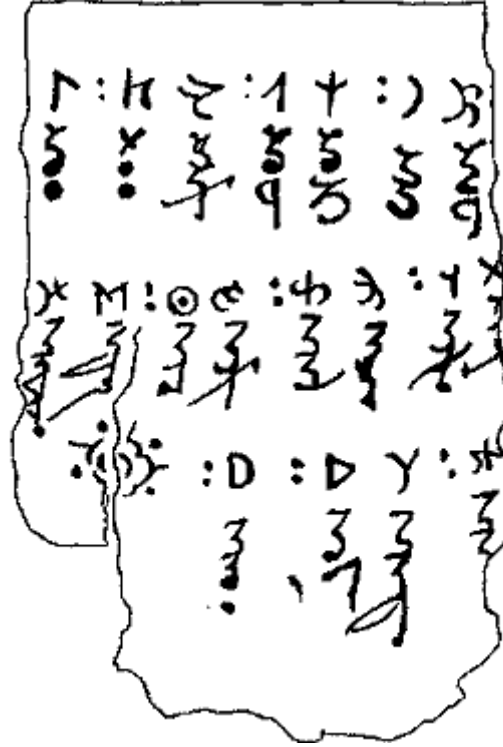
Sonuç olarak, “Türk Dilinin Dünü Bugünü ve Yarını” konusundaki uluslar arası bilgi şöleni, Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesinin çok iyi organizasyonu, katılımcı kuruluş ve kişilerin düzeyli ve olgun tutumu dolayısıyla, genellikle çok başarılı ve verimli olmuştur. Sayın Kültür Bakanı İstemihan Talay’ın oturumları sürekli olarak izlemesi ve kendisine yöneltilen bazı soruları cevaplandırırken gösterdiği olgunluk da takdire değer niteliktedir. Bakanlığın Yayınlar Dairesi Başkanı Sayın Ali Osman Güzel ile bu düzenlemede emeği geçen sayın görevlilere ve Bakanlığa maddî destek sağlayan Öger Turizm sahibi Sayın Vural Öger’e ne kadar teşekkür edilse azdır. Biz de bu alanın mütevazı bir mensubu olarak Sayın Kültür Bakanı başta olmak üzere bütün ilgililere Türk dili adına şükran duygularımızı ve içten gelen teşekkürlerimizi sunmayı bir borç biliriz.

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ

8th century AD manuscript with partial listing of Türkic alphabet

10th century AD manuscript with partial listing of Türkic alphabet

Türkçenin Dünyü Bugünü ve Yarını

Dr. Efrasiyap GEMALMAZ

Türkçe nedir? Bu sorunun cevabını hepimiz biliyoruz. Evet. Türkçe, herşeyden önce bir dildir. O halde, Türkçenin dünyünü, bugünü ve yarını anlatmadan önce dil denilen şeyin ne olduğuna bir göz atmak yerinde bir davranış olacaktır.

1. Dil nedir, ne değildir?

Dil her şeyden önce bir avadanlık, bir alet takımıdır. Dil dediğimiz bu takımın duruma göre seslerden, duruma göre harflerden oluşturulmuş aletlerini (kelimelerini, eklerini, edatlarını) usulüne (gramerine) göre kullanarak birbirimizle haberleşiriz. Birbirimiz üzerinde etkili oluruz. Şu salonun kapısını açık/kapalı konuma getirmenin şu anda benim için iki yolu vardır: Birincisi, benim bulduğum bu yerden ayrılıp, gidip elimle kapıyı istediğim konuma getirmek; ikincisi

ise, sizlerden birisine kapıyı istedigim konuma getirmesini söyleyerek istedigim sonuca ulaşmaktır. İlk durumda, kapıyı istedigim konuma getirmek için kendi ayaklarımı, ellerimi ve kapının elceğini; ikincisinde ise, seslendirme organlarımı kullanarak aranızdan birisinin ayaklarını, ellerini ve yine kapının elceğini kullanmış olurum.

Her avadanlıkta, her aletin kendisine özgü -kullanım kılavuzunda belirtilen- bir yapısı ve kullanımı vardır. Bir avadanlık olarak ele aldığımız dilin de her ögesinin -bundan böyle dilin aletlerinden her birini öge olarak adlandıracamız.- kendisine özgü bir yapısının ve kullanımının olması tabiidir. Bir dilin ögelerini kullanmayı, bir zanaatın aletlerini kullanmayı öğrendiğimiz gibi ya sınama yanılma yoluyla ya da kullanım kılavuzunu -dilin gramerini- adım adım izleyerek öğreniriz. Bu yollardan ilkinde anadilimizi, ikincisine ise daha çok bir yabancı dili öğrenirken baş vururuz; ve muhakkak bir çıraklık (öğrencilik) devresi geçiririz. Çok küçük yaşlarda anadilimizi öğrenirken de bol bol sınama yanılma imkanı bulduğumuz bir çıraklık devremiz vardır. Çevremizde bize göre usta sayılabilecek anamız, babamız, belki abilerimiz, ablalarımız, hısım, akraba, aile dostlarımız, herhangi bir şekilde tanıdıklarımız, tanımadıklarımız bulunur. Bunların dil dedigimiz avadanlığın ögelerini kullanma tarzlarını, aldıkları sonuçları gözlemler ve bu ögeleri onlar gibi kullanabilmek için çabalar dururuz. Bütün bu çabalarımızın sonunda, biz de, yerine göre, çatalı, bıçağı; yerine göre, tası, taracı; yerine göre, keseri, kerpeteni kullanmayı öğrendiğimiz gibi, dil ögelerini de edinip ve kullanmayı öğrenip ustalar arasında yerimizi almaya çalışırız. Onu bir ölçüde kendimize özgü kılar; özelleştiririz. "Üslup", "dili kullanım tarzı" dedigimiz şey de budur işte.

Bir dili kullanmada her isteyen ustalığın en yukarı mertebesine ulaşamaz. Bu yüzden her zanaatta olduğu gibi, dili kullanmada da ustalık çeşitli ölçütlere göre derecelendirilir. Çoğumuzun ustalığı anadilimiz konusunda da amatörlük seviyesini aşamaz. Aramızdan bazıları, doğuştan getirdikleri dili öğrenme ve kullanma yetilerini geliştirerek, bu alandaki ustalıklarını zanaatkarlık seviyesinden sanatkarlık seviyesine yükseltirler. Yani dili kendilerine özgü kılmaları, özelleştirme tarzları insanlar arasında bunlara bir ayrıcalık kazandırır. Bunlar, söz konusu dilin hatipleri, şairleri, yazarlarıdır. Bir dil, bu sanatkarlar sayesinde itibarlı ve kullanımda olur. Sıradan olmayanlar, sıradan olmayan ihtiyaçlarını karşılamak için dili geliştirirler; ona yeni ögeler (aletler) katarlar; onun ögelerini alışılmışın dışında kullanmanın yollarını bulurlar.

Bildigimiz kadarıyla, yüksek seviyede bir dili kullanmak insana özgüdür. İnsan doğar, yaşar ve ölür; çünkü canlıdır. Dil ise, ilk insanla beraber bir kere doğmuştur; belki son insanla beraber bir kere de ölecektir. Dünyaya gözünü açan her sağlıklı insan onu hayatta bulur; özelleştirir; gözünü kapayan her insan da onu hayatta, terekesinin en kalıcı parçası olarak bırakır. Bir bakıma, dil ölmez; ebedidir. O, insanın değil, bütün insanlığın malıdır.

İnsanlar yeryüzünde dagıldıkça, farklı ortamlardan kaynaklanan farklı aletlere ve aletlerin farklı kullanımına ihtiyaç duydıkları gibi, farklı dil ögelerine ve dil ögelerinin farklı kullanımlarına da ihtiyaç duymuşlar ve duymaktadırlar. Bu ihtiyaçlar, zamanla, aletler için değişik avadanlıkların oluşturulması gibi, dil ögeleri ve kullanımları bakımından da değişik dillerin oluşmasına yol açmış ve açmaktadır. Sanki her insan kendi ihtiyacı olan avadanlıklarını oluştururken, kendi dillerini de oluşturur. Evet, her insanın, değişik ortamlarda, değişik durumlarda kullandığı birden fazla dili olduğunu söylemek yanlış olmaz.

İnsanlar dünya üzerine serpiştirilmiş bağımsız adalar gibidir. Ancak, avadanlıklar ve diller sayesinde, bir ölçüde bağımsızlıklarını yitirmelerine karşılık birleşerek güç oluştururlar. Bu yüzden ki, insanlar ve insan toplulukları arasındaki sınırlar kesin bir şekilde çizilebilse bile, diller arasında böyle sınırlar çizmek pratik açıklamalar getirme dışında pek mümkün

görülmemektedir. Nihayet, günümüz dünyasında, devletlere ve bir ölçüde milletlere iyi kötü birer sınır çizilebilmiş, ancak dillerin kullanımına sınır çizilememiştir. Bu bakımdan, dil birliğini, millet olmanın şartı değil, bir ihtiyacı olarak görmek daha doğru olur.

Dil bir silah gibidir. Silahla, nasıl bir düşmanla savaşabilir, hem de kendimizi öldürebilirsek; dille de, hem birleşip, güçlenip millet olabilir, hem de bölünüp, güçsüzleşip, daha güçlü toplumlara yem olabiliriz.

Son zamanlarda, mahalli dilleri, ağızları ön plana çıkarmak isteyenler, ya bilerek ya da bilmeyerek mensubu veya düşmanı oldukları toplumları bölmeye, güçsüzleştirmeye çalışmaktadırlar. Mahalli diller ve ağızlar elbette dünya durdukça olacaktır. Ama, unutmayalım ki, küçülen dünyamızda, insanlığın tek ve ortak bir dile ihtiyaç duyduğu bir sırada, insanları, dil farklılığını ileri sürerek kabile hayatına doğru sürüklemek istemenin, haklı bir davranış olduğunu düşünmek, pek akıllıca bir tutum olmasa gerek.

Mahalli dilleri ve ağızları elbette araştıracağız ve yeterince öğreneceğiz; bunlar bize zevkli anlar yaşatacak bir takı, bir parfüm, bir süs eşyası gibi lükslerimiz arasında yer alabilir. Ancak, hayatımızı kolaylaştırmakta kullanmayı düşündüğümüz bir eşyayı alırken nasıl geliştirilmiş ve yaygın bir standart arıyorsak, dünyaca -en azından ülkece- tanınmış markalara ihtiyaç duyuyorsak; etkin bir hayat yaşayabilmemiz için, daha yaygın kullanılan standart dillere de ihtiyacımız vardır. Türkiye için söylüyorum. Toplumun bir kesimi, daha geniş ufuklu, daha etkin bir hayat sürmek için, STT'ni; hatta, daha zengin bir bilgi birikimi sundukları için başta Amerikan İngilizcesi olmak üzere diğer gelişmiş kültür dillerini öğrenme çabalarında, diğer bir kesimini kimlik kazandırma bahanesiyle en yüce kimlik olan insan olma kimliğinden çıkarıp bölerek etnik değerler içerisine hapsedmeyi istemek haksızlık değil midir?! Kaldı ki, bir kimsenin etnik kökenini somut delillerle kanıtlamak bugünün genetik biliminin en gelişmiş teknolojisiyle bile imkansızdır. Bu bakımdan, millet olmak için etnik köken olgusunun değeri, bir masaldan, bir efsaneden, bir duygusal eğilimden fazla değildir. Şimdi soracağız. ""Millet olmak için, önce, dil birliği yetersizdir." dediniz. "Şimdi de, etnik kökenin ise hiç önemi yoktur." diyorsunuz. Peki, millet olmak için sizce gerekli olan nedir?" Evet, günümüz dünyasında, aklı başında kimselere, bir ülkenin vatandaşı olduğunu kabul etmek, o ülkenin vatandaşlarıyla ön koşulsuz dayanışma içinde olmak, o ülkeyi yaşanılacak en iyi, en gelişmiş ülke haline getirmek ve o ülkede yaşayan insanları başka ülkelerde yaşayan insanlara imrendirmemek -yani insanı ülkeye küstürmemek- için çalışmak bir millet olmanın gerekli ve yeter şartı olmalıdır.

Dillerin değişim ve gelişiminde bir yandan, somut düzeyde, maddi hayatın gelişmesi etkili olurken; diğer yandan, soyut düzeyde, manevi hayatın, yani toplumların değişen sosyokültürel yapılarının da oldukça derin etkileri görülür. Dünyamızda, birkaç yüzyıl öncesine kadar, manevi hayat, toplumların benimsediği dinle belirlenirken, daha sonra, daha çok dünya hayatını düzenlemeyi amaç edinen sosyal ve politik akımların etki alanına girmiştir. Dinin etkili olduğu devirde okur yazarlık ve bilim din adamlarının tekelinde bulunduğu için dili de daha çok din adamları yönlendirip geliştiriyorlardı. Bir örnekle açıklarsak. Avrupada, bir yandan Katolik kilisesinin dili olan Latince, Batı Avrupadaki Hristiyanlığın Katolik mezhebinin seçen halkların dilini etkilerken; Ortodoks kilisesinin dili sayılan Grekçe de, Ortodoks olan Doğu Avrupa halklarının dillerini etkilemekteydi. Bu yüzden, Galyalıların dili hızla değişerek Latin kökenli dil öğelerinin ağırlıklı olduğu bugünkü Fransızca'yı meydana getirmişti. Doğu Avrupanın Slav kavimlerinin kullandığı Kiril harfleri Grek alfabesinden uyarlandığı gibi, Grekçe de bu kavimlerin dilleri üzerinde etkili olmuştu. Tabii, Hristiyanlık öncesinde, Grekçenin, Latince üzerindeki etkisi de yine inanç sistemlerinin geçişiyle açıklanabilir.

2. Türkçenin Dünü

Bu uzunca girişten sonra, artık asıl konumuza başlayabiliriz. Önce, Türkçenin dününü, yani ilk yazılı metinlerinden günümüze gelinceye kadar olan gelişme safhalarını imkanlarımız elverdiği ölçüde ele alalım. Bu konuda ana başlıklarımız şunlar olacaktır.

1. 1. Derilme Devresi (Köktürk Kaganlığı; Şaman kültürü; Köktürk yazı dili ve alfabesi.)

2. 1. Dağılma Devresi (Uygur Devleti; Budist, Maniheizm, Brahmi, Zerdüş, Hristiyan ve diğer inanç sistemleriyle ilgili kültürler; Uygur yazı dilleri; Sogot-Uygur, Mani, Brahmi, Estrangelo, Süryani, Tibet ve diğer alfabeler.)

3. 2. Derilme Devresi (Karahanlı, Selçuklu, Çagatay, Osmanlı gibi Türk İslam devletleri; İslam kültürü; Sözkonusu devletlerin birbirleriyle ilişkili yazı dilleri; Arap alfabesi.)

4. 2. Dağılma Devresi (Gerileme dönemi Osmanlı, Türkiye Cumhuriyeti, Sovyet Türk Cumhuriyetleri devletleri; değişik sosyal, siyasi kültürler; birbirinden hemen hemen habersiz gelişen yazı dilleri; Arap, Latin, Kiril alfabeleri.)

1. Derilme Devresi:

Orta Asyanın Altay kavimlerinden olan Türklerin diline gelince, elimizde doğrudan Türkçe yazılmış kaynak bulunmayan devreleri ister istemez bir yana bırakarak diyebiliriz ki; 7. yüzyılda, son defa, Kutlug (İlteriş) Kaganın öncülüğüyle, daha önce birkaç defa dağıldıklarını bildiğimiz Türk dilli halklar toplanarak Köktürk Devletini yeniden kurdukları zaman, bunların kendilerine has Şamanlık diye anılan tek tanrılı bir dinleri vardı. Türkçe, yoğun kültürel ve siyasi ilişkiler içinde bulundukları başta Çinliler olmak üzere çevre ülkelerde yaşayan kavimlerin konuşmakta oldukları dillerinden etkileniyor ve büyük bir ihtimalle onları da etkiliyordu. Ancak, Bu devrede Türk dili, Türklerin, tek bir merkez (Ötüken) etrafında toplanmış olmaları, tutarlılığı tartışmalı da olsa, Köktürk alfabesi dedigimiz ve kullanım tarzından en az bin yıllık bir geçmişi olabileceğini tahmin ettiğimiz bir alfabeye yazılan tek bir yazı dili sergiliyordu.

1. Dağılma Devresi:

8. yüzyılın ortalarına doğru Uygurlar Köktürk hakimiyetine son verdiler. Türk dilli halkların önemli bir kesimi artık göçebeliliği ve Ötüken'i terk etmiş, Tarım havzasında şehirler kurarak yerleşik hayata geçmişti. Başta Budhizm (Burkancılık) olmak üzere Mani, Zerdüş, Hristiyanlık gibi çeşitli dinler Türkler arasında yayılmaya başlamıştı. Her gelen din kendi terminolojisini, hatta kendi alfabesini de beraberinde getiriyordu. Köktürk harfleri hemen hemen unutulmuş, Sogotlardan alınan Uygur alfabesi dedigimiz alfabe başta olmak üzere Mani, Brahmi, Estrangelo, Süryani, Tibet alfabeleri kullanılarak çoğunlukla çeşitli dini eserler Türkçeye çevriliyor; bu çevirilerle Türkçeye, yüzlerce kavramı karşılayan kelime giriyor. Bunların önemli bir kısmına Türkçe karşılıklar bulunmuş olsa bile dilin sadeliğinin kaybolduğu açıkça görülüyordu. Alıntılar bazan sözdizimi düzeyine bile ulaşıyordu.

2. Derilme Devresi:

10. yüzyıldan itibaren Türkler arasında İslamiyet hızla yayılmaya başladı. Batıdan, Hristiyanlık ve Zerdüştlük gibi İran üzerinden gelen İslamiyet, bugün de sürmekte olan Türklerin Batıya yönelişini başlatmış oluyordu. İslamiyetin ilk terminolojisi, Türklerden önce İslamiyeti kabul etmiş olan Farslardan alındı. Daha sonra, Araplarla tanışıldı. İslamiyetin kabulüyle Türk edebiyatının dili Farsçanın, biliminin dili Arapçanın etkisine girdi. Bu iki dilden yapılan alıntılar da zaman zaman Türkçenin sözdizimini etkileyecek düzeye ulaşmıştır. 10. yüzyıldan beri kullanılmakta olan Arap harfleri 20. yüzyıla kadar Türk dünyasının ortak alfabesini oluşturdu. Anadolunun fethiyle Türkçeye başta Rumca olmak üzere Anadoludaki toplulukların dillerinden de kelimeler girmeye başladı. Özellikle deniz ve deniz ürünleriyle ilgili kelimeler Rumcadan alındı. Osmanlı devleti İmparatorluga dönüşünce ulaştığı her yerden yeni kavramları karşılamak üzere yeni kelimeler Türkçeye akmaya başladı. Osmanlı donanması İtalyancadan, diplomasisi Fransızcadan birçok kelimenin Türkçeye girmesine kapıları açtı. 20. yüzyıla gelindiğinde, tesbiti güç bir kelime hazinesi ve içinden çıkılmaz sözdizimiyle Osmanlı Türkçesi bütün Türk dünyasında ağırlığını koymuş bulunuyordu. İstanbul'da basılan bir kitap Üsküp'te, Kahire'de, Semerkant'ta, Belh'de müşteri buluyordu.

2. Dağılma Devresi:

20. yüzyılın başlarında, 1. Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorlunun sonunu noktaladı. Türk Dünyası dağılmış, Türkiye cumhuriyeti dışında kalan Türkler ya uzak ülkelerde hakları korunamaz azınlık durumuna düşmüş; Yugoslavyada, Macaristanda, Kıbrısta olduğu gibi; ya da Türkiye Cumhuriyetinin varlığını kendisi için bir tehlike olarak gören komşu ülkelerde baskı altına alınmıştı; Sovyetlerde, Yunanistanda, Bulgaristanda, Suriye, Irak ve İranda olduğu gibi. Artık, her Türk topluluğu kendi kaderiyle başbaşaydı. Tek bağımsız Türk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti dışındaki Türklere, kendi dillerinde eğitim ve öğretim yapma hakkı bile, onları geri bırakacak şartlardan birisi olarak veriliyordu. Bulundukları ülkelerin standart dilinde öğretim görmeleri sınırlanıyor. Birbirleriyle temasta bulunup üst düzeyde eğitim ve öğretim kurumları kurmaları, birbirlerine kitap, dergi, gazete, öğrenci ve öğretim üyesi göndermeleri yasaklanıyor; özellikle o güne kadar yazı dili olarak gelişmemiş mahalli dilleri bir lütufmuş gibi yazı dili haline getirilerek önlerine konuluyor; onları kabile düzeyine indirmek için insan hakları adı altında mümkün olan herşey yapılıyordu. Böylece dünyaya açılmaları, özellikle Türkiye Cumhuriyetiyle ilişkiye girmeleri sözde etnik kimliklerini koruma bahanesiyle önleniyordu. Her biri değişik anlayışlarla düzenlenmiş Arap, Latin ve Kiril harfli alfabelerle basılmış yayınlar, bir topluluktan diğerine kazara ulaşsa bile, okunması özel bir bilgi gerektirdiği için bir işe yaramıyordu. Özellikle, biz, Sovyet Türk Cumhuriyetlerindeki yazarları, İngilizce, Fransızca, Almanca gibi Batı dillerinden; onlar bizim yazarlarımızı Rusçadan bulabildiğimiz kadarıyla okuyabiliyorduk.

3. Türkçenin Bugünü:

3. Derilme Devresi (Türkiye Cumhuriyeti, Kıbrıs Türk Federe Cumhuriyeti, Orta Asya Bağımsız Türk Cumhuriyetleri; İslam kültürünü demokratik ve laik bir anlayışla yorumlama; ortak bir yazı dili geliştirme eğilimi; Latin alfabesine yöneliş.)

3. Derilme Devresi:

Şu sıralarda 20. yüzyılın son çegregini tüketmek üzereyiz. Gelişen haberleşme imkanları bilgilenmeye konulan bütün engelleri tek tek yıkıp devirmekte. Yasaksız, gerçek bir yarışın başla komutu verildi bile. Türkçe dünya üzerinde konuşulmakta olan 3000'i aşkın dil arasında, oldukça zengin bir kütüphanesi olan, bilinen 1500 yıllık kesintisiz tarihiyle, altı kıtadan ikisine yayılmış sayılı konuşma ve yazı dillerinden biridir. Aralarındaki sosyokültürel ve ekonomik ilişkileri sınırlayan siyasi engellerin hemen hemen ortadan kalkmış olmasıyla, bugün Türkçe konuşanlar, Türk dilli halklar birbirlerini görme, duyma ve dinleme imkanına sahip oldular. Ortak bir Türkçe, en azından ortak bir yazı dili oluşturmak için, ortak bir alfabenin ve ortak bir sözlüğün oluşturulmasına çalışıyorlar. Bin yıldan beri yüzde doksanı aşkının benimsediği İslam kültürünü çağdaş bir şekilde, demokratik ve laik bir anlayışla yorumlayarak kültürel yakınlaşmanın temellerini atıyorlar.

4. Türkçenin yarını:

Türk dilli halkların bu çabaları başarıya ulaşırsa, bu sadece kendilerinin yararına değil, bütün insanlığın yararına olacaktır. Hangisi olursa olsun, iyi kullanılan dil dostlukları ve dayanışmaları kurmanın en iyi aracıdır. İnsanlık yüzyıllardan beri öğrenilmesi ve kullanımı kolay ortak bir dil arayışı içindedir. Esperanto, Volepuk, Interlingua gibi suni dillerle karşılaştırıldığında, özellikle, Stadart Türkiye Türkçesi (STT) tabii bir dil olarak böyle bir dil olmaya adaydır. O, karmaşık bogumlanma özellikleri gerektiren ara seslere hemen hiç bilgi yüklememiş yalın bir fonolojinin sahibidir. Türkçeyi öğrenmiş yabancıların, onu ne kadar bozuk telaffuz ederlerse etsinler, söylediklerini oldukça kolay anlamamızın sebebi budur. Sözdizimi, "belirten öge bir anlam ögesiye belirttiği anlam ögesinden önce; belirten öge bir görev ögesiye belirttiği anlam ögesinden sonra getirilir; ancak, görevi işaretli anlam ögelerinin birbiriyle yer değiştirmesine müsaade edilir." şeklinde tarif edeceğimiz basit bir temel kurala (postülata) bağlanmıştır. Birbirini tamamlayan bu sesbilimsel (fonolojik) ve sözdizimsel (sentaktik) iki yapı özelliği, her düzeydeki uyumları azaltmış ve basitleştirmiştir. Cinsiyet, kemiyet, keyfiyet uyumlarının en alt düzeyde oluşu, dil olarak Türkçenin kavranmasını kolaylaştırmıştır. Bu dilin, her dilden kolayca kelime alabilir ve aldıklarını fazla değişikliğe uğratmadan kullanıma sunabilir olması da bir dünya dilinden beklenecek en önemli özelliğidir. Doğuşundan günümüze kadar, hemen hemen Avrasyanın bütün dillerinden çeşitli dil ögeleri almış olmasına rağmen ilk günki canlılığını ve tazeliğini yitirmemiştir. Görev ögelerinin, yani ek ve edatlarının yazımına getirilecek basitleştirici birkaç standartla yazı dili olarak da hızla gelişme imkanını bulacaktır.

Sözlerimi günümüz Azerbaycan şairi Bahtiyar Vahabzade'nin mısralarıyla bitiriyorum. Vahabzade Türkçe için şöyle diyor:

Dil açanda ilk defe "ana" söyleyirik biz,
"Ana dili" adlanır bizim ilk dersliyimiz.
İlk mahnımız laylanı anamız öz südüyle
İçirir ruhumuza bu dilde gile-gile.

Bu dil - bizim ruhumuz, eşgimiz, canımızdır,
Bu dil - birbirimizle ehdi-péymanımızdır.

Bu dil - tanıtmış bize bu dünyada her şeyi
Bu dil - ecdadımızın bize miras vèrdiyi

Giymetli xezinedir... onu gözlerimiztek
Goruyub, nesillere biz de hediyye vérek.

Dr. Efrasiyap GEMALMAZ

İsmail Gaspıralı'nın Fikirleri

Prof. Dr. Ahmet B. ERCİLASUN

İsmail Gaspıralı'nın fikirlerinin tam bir tasnif ve tahlilini yapabilmek için onun Tercüman'da ve Tonguç, Şafak, Kamer, Ay, Yıldız, Güneş gibi küçük gazetelerde çıkan yazılarını toplayıp neşretmek lâzımdır. Aynı şekilde mühim kitaplarının da neşrine ihtiyaç vardır. Ancak bundan sonra Gaspıralı'nın bütün fikirlerine erişebilmemiz mümkün olur. Türk âlemine bu kadar büyük tesiri olmuş bir insanın, doğumundan 140 sene, ölümünden 77 sene geçtiği halde makale ve eserlerine sahip olamayışımız, teessüf edilecek bir haldir. Gaspıralı hakkında, G. Burbiel tarafından 1950'de Almanya'da; E.J. Lazzerini tarafından 1973'te Amerika Birleşik Devletlerinde yapılmış doktora tezleri de yayımlanmış değildir. Tercüman ve Gaspıralı İsmail Bey'in neşrettiği diğer mecmua ve kitapları da tam koleksiyon halinde Türkiye kütüphanelerinde bulmak mümkün değildir. O halde Gaspıralı'nın fikirlerini tetkik için şimdilik elimizde, kütüphanelerimizde mevcut çok az sayıdaki Tercüman nüshaları ile onun hakkında yazılmış makaleler ve birkaç

kitap kalıyor. Bu kitaplar içinde ilk ve önemli olanı Cafer Seydahmet Kırımer'in 1934'te İstanbul'da neşrettiği Gaspıralı İsmail Bey adındaki eserdir.

İki ilim adamımızın son yıllarda neşrettiği iki eser, bu sahadaki boşluğu dolduracak kıymetli kitaplardır.

Bunlardan birincisi 1987'de Ankara'da Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından neşredilen, Prof. Dr. Mehmet Saray'ın hazırladığı Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey adlı eserdir.

İkincisi, Doç. Dr. Nâdir Devlet tarafından hazırlanan ve 1988'de Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı'na neşredilen İsmail Bey (Gaspıralı) isimli eserdir.

Bu son iki eser, Amerikalı ilim adamı Lazzerini'nin İsmail Bey Gaspıralı'nın Müslim Modernism in Russia 1878-1914 adlı doktora tezinden de geniş ölçüde istifade etmişlerdir.

İşte biz de Gaspıralı'nın fikirlerini incelerken onun ulaşabildiğimiz makalelerine ve yukarda adlarını saydığımız eserlere müracaat edeceğiz. Gaspıralı'nın fikirlerini üç esas maddede toplamak mümkündür:

1. Batının yeni ve faydalı fikirlerini öğrenip müslüman dünyasında yaymak,
2. Maarifi yeni usule göre ıslah eylemek,
3. Osmanlı Türkçesini, bütün Türk dünyasının anlayacağı müşterek bir edebî dil haline getirmek.

Bunlara sıra ile göz atalım.

1- Batının yeni ve faydalı fikirlerini öğrenip müslüman dünyasında yaymak. Gaspıralı bu konuda yalnız makaleler yazmakla kalmamış; Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvâzene (1885), Kolera Vebası ve Onun Deva ve Dârûsu (1887), Beden-i İnsan (1901), Mir'ât-ı Cedid (1901) gibi eserler de yazarak neşretmiş, çeşitli sohbet ve konferanslarıyla da halkı ve müslüman dünyasını aydınlatmağa çalışmıştır.

İsmail Gaspıralı'ya göre kalkınma ve ilerleme, her milletin ve coğrafyanın hususî şartlarına göre olur. O, "maârifin usûl-i intişârının her bir iklim ve kavmin ahvâl-i husûsiyesine muvafık bulunması kaide ve kanun halindedir" der. İctimaî hadiselerde ve hatta edebiyatta ırk ve muhitin önemli rolü olduğu, 19. asrın sonlarında Avrupa'da çok yaygın ve hakim bir fikirdir. Gaspıralı hep Japonya'yı örnek gösterenlere de aynı görüşle itiraz eder ve şöyle der: "Zamanımızda Japonya pek modadır. Japonya'nın sınaî terakkisi numune gösterilip misal olabileceği söylenmektedir. Biz böyle zannetmiyoruz. Japonya'nın ahvâl-i içtimâiyesi memâlik-i islâmiyeden başkacadır. Japonlar ve Çinliler, kadimden beri ehl-i san'attırlar Ne bizim Türkler ve ne de İranîler bunlarla kıyas edilemez."

İslâm dünyasında zanaat ve ticaretin yaygın olmadığını, müslümanların buna alışık olmadığını düşünen Gaspıralı, kalkınmaya ziraattan başlanmasını istemektedir. Önce ziraat geliştirilmeli,

ziraî mahsuller iyi pazarlanıp satılmalı; sermaye birikiminden sonra sanayie geçilmeli. Gaspıralı'nın bu fikirleri tabiata uygundur. Her ülke elindeki imkânla işe başlamak zorundadır. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti de öyle yapmış, önce ziraati geliştirmiş, sonra sanayie geçmiştir.

Bu düşünce tarzı dolayısıyla Gaspıralı, yabancı sermayeye de itiraz eder. Osmanlı ülkesindeki kapitülasyonların zararlı olduğunu söyler.

Batının yaşayış tarzında ve ilerlemesinde kadının rolü de önemlidir. Gaspıralı müslüman kadının da cemiyette ve iş hayatında aktif rol almasını ister; Tercüman'da sık sık başarılı Türk kadınlarının faaliyetlerinden bahsederek onları över(3). İsmail Bey, kadın mevzuuna o kadar ehemmiyet verir ki 1906 yılında hususî bir kadın dergisi neşrettirir. Bu dergi, kızı Şefika Hanım'ın idaresinde çıkan Âlem-i Nisvan, yani "Kadınlar Dünyası"dır. Gaspıralı, çocuğun terbiyesinde, birinci derecede kadının rolü olduğuna inandığı için kadının kültürlü ve bilgili olmasına önem verir.

Gaspıralı, Tercüman'daki "Bizim Hal ve Maişet" adlı makalesinde yeni fikirlerle eski fikirleri, şu alâka çekici cümlelerle anlatır:

"... Umumiyet ve ekseriyet üzere görenek esiri muhafazakâr (konservatör) olan ahâliden terakki ve ıslahat muhibleri (liberaller) ayrılıp, eşya ve ahvâle bakış ve dünyadan istek ve matlab cihetlerinde birbirlerinden tefrik oldular."

"Bunlardan terakki ve ıslahat isteyenlere "yeni fikirli" istemeyenlere "eski fikirli" namı verip bahsedeceğiz"(4).

İsmail Gaspıralı, eskiden toy, bayram, ziyafet ve meclislerde, havadan sudan bahsedilir, masal ve rüyalar anlatılırken, şimdi maariften, mektepten bahsedildiğini anlatır. "Yeni fikirlilerin matlabı millî mekteplerde tedrisi ıslah, talebe ahvâlini nizamlamak, Rus dilini ve fûnûn ve bilûk tahsil etmek edebî ve yeni tertip risaleler ve fen kitapları okumak, cem'iyet-i hayriyeler ve umumi kütüb ve kıraathaneler tesis etmek gibi işlerden ibârettir. . . Eski ve güzel âdetlere ve hallere rağbet ederler, lâkin her gördüklerini, her işittiklerini mîzân-ı akla çekip ibret ve tenkîdâta hevestirler, Eski fikirlilerin matlab ve efkârı pek sâdedir. 'Duralım, ileri gitmeyelim'den ibarettir. Gün gelir, gün gider bunlar berkarar kalmalı. Kuşlar yazın gelir, kışın gider-Bunlar taş gibi hareketsiz durmalı. . . başlarında bulunan kalpak kıyamettir, giydikleri rubanın endâmı-ilme hürriyettir; gömleklerinde olan kir ve ter güya eser-i keramettir, her ne işe göz atsalar âhır-ı nedâmettir"(5).

2- Batının ilerlemesinde maarifin birinci derecede rolü olduğuna inanan Gaspıralı kalkınmanın hangi sıra ile gerçekleşeceğini gayet iyi tesbit etmiştir: "Terakki meselesi maârifin terakkisine, maârifin terakkisi de ulemâ ilerlemesine tevakkuf etmektedir" (6). Yani önce âlimler çoğalacak, ilerleyecek; onlar maârifî ilerletecekler ve maârif bütün memleketi kalkındıracak. Bugün de geçerli olan bu düstur, İsmail Gaspıralı'nın başlıca gayesi hâline gelmiş ve ömrünün uzun senelerini o, bu işe vakfetmiştir.

Gaspıralı, eski öğretim usûlüne karşı, usûl-i savtiye adını verdiği ve okuma yazmayı çok çabuk öğreten yeni bir metot geliştirmiş, bu metodu önce hocalara öğretmiş, usûl-i cedid mektepleri denilen yeni okullar açmış ve açtırmıştır. 1884'te Bahçesaray'ın Kaytmaz Ağa mahallesinde Gaspıralı'nın bizzat açtığı "birinci mekteb-i cedid" Rusya Türkleri arasında hızla yayılmış, 1914'te yani 30 yıl sonra sayıları 5000'e ulaşmıştır(7).

İstanbul'da çıkan Türk Yurdu dergisine 1911'de yazdığı "Türk Yurducularına" adlı uzunca makalesinde Gaspıralı "Usûl-i Cedid nasıl başlatıp yaydığını tatlı bir üslûpla anlatır(8).

3- 13. asırdan önce bütün Türklerin edebî dilleri tek ve müşterek idi. Çeşitli Türk boylarının ayrı ayrı ağız ve şiveleri vardı; fakat bunu sadece konuşmada kullanırlardı; yazıda kullandıkları edebî dil ortaktı. Bilge Kağan, Köl Tigin, Tonyukuk âbideleri; Altun Yaruk, Sekiz Yükmek, İrk Bitig gibi Uyğur devri eserleri; Kutadgu Bilig, Atabetü'l-Hakayık gibi Karahanlı eserleri bu müşterek edebî dille yazılmıştı. 11. asırda Kaşgarlı Mahmud bu edebî dile "Hâkaniye" adını vermişti.

11. asırdan itibaren Oğuz Türklerinin Azerbaycan ve Anadolu'ya gelmesiyle ortaya çıkan coğrafi, siyasî, kültürel ve. lengüistik durum; Oğuz ağzının yeni bir yazı dili hâline gelmesine sebep oldu. Böylece 13. asırdan 19. asrın sonlarına kadar Türkler, iki edebî dil kullandılar. Bunlardan birincisi; Türkistan, Harezmi, Kuzey-Kafkasya ve İdil-Ural'da, hattâ birkaç asır Mısırda kullanılan ve Hâkaniye Türkçesinin devamı olan Kuzey-doğu Türkçesi idi. Araştırmacılar buna "Müşterek Orta Asya Türkçesi", "Çağatayca" gibi isimler de verirler. İkinci edebî dil; Azerbaycan, Anadolu, Kuzey Irak ve Suriye ile Balkanlarda, hattâ birkaç asır Kuzey Afrika'da kullanılan Batı Türkçesidir. Buna "Osmanlıca" da denmiştir. Ancak Türklerin kendileri, Kuzeyde olsun, Doğuda veya Batıda olsun kullandıkları dile "Türk dili" veya "Türkî" diyorlardı. Azeri Türkçesi Osmanlı'dan pek farklı olmadığı için onu ayrı bir edebî dil saymıyoruz. Fuzulî, hem Azerbaycanlıların, hem de Osmanlıların şâiri idi. Kırım Türkleri de 1475'-ten sonra Osmanlı edebî dilini kullandılar Gazi Giray Han gibi, Âşık Ömer gibi divan ve halk şairleri yetiştirdiler.

19. asırda Türk dilinin ortaklığını Zeki Velidi Togan şu satırlarla anlatır:

"19. asrın ortalarına kadar Türkistanın her tarafında Batı ve Doğu Türkistan'da Kazak ve Kazan ülkelerinin hepsinde umumî Çağatay dili kullanılıyordu. 19'uncu asırda Kaşgarda Khocalar'ın ve Yakub Beğin târihine ait yazılan eserlerle, Khıyvada (Hîve'de) Munis ve Âgehî gibi müelliflerin ve Kazakistanda Anılay ve Bükey Ordasında Cihangir Hanın yazılarında kullanılan dil aynı dildir" (9).

19. asrın ikinci yarısında Rusların Türkistan'ı almasından sonra Türk edebî dilinde dalgalanmalar başladı.

Rusya'daki Türkleri Ruslaştırmak ve hristiyanlaştırmak için büyük gayret sarfeden ve İsmail Gaspıralı gibi aydınları bu yolda büyük engel kabul eden Nikolay İlminskiy, 25 Mayıs 1876'da "çeşitli işaretlerle hareketlenmiş Rus alfabesinin müslüman Türklerin kullandığı ayrı lehçelere uygulanmasını teklif etti. Bununla da yetinmeyen İlminskiy, müşterek bir Türk-Tatar dili yerine, her bir boy için boy şivesinin ana dil olarak kabul ettirilmesini" ileri sürdü"(10). İlminskiy, Tatar ve Kazak aydınlarına tesir ederek onlara da kendi boy dillerinde gramerler, alfabeler ve eserler yazdırttı"(11). Bir yandan da Türkistan'da Mikola Ostroumov "Türkistan Vilâyetinin Gazeti"ni çıkarıyor ve 1883'ten 1917'ye kadar bu gazetede şehir ağzına dayanan Özbekçeyi yazı dili hâline getirmeye çalışıyordu(12).

İşte Gaspıralı'nın çıkışı da tam bu yıllara rastlar. Daha ilk çıkardığı Tonguç gazetesinde "Türk-Tatarların lisanda birliği meselesini ortaya atar ve fiilen her tarafta anlaşılabilir bir Türk dili ile yazar"(13). bu gazetenin mukaddimesinde şöyle der: "Milletimizin eseri olan lisanımız edebiyatça işlenmemiş ise de eğitime ve kaidelere gelecek lisandır. Gayet nâzik Tatar türkülerinden, Nogay cönklerinden, Kırgız ve Türkmen cırlarından anlaşılır ki eğer lisânımız usta bulup, kelime alınıp işlenirse, şimdikine göre çok dereceler parlak ve kullanışlı olur"(14).

İkinci olarak çıkardığı Şafak'ta "malum bir türkünün Kazan'da ve Kırım'da nasıl söylendiğini yazar ve bu iki lehçenin yakınlığını müşahhas misâllerle gösterir"(15).

İsmail Gaspıralı ömrü boyunca Osmanlı Türkçesini bütün Türklerin umumî edebî dili hâline getirmeye çalıştı. Fakat onun istediği yabancı unsur ve kaidelerle dolu bir Osmanlıca değil, halk tarafından anlaşılmayan yabancı unsurlardan temizlenmiş sade bir Osmanlı Türkçesi idi. Kendisi de ömrü boyunca Tercüman'da ve bütün eserlerinde böyle sade bir Osmanlı Türkçesi kullanmıştır. Büyük Türk şairi Mehmet Emin Yurdakul'un Türkçe Şiirler kitabına teşekkür için şairimize yazdığı mektupta şöyle der:

"... Âsâr-ı edebîyye ve şi'riyye arasına böyle meslekli bir eser aralaştırmak Türk âlemine büyük bir hizmettir ki denmen tebrik ediyorum. Türk âlemine dediğim mübalâğa zannolunmasın; mübalâğayı ne severini ve ne ederim; doğrusudur, çünkü şiirlerinizi Edirne, Bursa, Konya, Ankara, Erzurum Türkleri anlayıp, lezzetlenip okuyacakları gibi, Tiflis, Tebriz, Şirvan, Horasan, Türkistan, Kâşgar, Deşt-i Kıpçak, Sibiryâ, Kazan ve Kırım Türkleri de okuyacaktır ki, bu şerefe Fuzulî ve Nâbî nail olamadılar. Kırk elli milyonluk ve otuz asırlık bu âleme iptida bir kaşık oğul balını yediren siz oldunuz ki size şerefti, bize saadettir. . . Tebrik ediyorum... Tercüman'ın da çabaladığı bu yolda hizmettir. Sade ve kaba lisandır ki, Dersaadetin hamal ve kayıkçılarına,' Çin dahilinde bulunan Türk deveçilerine gazeteyi tanıtmışın; Kazan'da, Sibiryâ'da olduğu gibi. Tebriz'de ve Horasan'da da Bahçesaray dilini öğrenmeğe meyil doğurmuştur"(16).

Gaspıralı İsmail Bey, yukarıdaki satırlarda müdafaa ettiği ve yazılarında bizzat tatbik ettiği müşterek Türk edebî dili gayesini, nihayet 1905 senesinde bir şair haline getirmiş ve meşhur "dilde, fikirde, işte birlik" şiarını "Tercüman" adının başına ilâve etmiştir"(17).

Gaspıralı'nın dilde birlik gayesini İlminskiy de fark etmiş ve savcı Pobedobçev'e yazdığı mektuplarda Gaspıralı İsmail Bey'in "kendi yayın organlarıyla Osmanlıca'yı Türk soyundan gelen bütün müslümanların ortak dili yapmak" istediğini ifade etmiştir(18). "Duyduğuma göre" diyor İlminskiy, "Kazan'da Türkçe gazetelerin ve ayrıca ders kitaplarının sayısı her geçen yıl artmaktadır. Kitapların muhteviyatı Avrupaî, dili Osmanlıcadır"(19).

Gaspıralı'nın başlattığı ve İlminskiy'nin de kendisine göre tehlikeli bir gidiş olarak müşahade ettiği bu proses, Kazan'da olduğu gibi Azerbaycan'da da tesirini gösteriyordu. 20. asrın başlarında Azerbaycan edebî dilinin alacağı şekil hakkında epeyi tartışmalar olmuş; Osmanlı Türk edebî dilini kullananlarla, Azerbaycan'da diyalektik hususiyetlere dayanan yeni bir edebî dil yaratmak isteyenler şiddetli münakaşalara tutuşmuşlardı. Daha 1876'da Azerbaycan'da Hasan Bey Zerdabî, Ekinci gazetesinde (sayı: 14) "Türkçenin umumileştirilmesi teklifinde bulunmuştur" (20). Osmanlı Türk edebî dilini müdafaa edenler 1900'lü yıllarda Hüseyinzade Ali Bey'in "Füyuzat" mecmuasında, 1910'lu yıllarda, "Şelâle" ve "Dinrilik" dergilerinde toplanmışlardı(21). 1920'li yıllarda Türkiye edebî dili Azerbaycan'da artık öğretim dili olmuştu. Bu durumun 1930'lu yılların ortalarına kadar devam ettiğini Azerbaycan'lı dilci Tevfik Hacıyev, ders ve gramer kitaplarından, resmî yazılardan, edebî ve ilmî eserlerden Örnekler vererek anlatır(22).

Hüseyin Cavid, Mehmed Hadi gibi büyük şairler tamamen Osmanlı Türkçesini kullanıyorlardı, İsmail Gaspıralı'nın gayesi, 1920'li yıllarda Azerbaycan'da tamamen muvaffak olmuştur.

Ancak 1920'lerden sonra durum tekrar değişti. Yeni idareciler İlminskiy'nin sistemini benimsediler ve her boyun şivesine dayalı yeni edebî diller yarattılar. Şayet Türkler kendi kararlarını kendileri verebilseydiler Gaspıralı İsmail Bey'in başlattığı ve büyük mesafe kateden proses devam edecek ve bugün belki de müşterek bir edebî dile kavuşmuş olacaktık. Yeni sistem

her boyun edebî dilini birbirinden ayırıp yerli diyalektlere bağladığı gibi, 1929 yılında Kırım'da da, İsmail Gaspıralı'nın kullandığı dil yerine, Orta Yolaklı şiveyi esas kabul eden edebî dilin kullanılmasını kararlaştırmıştır(23).

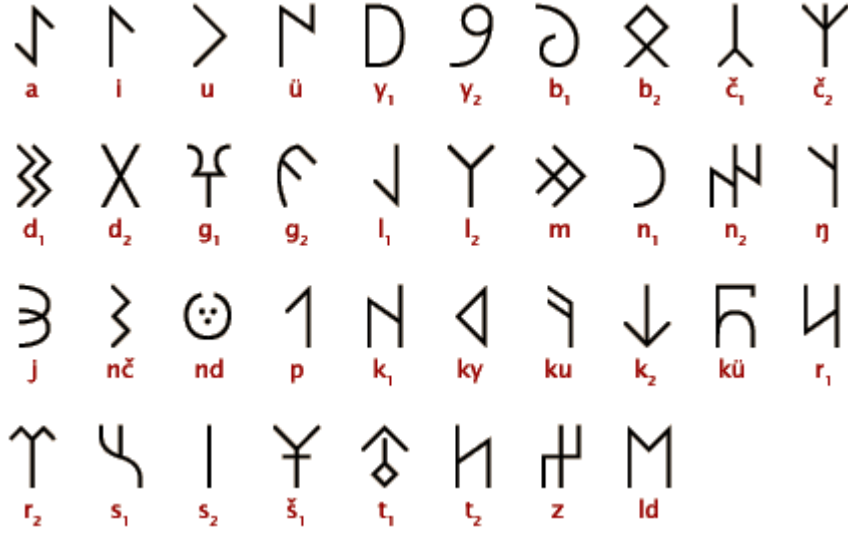
Türk dünyası şimdi Perestroyka siyaseti ile yeni bir proses içine girmiştir. Muhtemeldir ki Türk aydınları, kullandıkları edebî diller üzerinde yeniden düşüneceklerdir. Bu yeni durumda ve doğumunun 140. senesinde İsmail Gaspıralı'yı ve onun fikirlerini hatırlamamak mümkün değildir. Son olarak "Usûl-i Cedid"de edebî dil meselesine temas ederek konuyu bağlamak istiyorum.

İsmail Gaspıralı'nın "tavsiye ettiği programa nazaran Usûl-i Cedid yani Avrupa tarzında tanzim etmiş ibtidâî mekteplerde ilk öğretim mahallî lehçelerle olacaktı; fakat üç sene kadar ibtidaiyede okuyanlar, mutlaka edebî lisan dediği Umumî Türk dilini öğrenecekler ve dördüncü seneden itibaren öğretim artık umumî Türk diliyle yapılacaktır" (24).

* Akmescit, Mart 1991

- (1) Cafer Seydahmet Kırimer, Gaspıralı İsmail Bey. İstanbul, 1934, s. 166.
- (2) a.e., s. 158.
- (3) Doç. Dr. Nâdir Devlet, İsmail Bey (Gaspıralı), Ankara. 1988, s. 33.
- (4) "Bizim Hal ve Maişet". Tercüman, 16 April 1895, s. 29-31.
- (5) a. mak.
- (6) Kırimer, a.e., s. 168.
- (7) Doç. Dr. Mehmet Saray, Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey ,Ankara, 1987, s. 58.
- (8) Türk Yurdu'nun 7. ve 8. sayılarında yer alan bu makale, M. Saray'ın eserinde de (s. 81-96) bulunmaktadır.
- (9) Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidî Togan, Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, İstanbul, 1981, s. 486.
- (10) Mehmet Saray, a.e., s. 28.
- (11) Z.V. Togan, a.e., s. 490.
- (12) a.e., s. 501-503.
- (13) Prof. Yusuf Akçura, Yeni Türk Devletinin Öncüleri 1928 Yılı Yazıları, Ankara, 1981 s. 64.
- (14) a.e., s. 70-71.
- (15) a.e., s. 71.
- (16) Doç. Dr. Mehmet Saray, a.e., s. 75, 76.
- (17) Prof Dr. Yusuf Akçura a.e., s. 73.
- (18) Doç. Dr. Nâdir Devlet, a.e., s. 47.
- (19) a.y.
- (20) a.e., s. 56.
- (21) T.İ Hacıyev, Azerbaycan Edebî Dili Tarihi-2 Bakı, 1987, s. 184-188.
- (22) a.e., s. 275 vd. Ancak Hacıyev, bunun aleyhindedir.
- (23) A.N. Garkavets, Ana Tili 7.
- (24) Prof. Yusuf Akçura, a.e., s. 74.

Prof. Dr. Ahmet B. ERCİLASUN

Türkçenin Kaybolan Sesleri

Beşir AYVAZOĞLU

Haluk Şahin Radikal'deki köşesinde, internet hayatımıza girdi gireli, x ve w harflerinin etrafımızda cirit attığını, artık bu fiilî durumun alfabemizde resmiyet kazanması gerektiğini yazdı. Konuyla ilgili yazarların bir süredir tartıştıkları bu mesele, ister istemez mevcut alfabemizdeki bazı eksikliklerin de gündeme gelmesini sağladı. Taha Akyol da dünkü Milliyet'te, yirmi dokuz harfli alfabemizde yeterli harf bulunmadığı için Türkçenin kaybolan seslerinden söz ediyordu.

Ünlü (vokal) bakımından çok fakir olan Arap alfabesiyle ünlüsü bol Türkçenin birlikteliği başından beri problemliydi. Şaşırtıcı olan, bu problemi giderme yolunda hemen hiç çalışma yapılmamış olmasıdır. Aynı alfabeyle kullanan öteki halklar, kendi dillerine has sesler için bazı işaretler kullanarak yeni harfler türettikleri halde, atalarımız böyle bir ihtiyaç hissetmemiş, Arapçada bulunmayan p, ç, j ve ñ ünsüzlerini (konsonant) ilâve etmek dışında, ıslahattan kaçınmışlardır. Doğrusu ben bu tuhaf zihin tembelliğini açıklamakta zorlanıyorum.

1928'de aslında köklü bir zihni dönüşüm hedeflenerek yapılan harf inkılabının dayandırıldığı en önemli gerekçe budur: Arap alfabesiyle Türkçenin ses yapısı arasındaki kan uyuşmazlığı. Ancak yeni alfabede de aynı şekilde bazı seslerimizin yok sayıldığı nedense hep görmezlikten gelinmiştir. Çok kısa bir sürede hazırlanan ve kabul edilen modern Türk alfabesi, zamanla Türkçedeki bütün sesleri eksiksiz karşılayacak hale getirilmesi gerekirken mevcut şekliyle dokunulmazlık zırhına büründürülmüş ve bu yüzden birçok ses yok olmuştur.

Yeni alfabe, dilimizdeki Arapça ve Farsça asıllı kelimelerin imlâsında büyük sıkıntılar yarattığı gibi, aslî seslerimizi de tam karşılamıyordu. Mesela, el'i é'l'den, geç'i géç'ten ayırmamızı sağlayacak kapalı e unutulmuş veya gözden çıkarılmıştı. Aynı şekilde Türkçenin güzel ve zengin seslerinden biri olan deñiz, diñlemek, añlamak gibi kelimelerdeki genizden gelen ñ sesini karşılayacak bir harf de düşünülmemiştir. Bu harfe "onuñ defterini", "seniñ defteriñi" gibi kullanışlardaki ses farklılıklarını belirtmek için de ihtiyaç vardı. Arap alfabesinde kaf ve hı harfleriyle gösterilen sesler de Türkçenin eski ve aslî seslerindendir ve maalesef bugün yok olmuştur.

Nurullah Ataç, Zeki Velidi Togan, Ömer Asım Aksoy, Necmettin Hacıeminoğlu gibi bazı yazarların ve ilim adamlarının işaret ettikleri bu problemlerin yeterince ve cesaretle tartışıldığı söylenemez*. Esasen, harf inkılabıyla hedeflenen zihnî dönüşüm, öncelikle tartışmayı ve mevcut olan üzerinde sürekli düşünerek mükemmele ulaşmanın yollarını aramayı gerektiriyordu. Halbuki, eskilerin Arap alfabesine giydirdikleri dokunulmazlık ve kutsallık zırhı, Lâtin asıllı yeni Türk alfabesine de giydirilmiştir. Kısacası, alfabe değişmişti; fakat zihniyet kalıpları devam ediyordu.

Lâtin alfabesine geçen Türk cumhuriyetleri bizim hatalarımızı tekrarlamadılar. Mesela, Azeriler yirmi dokuz harfli alfabemizi olduğu gibi kabul etselerdi, yirmi-otuz yıl sonra, Azeri Türkçesi, kulağımıza musiki gibi gelen o güzel sesleri kaybederek Türkiye Türkçesinin yaşadığı trajik akıbeti yaşardı. Eski İstanbulluların konuştuğu Türkçenin Fransızca gibi son derece âhenkli bir dil olduğunu ayrıca belirtmeye gerek var mı? Yeri gelmişken, Abdülhak Şinasi'den Geçmiş Zaman Fıkraları'ndan bir anekdot nakletmek istiyorum:

"Paris'te metroda Halid Ziya ile Hamdullah Suphi birbirlerine rastgelmiş, bir hayli konuşmuşlar. Metrodan çıkarken bir Fransız yanlarına gelmiş, mazur görülmesini rica ile, kendisinin dillerin musikisiyle alâkadar olduğunu ve hangi dille konuştuklarını sormuş. Türkçe olduğunu öğrenince, şimdiye kadar bu dili duymak fırsatını bulamadığına müteessir ve şimdi duyduğuna da pek müteahhis olduğunu söylemiş. 'Eğer bu istasyonda inmeseydiniz mahzâ konuşmanızı işitmek için sizi devam edeceğiniz istasyona kadar takip edecektim. Ne eski bir millet olduğunuz anlaşılıyor, zira lisanınız bu âhenkli ve musikili inceliğine ermek için ne uzun zamanların sarf edilmiş olması iktiza eder!' demiş."

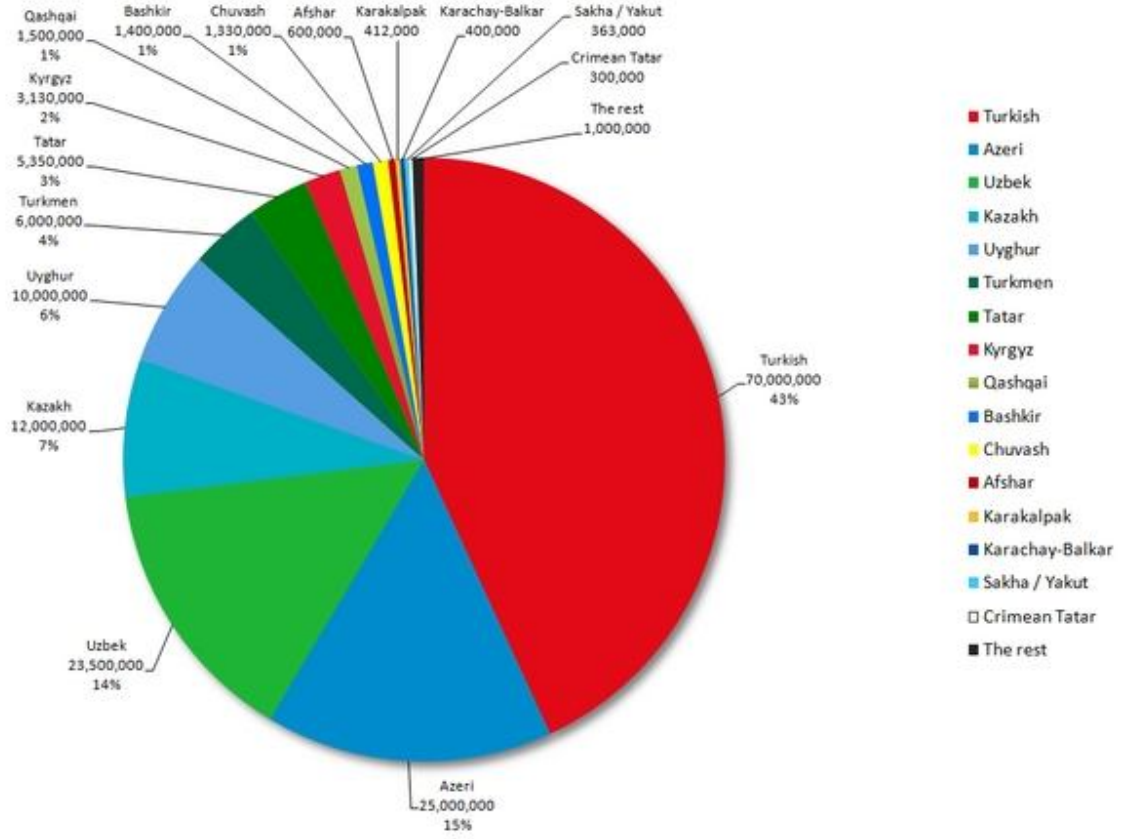
Bugünkü Türkçe, tarih içinde kazandığı bütün incelikleri ve ses zenginliklerini geride bırakmıştır. Artık konuştuğumuz Halid Ziya'ların, Hamdullah Suphi'lerin âhenkli Türkçesi değil, ağzımızda geveleyip kekelediğimiz kakofonik bir Türkçedir. Maalesef!

Bu "sorun", x'lerle, w'lerle, q'larla halledilebilir mi dersiniz?

* Nurullah Ataç, Söz Arasında'ki denemelerinden birinde şöyle diyor: "[...] Ne var ki bizim seslerimizi de göstermiyor. Genizden çıkardığımız ñ'yi göstermiyor, eskiden Arap yazısının hı'sıyla gösterdiğimiz sesi göstermiyor, bizim iki türlü e'miz vardır, birini göstermiyor. Buna gönlüm katlanamıyor".

Beşir AYVAZOĞLU

Number of Native Speakers in the Turkic Language Family

Tarihten Geleceğe Türk Dili

Prof. Dr. Ahmet B. ERCİLASUN

Türk dilinin en eski izleri Sümer kaynaklarındaki Türkçe sözlerdir. M.Ö. 3100-M.Ö. 1800 yılları arasında ait Sümerce metinlerde 300'den fazla Türkçe söz yer almaktadır. Sümerceyle Türkçedeki ortak sözler ya ortak kökenden gelmektedir ya da alış veriş sonucu ortaya çıkmıştır. Hangi ihtimal doğru olursa olsun Türkçenin ilk verileri M.Ö. 2000-3000 arasında çıkmakta, yani bundan 4-5000 yıl geriye gitmektedir. Ortak sözler Türklerle Sümerlerin komşu olduklarını da gösterir. Türklerin hiç olmazsa bir bölümü M.Ö. 2000-3000 yılları arasında, belki de daha önce Ön Asya'da yaşamış olmalıdır.

M.Ö. 7.-3. yüzyıllar arasında Karadeniz'le Hazar'ın kuzeyinde ve Kuzeydoğusunda yaşayan Sakaların önemli bir bölümü ve yöneticileri de büyük ihtimalle Türktü. M.Ö. 6. yüzyılda yaşamış olan Sakaların kadın hükümdarının adı Yunan kaynaklarında Tomiris olarak geçer. Bu kelime Türkçe Temir (demir) olsa gerektir.

Dîvânü Lûgati't-Türk'te anlatıldığına göre İskender'in Türkistan seferi sırasında (M.Ö. 330'lar) Türklerin bir kısmı, hükümdarları Şu yönetiminde Hocent civarında, yani Seyhun'un yukarı

havzalarında idiler. İskender'in gelişiyle Şu ve idaresindeki Türkler Altaylara çekildiler; Oğuzlar ise Hocent civarında kaldılar.

Çin kaynaklarındaki ilk bilgilere göre Türkler Çin'in kuzeyindeki bozkırlarda yaşıyorlardı. M.Ö. 220'lerde ortaya çıkan Tuman (Teoman) Yabgu ve M.Ö. 209'da hükümdar olan oğlu Motun (Mete) Yabgu, Hunların büyük hükümdarları idiler ve merkezleri bugünkü Moğolistan'da bulunan Orhun vadisinde idi. Hunlardan sonra da Topalar, Avarlar, Göktürkler, Uygurlar dönemlerinde, M.S. 840'a kadar Türklerin merkezi Orhun vadisinde olmuştur. M.Ö. 220 - M.S. 840 arasındaki 1000 küsur yıllık dönemde Türkler kudretli zamanlarında Okyanus kıyılarından Hazar'a, hatta bazen Karadeniz'in kuzeyine kadar uzanan topraklara hükmediyorlardı. Türklerden bir bölümü M.S. 370'lerde İdil'i geçmiş ve Kafkaslarla Karadeniz'in kuzeyine ulaşmıştı. Batı Hunları, Bulgarlar, Avarlar, Peçenekler ve Kıpçaklar 370'ten başlayarak yüzyıllar boyunca Doğu Avrupa ve Balkanları yönetimleri altında bulundurmışlardır.

Asya ve Avrupa Hunlarına ait herhangi bir Türkçe metin elimizde bulunmamaktadır. Ancak Çin ve Bizans kaynaklarına geçen bazı özel adlar ve kelimeler onlara ait Türkçe veriler olarak kabul edilmektedir. Çin kaynaklarında geçen tehri, kut, yabgu, ordu, temir gibi sözlerin Çinceleşmiş biçimleri, milât yıllarına ait Türkçe verilerdir. Attilâ'nın babasının adı olan Muncuk (Boncuk) ve oğullarının adları Dehizik, İrnek, İlek Türkçeyle açıklanabilmektedir. 6.-9. yüzyıllardaki Tuna Bulgarlarından yıl ve ay adları ile birkaç kelimelik bazı küçük metinler kalmıştır. Yıllar hayvan adlarıyla adlandırıldığı için yıl adları aynı zamanda çeşitli hayvanların adlarını gösteriyordu. Aylar sıra sayılarıyla ifade edildiği için Bulgar Türkçesindeki sayıların adlarını da böylece öğrenmiş oluyorduk.

Moğolistan'da bulunmuş olan 6 satırlık Çoyr yazıtı tarihi bilinen en eski metindir. İltiş Kağan'a katılan bir askeri anlatan metin 687-692 arasında yazılmış olmalıdır. Orhun anıtları olarak bilinen İşbara Tamgan Tarkan (Ongin), Köl İç Çor (İhe-Huşotu), Tonyukuk, Köl Tigin, Bilge Kağan anıtları 719-735 yılları arasında yazılmışlardır. Uygurların ikinci kağanı Moyun Çor Kağan'a ait Taryat, Tes ve Şine-Usu anıtları 753-760 arasında dikilmiştir. Moğolistan'da, Yenisey vadisinde, Kazakistan'da, Talas'ta (Kırgızistan), Kuzey Kafkasya'da, İdil-Ural bölgesinde, Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Polonya'da Göktürk harfleriyle yazılmış daha yüzlerce yazıt bulunmuştur. Bu küçük yazıtların 7.-10. yüzyıllar arasında yazıldığı tahmin edilmektedir. Demek ki bu yüzyıllarda Doğu Avrupa ve Balkanlardan, hatta Macaristan'dan Güney Sibirya'ya ve Moğolistan içlerine kadar uzanan sahada Türkçe, Göktürk harfleriyle yazılan bir yazılı dil olarak kullanılmaktaydı.

9. yüzyıldan itibaren Türkçenin yazılı ürünlerini daha güneyde, Tarım havzasında da görmeye başlıyoruz. 840'ta Tarım havzasında ve Gansu bölgesinde devletler kuran Uygurlar; Göktürk, Uygur, Soğdak ve Brahmi alfabeleriyle kâğıt üzerine yüzlerce eser yazdılar, yüzlerce belge bıraktılar. Hatta bunların bir kısmı yazma değil, basma eserlerdi. Uygur yazılı eserleri, Gansu bölgesinde 17. yüzyıla kadar devam etmiştir.

11. yüzyılda Kâşgar ve Balasagun çevresi de bir Türk kültür çevresi olarak ortaya çıkar. 1069 tarihli Kutadgu Bilig Balasagun'da yazılmaya başlanmış, Kâşgar'da Karahanlı hükümdarına sunulmuştur. 1070'lerde Bağdat'ta kaleme alınan Dîvânü Lûgati't-Türk de aslında Kâşgar muhitinin eseridir. Türkler 10. yüzyılda Müslüman oldukları hâlde 11. yüzyılda Arap yazısı henüz Türklerin yazısı hâline gelmemişti. Kâşgarlı Mahmud 1070'lerde Türk yazısının Uygur yazısı olduğunu kesin şekilde kaydeder.

Kâşgarlı Mahmud Türklerin 20 boy olduğunu yazar ve onları batıdan doğuya doğru şöyle sıralar: 1. Beçenek, 2. Kıpçak, 3. Oğuz, 4. Yemek, 5. Başgirt, 6. Basmıl, 7. Kay, 8. Yabaku, 9. Tatar, 10. Kırkız, 11. Çigil, 12. Tohsi, 13. Yağma, 14. Uğrak, 15. Çaruk, 16. Çomul, 17. Uygur, 18. Tangut, 19. Hitay. Listedeki Hitay'ı Kâşgarlı'nın ifadesiyle "Çin ülkesi" olarak ayırmak gerekir. Bu sıralamadan az sonra Kâşgarlı Beçeneklerle Kıpçaklar arasına Suvarlarla Bulgarları yerleştirir. Kâşgarlı'nın iki dilli oldukları için dillerini bozuk saydığı Soğdak, Kençek, Argu ve Tangutlardan Arguları da Türk boyları arasında saymalıyız. Demek ki 11. yüzyılda Balkanlardaki Bizans sınırından Çin ve Moğalistan içlerine kadar Türkçe konuşuluyordu.

13. yüzyılda Türk yazı dilinin merkezileştiği bölge Aral'ın güneyindeki Harezm bölgesidir. 13.-14. yüzyıllarda Altınordu'nun merkezi olan Hazar'ın kuzey kıyısındaki Saray'dan hatta daha batıdaki Kırım'dan Tarım havzasının doğusundaki Gansu'ya kadar Türk yazı dili kesintisiz olarak kullanılıyordu. Tarım havzasıyla Gansu'da kullanılan dile Türkoloji literatüründe Uygur Türkçesi, Altınordu ve Türkistan sahasında kullanılan dile ise Harezm Türkçesi denmektedir. Ancak ikisi arasında ses ve gramer yönünden hemen hemen hiç fark yoktur. Yazıları ise farklıdır. Birincisi Uygur, ikincisi Arap yazısını kullanır.

13. ve 14. yüzyıllarda Türk yazı dili, bu ana sahadan başka üç coğrafyada daha kullanılıyordu. Bunlardan biri Yukarı İdil (bugünkü Tataristan) sahasıdır. Burada bulunan mezar kitabelerinin dili İdil Bulgarcası idi. İkincisi Mısır ve kısmen Suriye idi. Buradaki yazı dili Harezm Türkçesine çok yakındı ve Kıpçak Türkçesi adını taşıyordu. Üçüncü saha Azerbaycan ve Anadolu sahasıydı. 13. yüzyılda bu alanda Oğuz ağzına dayanan yeni bir yazı dili doğmuştu. Bu yazı dili Balkanlara doğru sahasını genişleterek kesintisiz şekilde bugüne dek sürmüştür. Sadece mezar kitabelerinde gördüğümüz İdil Bulgarcası 14. asırdan sonra yerini Kıpçakçaya bırakır. Mısır ve Suriye'de ise 15. yüzyıldan sonra Kıpçak Türkçesi kullanılmaz olur.

Karadeniz, Kafkaslar, Hazar denizi ve İran, Kuzey-Doğu Türkçesi ile Batı Türkçesini ayıran tabii sınırlardır. 11. yüzyıldan itibaren Oğuzlar İran'ı aşarak Azerbaycan ve Anadolu'ya gelmişler ve Batı Türklüğünü oluşturmuşlardır. Batı Türklüğü 14. yüzyılda Balkanlara taşmış, daha sonra Macaristan sınırına dayanmıştır. Bugünkü Irak ve Suriye'nin kuzey bölgeleri de Batı Türklerinin 11. yüzyıldan itibaren yerleştikleri yerlerdi ve buralardaki nüfus Anadolu Türklüğünün tabii uzantısıydı. Öte yandan Kuzey Afrika ve Arap ülkelerine de önemli miktarda Osmanlı Türkü yerleşmişti. Bütün bu sahalarda Batı Türkçesi ortak bir yazı dili olarak kullanılmıştır. 13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu ve Azerbaycan'da yazılan eserleri, yazı dili olarak birbirinden ayırmak kolay değildir. Bu asırlarda yazı dili henüz standartlaşmamıştır; esasen Azerbaycan, Anadolu ve Balkanlarda henüz siyasî birlik de yoktur; bölgede çeşitli Türk beylik ve devletleri hüküm sürmektedir. 15. yüzyılda Osmanlılar güçlenerek birliği kurmaya yönelirler ve yeni oluşmaya başlayan İstanbul ağzı esasında Osmanlı Türkçesi standart hâle gelir. 16. yüzyılda Doğu ve Güney-Doğu Anadolu ile birlikte Suriye ve Irak da Osmanlı topraklarına dahil olur; böylece bu bölgeler de Osmanlı Türkçesi alanı içine girerler. Kuzey ve Güney Azerbaycan, İran'la birlikte bir başka Türk devletinin, Safevîlerin yönetiminde kalır. Ancak yine de 16. asırda Azerbaycan ve Osmanlı yazı dillerinin kesin şekilde ayrıldığını söylemek doğru değildir. Hatayî ve Fuzulî her iki çevrenin de şairidir. 17. yüzyıldan sonra iki yazı dilinin ayrıldığını söylemek mümkündür; ancak aralarındaki fark yok denecek kadar azdır.

Kuzey ve doğu Türklerinde Harezm Türkçesinin devamı niteliğindeki Çağatay Türkçesi tek ve ortak yazı dili olarak 15. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar sürdü. Bunun bir tek istisnası

vardı: Kırım Hanlığı. Osmanlı idaresinde bulunduğu için Kırım Hanlığında kullanılan yazı dili Osmanlı Türkçesi idi.

13. yüzyıldan itibaren iki ayrı yazı dili hâlinde gelişen Doğu ve Batı Türkçeleri sürekli olarak birbirleriyle temasta olmuşlardır. Çağatay sahası eserleri, özellikle Nevayî Osmanlı ve Azerbaycan Türklerince hep okunmuştur. Buna karşılık Osmanlı eserleri de özellikle İdil-Ural bölgesinde sürekli okunmuştur. Osmanlı ve Azerbaycan sahasında Nevayî'ye Çağatayca olarak nazireler yazılmış ve bu 19. yüzyıla kadar sürmüştür.

1552'de Kazan'ın düşmesiyle başlayan Rus yayılması 1885'te Batı Türkistan'ın işgaliyle tamamlanmıştır. Doğu Türkistan 1760'larda Çin işgaline uğramıştı. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde bağımsız olan Türkler sadece Osmanlı Türkleriydi.

19. yüzyılın ortalarında Türk yazı dilleri için yeni bir süreç başlar. Kazan Üniversitesinde hocalık yapan müsteşrik ve papaz İlminski, her Türk boyunun konuşma dilinin ayrı bir yazı dili hâline gelmesi gerektiği görüşünü ortaya koyar ve bunun için çalışmaya başlar. Özellikle Tatar aydınlarıyla Kazan'da okuyan Kazak aydınları üzerinde etkili olur. Bu iki Türk boyunun bazı yazar ve şairleri, ortak olan Çağatay yazı dili yerine kendi konuşma dillerini yazı dili hâline getirmeye çalışırlar. Yüzyılın sonlarına doğru Tatar ve Kazak yazı dillerinin ilk eserleri verilmeye başlar. İlminski'ye karşılık Gaspıralı İsmail, 1884'te Bahçesaray'da (Kırım) çıkarmaya başladığı Tercüman gazetesi ve Türk dünyasının her tarafında açtıkları usûl-i cedit okulları vasıtasıyla ortak yazı dilini savunur; bütün Türk dünyasının sadeleştirilmiş İstanbul Türkçesinde birleştirilmesini ister. Rusya'da Meşrutiyetin ilân edildiği 1905 yılından itibaren Kırım, İdil-Ural, Azerbaycan ve Türkistan bölgelerinde Türk yazı dili konusu sıkı bir şekilde tartışılır. Gaspıralı İsmail'in tesirinde kalan Türk aydınları yazı dilinde birlik fikrini savunurlar ve buna uygun eserler verirler. İlminski'nin fikirleri ise başka müsteşrikler ve Çarlık memurları tarafından yayılmaya çalışılır. İlminski gibi bir papaz ve müsteşrik olan Nikolay Ostroumov 1870'ten 1918'e kadar Türkistan Vilâyetinin Gazeti'ni çıkararak bu gazete vasıtasıyla İrancalaşmış Özbek ağızlarını yazı dili hâline getirmeye çalışır. 1888-1902 arasında çıkarılan Dala Vilâyeti gazetesi Kazakçayı, 1905-1908 arasında çıkarılan Mecmûa-yı Mâverâyı Bahr-ı Hazar Türkmenceyi yazı dili yapmaya uğraşır. Her üç gazete de Çar idaresince çıkarılmaktadır. Yüzyılın başındaki bu tartışma ve uygulamalar kaynaklara ulaşmanın zorluğu yüzünden bugüne kadar ciddi şekilde araştırılmış değildir. Ancak 1917'deki Bolşevik ihtilâlinde sonra serbest tartışma ortamı yok edilmiş, İlminski ve Ostroumov'un fikirleri zorla uygulanarak her Türk boyunun konuşma dili ayrı yazı dili hâline getirilmiştir. Bu süreç Sovyetler Birliği'nde 1930'larda tamamlanmıştır. Çin idaresindeki Doğu Türkistan'da ise Uygurca, Çağatay yazı dilinin devamı olarak sürerken 1949'daki komünist idareden sonra mahallileştirilmiştir. Alfabe değişiklikleriyle bu süreç hızlandırılmış, her Türk yazı dili için ayrı alfabeler oluşturularak farklılık artırılmaya çalışılmıştır. Bütün bu çalışmalar sonunda bugün 20 Türk yazı dili ortaya çıkmış bulunmaktadır: 1) Türkiye Türkçesi, 2) Gagavuz Türkçesi, 3) Azerbaycan Türkçesi, 4) Türkmen Türkçesi, 5) Kırım Tatar Türkçesi, 6) Karaçay-Malkar Türkçesi, 7) Nogay Türkçesi, 8) Kumuk Türkçesi, 9) Kazan Tatar Türkçesi, 10) Başkurt Türkçesi, 11) Kazak Türkçesi, 12) Karakalpak Türkçesi, 13) Kırgız Türkçesi, 14) Özbek Türkçesi, 15) Uygur Türkçesi, 16) Altay Türkçesi, 17) Hakas Türkçesi, 18) Tuva Türkçesi, 19) Saha (Yakut) Türkçesi, 20) Çuvaş Türkçesi. Rusya bugün dahi yeni yazı dilleri oluşturma fikrini bırakmış değildir. Tataristan Cumhuriyeti dışında kalan Batı Sibiryâ Tatarları ile Güney Sibiryâ'daki Şorların ağızları bazı fonlar ve yardımlar yoluyla yazı dili hâline getirilmeye çalışılmaktadır.

Türk dünyasında 1990'dan beri yeni bir süreç başlamıştır. Beş Türk cumhuriyeti bağımsız olmuş, diğerleri de daha serbest hareket edebilme imkânlarına kavuşmuştur. Şimdi artık kendi kültür

politikalarını kendileri tayin edecek duruma gelmişlerdir. Nitekim bunun etkisi de kısa zamanda görülmeye başlanmıştır. 1991 Aralığında Azerbaycan, 1993 Nisanında Türkmənistan, 1993 Eylülünde Özbekistan, 1994 Şubatında Karakalpakistan Lâtin alfabesine geçme kararı almışlardır. Bu ülkelerde yeni alfabeğe geçiş kademeli olarak uygulamaya konmuştur. Öte yandan Kırım Türkleri ile Gagavuzlar da Lâtin alfabesine geçerek bazı süreli yayınlarını yeni alfabeyle basmaya başlamışlardır.

"Dil dışı şartlar" dediğimiz siyasî, iktisadî ve kültürel ilişkiler de Türk yazı dilleri arasında yeni etkileşim ve oluşumlara yol açmaya başlamıştır. Türkiye'de Türk cumhuriyetlerinin edebiyatlarına ait bazı parçalar lise edebiyat kitaplarına konmuştur. Türk Ocakları, Kültür Bakanlığı, TÖMER gibi kuruluşlarca Türk lehçelerini öğreten kurslar açılmıştır. Nihayet dört üniversitede (Ankara, Gazi, Muğla, Atatürk) Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümleri açılmıştır. Pek çok Türkiyeli genç Türk cumhuriyetlerinde öğrenim görmektedir. Sayıları az da olsa sosyal bilim dallarındaki bazı genç araştırmacılar Türk toplulukları arasında araştırmalar yapmaya başlamışlardır. Avrasya televizyonunun bazı genç yapımcıları da Türk dünyasına sık sık giderek yeni yapımlara imzalarını atmaktadırlar. Siyasî, iktisadî, ilmî ve kültürel heyetler de sık sık bu dünyaya yolculuk etmektedir. Türk cumhuriyet ve topluluklarında uzun süreli kalan iş adamları ve görevliler de az değildir. Bütün bu teşebbüs ve ilişkiler Türk lehçelerinin Türkiyeli aydınlar ve gençler tarafından öğrenilmesine yol açmaktadır.

Türkiye Türkçesinin diğer Türklerce öğrenilmesi ise çok daha büyük ölçülerde karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de öğrenim görerek bizim lehçemizi öğrenen öğrencilerin sayısı 10.000'i geçmiştir. İktisadî, kültürel veya ilmî sebeplerle Türkiye'ye gelip kısa veya uzun süreli ülkemizde kalan ve Türkiye Türkçesiyle bizimle anlaşabilen pek çok insan vardır. Öte yandan Türk cumhuriyet ve topluluklarında pek çok okul açılmıştır ve bu okullarda on binlerce öğrenci okumakta, Türkiye Türkçesini öğrenmektedir. Doğrudan doğruya Türk televizyonlarını izleyebilen Azerbaycan veya Avrasya yayınlarına bakan Türkistan cumhuriyetleri bu kanalla da Türkiye Türkçesine aşina olmaktadır.

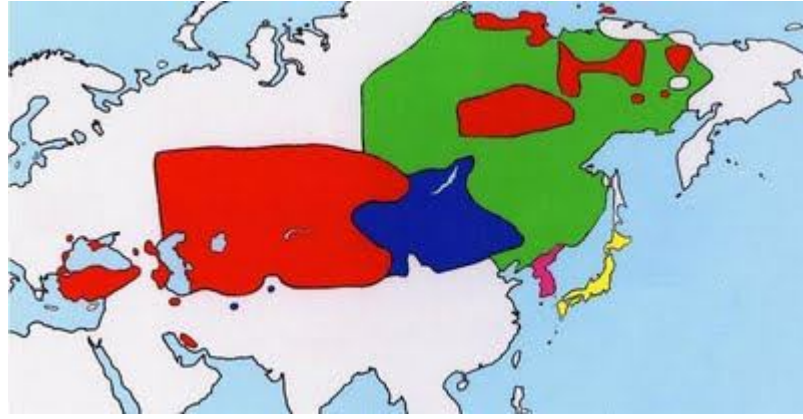
Bütün bu temas ve faaliyetlerin sonuçlarını önümüzdeki yıllarda görebiliriz. Türk televizyonlarını izleyen Azerbaycanlı çocuklar daha şimdiden Türkiye Türkçesindeki farklı kelimeleri tanımaya ve hatta kullanmaya başlamışlardır. Samaylot yerine uçak kelimesi pek çok Türk topluluğuna ulaşmıştır. Türkiye Türkleri de artık orun (yer), kıyın (zor), çalar (nüans), kayıtmak (geri dönmek), aylanmak (çevresinde dönmek), uçaşmak (karşılaşmak), tapmak (bulmak) gibi kelimeleri tanımaya başlamalıdır.

Eski Sovyetler dışındaki Türk dünyası ile ilişkilerimiz de artmıştır. Batı Trakya, Bulgaristan, Makedonya, Yugoslavya, Romanya gibi Balkan ülkelerinde yaşayan Türklerle artık daha sık temas hâlindeyiz. Balkanlardan gelen pek çok Türk genci de Türk üniversitelerinde okumaktadırlar. Bu ülkelerin çoğunda ilk ve orta dereceli okullarda Türkçe öğretim yapılmakta, Türkçe gazete ve dergiler çıkarılmaktadır. Hemen hemen hepsinden Türk televizyonları izlenmektedir. İran'da da Azerbaycan Türkçesiyle (Arap harfleriyle) dergi ve kitaplar yayımlanmakta, belirli saatlere mahsus olarak radyo ve televizyon yayınları yapılmaktadır. İran'da artık Türkçe eğitim talepleri başlamıştır. Irak'ta, 36. paralelin kuzeyinde birkaç yıldan beridir Türkçe öğretim yapılmaya başlanmıştır; Türkçe gazete ve televizyon yayınları yapılmaktadır.

Türk dili yarın nasıl olacaktır? Yukarıda sayılan gelişmeler elbette Türk dilinin yarınını büyük ölçüde belirleyecektir. 20 yıl sonra Türkiye Türkçesi, Türk dünyasındaki pek çok aydın tarafından bilinen ve Türkler arası plâtıformlarda kullanılan bir iletişim dili olacaktır. Bu süre

içinde Birleşmiş Milletlerce kabul edilmiş olması da muhtemeldir. Türk dünyasının bazı genç aydınları az da olsa makale, şiir, hikâye ve kitaplarını Türkiye Türkçesiyle yazmaya başlayacaklardır. Onların, bizim yazı dilimizle yazdıkları eserlerde kendi lehçelerine ait bazı kelimeler, hatta fonetik ve morfolojik özellikler bulunabilecektir. Böylece bizler de o lehçelerden küçük tatlar almaya başlayacağız. Şüphesiz Türkiye Türkçesinden yetişmiş bazı şair ve yazarlar da eserlerine Türk lehçelerinden kelimeler ve bazı özellikler serpiştireceklerdir. Bu hem Türkiye Türkçesinin kendi kaynaklarından beslenerek zenginleşmesine, hem de yeni tatlarla çeşitlenmesine yol açacaktır. Böylece 4000 yıl önce Sümer kaynaklarında görülen agar (ağır), di- (demek), dingir (tenri-tanrı), dug- (dökmek), men (ben), zae (sen), zag (sağ), gişig (eşik-kapı) gibi kelimeler önümüzdeki bin yıllarda sonsuzluğa doğru yollarına devam edeceklerdir.

Prof. Dr. Ahmet B. ERCİLASUN

Türkçenin Güncel Sorunları

Prof. Dr. Cahit KAVCAR

GİRİŞ

İnsanın yaşamında ve kişilik gelişiminde ana dilinin çok önemli bir yeri vardır. Dili yeterli düzeyde olan kişiler genellikle daha sağlıklı ilişki kurarlar, hayatta daha çok başarılı olurlar. Kendi dilini iyi bilip düzgün kullanmanın önemli bir yararı da yabancı bir dili öğrenmeyi kolaylaştırmasıdır. Gerçekten, etkili bir yabancı dil öğretiminin altyapısını, iyi bir ana dili eğitimi oluşturur.

Türk edebiyatının tanınmış şairlerinden Yahya Kemal'in "Türkçe ağızımda annemin sütüdür" diyerek yücelttiği, Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın ise "Türkçem benim ses bayrağım" diyerek hem yücelttiği hem de kutsallaştırdığı dilimize bugün gerekli özeni gösteriyor muyuz? İnsanlarımızda bugün Türkçe sevgisi, ana dili duygusu, dil bilinci ve duyarlılığı yeterince var mı? Bu soruların iyice düşünülmesi, sürekli göz önünde tutulması gerekir.

Dil öğrenimi beyni, dolayısıyla düşünceyi değiştirir, biçimlendirir. Sosyal yapının iç dokusunu ana dili oluşturur. Oysa Türkçemiz giderek zayıflıyor, güdükleşiyor. Bugün Türkiye'de çevre kirlenmesi, hava kirlenmesi, siyaset kirlenmesi gibi çeşitli kirlenmelerin yanı sıra, bir de "dil

kirlenmesi” vardır. Dil duyarlılığı ve dil bilinci bakımından görülen eksikler, Türkçenin geleceği için ciddi bir tehlikedir.

BAŞLICA SORUNLAR

Bugün Türkçemizle ilgili başlıca güncel sorunları şöyle sıralayabiliriz: Özensizlik ve yanlış kullanım, yabancı sözcük tutkusu, yabancı dil öğretimi ile yabancı dilde öğretimi birbirine karıştırma, Türkçenin bilim dili olmadığı görüşü, Türkçe öğretimindeki yetersizlik, sözcük ve terim üretimindeki yetersizlik, öğretmen faktörü.

1. Özensizlik ve Yanlış Kullanım

Dilimizin sözlü ve yazılı kullanımında akıl almayacak yanlışlar yapılıyor. Kurallarına uygun, doğru ve düzgün kullanılmıyor Türkçe. İlköğretimden yükseköğretime kadar okullarımızda görülen Türkçe yetersizlikleri, üniversite öğrencilerimizde bile sık sık göze çarpan sözlü ve yazılı anlatım kusurları, bozuk cümleler ve söyleyiş yanlışları, bir dilekçe yazarken yapılan yanlışlar, resmî yazışmalarda göze batan anlatım kusurları, basın yayın organlarındaki akıl almaz özensizlikler, sokak ve caddelerde bulunan tabelalardaki yabancı sözcük hastalığı... Türkçemizin geleceği için önemli bir tehlike oluşturmaktadır.

Radio dinlerken, televizyon izlerken insan bazen şaşırıp kalıyor. Osmanlıcadan gelme sözcüklerin yanlış telaffuzları, damıtık dilin giderek argo dile dönüşmesi, vurguların ve tonlamaların ürkünçlüğü, görüntülü yayınlarda sunucuların garip el kol hareketleri, konuşma sırasındaki tuhaf jestleri, Türkçeyi sevenleri üzüyor.

Bazı özel ve yerel TV kanalları ile radyoların, daha kendi adlarından başlayarak Türkçeye karşı alabildiğine saygısız ve sorumsuz tutumları yürekler acısı. Son yıllardaki moda deyişle medyada, özel ve yerel TV kanallarında yeni tip sunucular, haber ve spor spikerleri de moda oldu. Oysa sunuculuk ve spikerlikte dili düzgün ve pürüzsüz kullanma, fizikî güzellikten önce gelir, önce gelmelidir. Dil bilinci ve sevgisi onlara özellikle kazandırılmalıdır. Ekran sorumluluğu bunu gerektirir. Sunucu ve spiker adayları, öncelikle dili doğru ve düzgün kullanma konusunda ciddi bir eğitimden geçirilmelidir. Çünkü onlar her gün milyonlara sesleniyor, milyonlarla yüz yüze geliyor. Örnek olma, model olma gibi bir sorumluluğu da var onların.

Türkçeye karşı özensizlik, sorumsuz davranışlar, bu dili yanlış kullanma, ne yazık ki dar ve sınırlı bir çerçevede görülmüyor. Bu gevşeklik, devlet adamları, çeşitli mesleklerdeki aydınlar ya da aydın olması gerekenler, öğretmenler, her öğretim kademesindeki öğrenciler... için de söz konusu.

İnsanlarımıza özellikle doğru konuşma, düzgün yazma, duygu ve düşüncelerini pürüzsüz anlatma becerisi kazandırma konusuna özenle eğilmek zorundayız. Çünkü üniversitede okuyan gençlerimizin büyük çoğunluğunda bile önemli dil ve anlatım kusurları ile karşılaşılıyor.

2. Yabancı Sözcük Tutkusu

Günümüzde Türkçe, neredeyse ana dilimiz olduğunu unutturacak ölçüde yabancı sözcüklerle dolduruluyor, kendi sözcüklerimiz acımasızca dışlanıyor.

Sorunların belki de en önemlisi, dilimizin kamuoyu önündeki kullanımında görülen “Türkçeden kaçış” diyebileceğimiz süreçtir. Ülkeyi yönetenler, basın-yayın kuruluşları ve bir kısım aydınlar, çok güzel Türkçe karşılıkları bulunsa da yabancı sözcükleri kullanmaktan sanki olağanüstü bir zevk alıyorlar. Türkçe konuşmaktan kaçan bir kamuoyu oluşmuş görünüyor. Bu durum dilimiz için büyük tehlikedir.

Bugün de benzeri durumlara sık sık tanık oluyoruz. Güzelim uzlaşma yerine concencous, yoğunlaşma yerine consantrasyon, kontrol yerine çek etme dedik mi kültürlü kişi oluyoruz. İstanbul Taksim’deki görkemli bir otelin adı The Marmara, Hilton’daki sergi merkezinin adı Exhibition Center.

Kentlerimizde caddeler, yabancı adlar nedeniyle işgal altındadır. Kendilerine “entel” denilen bir kısım aydınlar, kendi yurduna yabancılaşmayı evrensellik sanıyor.

Konuşmada veya yazıda aralara yabancı sözcük sıkıştırmak, bağımsızlık gururunun nasıl törpülendiğini gösteren acı bir örnek değil midir? Neredeyse, ana dilimizin Türkçe, anavatanımızın Türkiye olduğunu unutuyoruz.

Yabancı dil ne kadar önemli olursa olsun, insanın ana dili daha da önemlidir. Temel görevimiz, gençlerimizi düşünen, eleştiren ve düşüncelerini düzgün ifade edebilen bireyler olarak yetiştirmektir. Öğrencinin kendi dilini ikinci sınıf, yetersiz bir iletişim aracı olarak görmesi çok sakıncalı bir durumdur. Böyle bir öğrenciden kendi diline ve kültürüne, ana diline saygı duyması nasıl beklenebilir?

1930’lardan 1980’e kadar yürürlükte olan 5237 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu’nun 21. maddesi, Türkçeyi koruyucu hükümler taşıyordu. Son yıllarda görülen yabancı dil işgali nedeniyle, ilgili Devlet Bakanlığınca 1997’de hazırlanan “Türk Dilinin Kullanılmasına İlişkin Kanun Tasarısı” Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulmuştu. Böylece Türkçeyi yozlaşmalardan koruma, yabancı dillerin inanılmaz baskısından kurtarma amaçlanıyor.

Nitekim Fransa’da 1994 yılında hükûmetin önerisi ile Fransızca’yı İngilizcenin akınından korumak için “Fransız Dilinin Kullanımına İlişkin Yasa Tasarısı” adlı bir tasarı hazırlanmış ve yasalaşmıştır. Fransızca’yı korumaya yönelik yasanın bizim için de büyük önem taşıyan 9. maddesi şöyledir:

“Eğitim, sınavlar ve yarışmalar ile kamuya ya da özel sektöre ait eğitim kurumlarında yapılan tezler ve bilimsel yazılar için kullanılacak dil Fransızcadır.”

Bu akılcı yaklaşımla gerçekçi uygulamadan alınacak dersler bulunduğu çok açıktır.

3. Yabancı Dil Düşkünüğü

Ülkemizde özellikle 1980’den sonra görülen büyük yanlışlardan biri, yabancı dil öğretimi ile yabancı dille öğretimin birbirine karıştırılmasıdır. Günümüz dünyasında yabancı dilin ve yabancı dil öğrenmenin önemi elbette ki tartışılmaz. Her türlü ilişki, iletişim ve gelişme için yabancı dil elbette ki çok gerekli. Ama ülkemizde özellikle son zamanlarda düşülen önemli bir yanlış, yabancı dilin araç değil amaç olarak görülmesidir. İşte bu nedenle, yabancı dille öğretim yapan okulların ve üniversitelerin sayısı hızla artmaktadır. Oysa yabancı dil amaç değil araçtır.

İşin en acı ve düşündürücü yanı da, yabancı dille öğretim yapan kurumlarda okuyan Türk çocuklarının Türkçeyi ihmal etmeleri, giderek unutmaları, özellikle yazılı anlatım yetersizlikleri içine düşmeleri ve kendi dillerini küçümseyip hor görmeleridir. İşte en büyük tehlike de burada yatıyor. Ana dilinin yetersiz olduğu inancı ile yetiştirilen bir genç, kendi diline ve kültürüne nasıl saygı duyacaktır?

O hâlde öncelikle yapılması gereken şey, yabancı dil öğretimi ile yabancı dille öğretimi birbirine karıştırmamaktır. Çok gerekli olan yabancı dil öğretimini bütün okul kademelerinde en etkili ve verimli bir şekilde gerçekleştirelim. Bunun yollarını arayalım. Ama çok gereksiz olan ve ülkemizin geleceği, kültürü açısından büyük tehlikeler taşıyan yabancı dille öğretim tuzağından kurtulalım. Bunun için de her şeyden önce ana dili duygusu, duyarlılığı ve dil bilinci gerekir.

Ülkemizde nitelikli insan yetiştirmek istiyorsak, başkalarının diliyle değil, kendi dilimizle, kendi kültürümüzle yetiştirmeliyiz. Çünkü kendi kültürünü dışlayan bir toplum, varlık nedenini yadsıyor demektir.

Çağdaş ülkelerin hiçbiri yabancı dilde eğitim yapmıyor. Bu durum, sadece az gelişmiş ülkelerde ve sömürgelerde görülüyor.

Bazı okullarda eğitim yabancı dille yapılırsa Türkiye’nin dış dünya ile daha kolay anlaşacağı, Türkçenin bilim dili olmadığı, İngilizce ile daha iyi bilim yapılacağı yolundaki görüşler yanlıştır. Bu görüşler, emperyalizmin sömürge ülkelere dayattığı anlayışın sonucudur. Her ülkede bilim ancak o ülkenin kendi diliyle yapılabilir. Yabancı dille eğitim, eğitim bilimine de aykırıdır. Çünkü bir insan, dünyayı en sağlıklı biçimde ancak kendi diliyle algılayabilir ve anlatmak istediğini de en güzel kendi diliyle anlatabilir.

Ülkemizin tanınmış üniversitelerinden biri olan ve eğitimi İngilizce yürüten ODTÜ’de yapılan bir araştırmada, öğrencilerin yabancı dille eğitimden memnun olmadıkları, buna karşı çıktıkları görülmüştür. İngilizce eğitim yapılan Boğaziçi Üniversitesinde de benzer görüşler öne sürülmekte, eğitim dilinin Türkçe olması savunulmaktadır.

4. Türkçenin Bilim Dili Olmadığı Görüşü

Türkçenin bilim dili olarak yetersiz olduğu öne sürülüyor. Eksik yanları elbette vardır ve bu, her dil için söz konusudur. Peki böyle bir durumda yapılması gereken şey, dilimizi tümüyle bir kenara atmak mıdır, yoksa kendi olanaklarıyla onu geliştirmeye ve zenginleştirmeye çalışmak mı? Yetersiz ve eksik diye dilimizi kendi kaderine bırakırsak, Türkçe bir bilim ve kültür dili olarak nasıl ve ne zaman gelişecektir?

İşte hiç düşünülmeyen ve gelecek açısından büyük tehlike oluşturan sorun burada. Eğer dil duyarlılığı ve dil bilinci bakımından sorumsuzluk böyle sürerse, Türkçe 14. yüzyıldaki durumuna düşecektir. O zamanlar ve Selçuklular döneminde aydınlar arasında bilim dili Arapça, kültür ve sanat dili Farsça idi. Türkçe sadece halk arasında konuşuluyor ve halk edebiyatı sanatçıları tarafından kullanılıp yaşatılıyordu. Ve dilimizin bu acı serüveni, yaşam savaşı, Tanzimat dönemine, özellikle 20. yüzyıl başlarındaki Millî Edebiyat Akımına kadar sürdü. Şimdi ise tehlike daha çok batı dillerinden gelmektedir.

Büyük ihmale uğramış olan Türkçenin durumuna çok üzülen 14. yüzyıl divan şairi Âşık Paşa günümüz diliyle şöyle dert yanıyordu:

Türk diline kimse bakmaz idi
Türklere hiç gönül akmaz idi

Beş yüzyıl sonra aynı sıkıntı ve sorunları yaşamak zorunda mıyız? Bunları yeniden yaşamamak için gerekli özeni göstermek, bilinçli davranmak zorundayız. “Tarih tekerrürden ibarettir.” sözü akla geliyor ama aslında bu söz yanıltır. Tarih kendisinden ders almasını bilmeyenler için tekerrürden ibarettir.

1933 reformunu yaşayan İstanbul Üniversitesine gelen yabancı bilim adamlarından 3 yıl içinde Türkçe öğrenmeleri ve bu sürenin sonunda derslerini Türkçe vermeleri istenmişti. Amaç ne? Amaç, Türkçenin bilim dili olarak kullanılması ve geliştirilmesidir. Çünkü cumhuriyeti kuranlar, dilin bir ulusun kimliği ve o ulusu yarınlara taşıyan en önemli öge olduğunu çok iyi biliyorlardı. Düşünülmesi gereken bir soru şudur: Sanki Türkçe 1933’te bilim diliydi de şimdi mi yetersiz duruma düştü?

5. Türkçe Öğretimindeki Yetersizlik

Okullarımızda, hemen her meslekte ve üniversitelerimizde Türkçe yetersizlikleri ile ne yazık ki sık sık karşılaşyoruz.

Dil eğitiminin temel amacı, kişilerin düşünme ve iletişim becerilerinin geliştirilmesidir. Dille iletişimin bir yönünü anlatma, öteki yönünü anlama oluşturur. Bu nedenle bütün ülkelerin eğitim sistemlerinde, dil eğitime, özellikle ve öncelikle ana dili eğitime büyük önem verilir. Yetişmekte olanlara dilin çok iyi bir şekilde öğretilmesi için çalışılır. Çünkü dil, kültürün temel ögesidir ve insanları birbirine yaklaştıran en güçlü araçtır.

Dil eğitiminde asıl hedef; dört temel beceri olan dinleme, konuşma, okuma, yazma becerilerinin hedef kitleye kazandırılması ve geliştirilmesidir. Ana dili dersi bir bilgi kazandırma değil, beceri kazandırma dersidir.

6. Sözcük ve Terim Üretimindeki Yetersizlik

Bir dilin gelişip zenginleşmesi, çağın gelişmelerine ayak uydurabilmesi için sözcük ve terim üretimi de çok önem taşımaktadır.

Almanya, Fransa, Macaristan gibi ülkeler dillerini yabancı dillerin istilasından kurtarabilmek için dil gümrüğü adını verebileceğimiz bir uygulama başlatmışlardır. Bu uygulamaya göre, yeni bir buluş yapıldığı ya da yeni bir alet icat edildiği zaman, herhangi bir gecikmeye fırsat vermeden bu kavrama uygun yeni bir sözcük türetilmektedir. Böylece yabancı sözcükler dile girip yerleşmeden karşılıklar bulunmakta ve dilin yozlaşması önlenmektedir. Türkçede ise yabancı sözcükler dilimize iyice yerleştikten sonra karşılıklar bulunmaya çalışılmaktadır. Ülkemizin gümrük birliğine girmesinden sonra bu konu çok daha önem kazanmıştır.

Türk Dil Kurumu ile Çağdaş Türk Dili dergisinin son yıllarda başlattığı yabancı sözcüklere karşılık bulma çalışmaları çok olumlu çabalarlardır. Bu konuda bazı yanlışlar yapılsa, tartışma götürür öneriler olsa bile bu tür iyi niyetli adımlardan geri dönülmemeli. Ayrıca bu konuda yazılı ve sözlü basın-yayın organlarının desteği sağlanmalı. Aksi takdirde yabancı sözcükler Türkçeye hızla dolmaya devam edecek, dilimiz gelişip zenginleşemeyecek ve yabancı dillerin boyunduruğundan kurtulamayacaktır.

Türkçemizin bağımsız bir dil olarak yaşamasını, gelişip zenginleşmesini istiyorsak, üretelim, türetelim, yaratalım ve Türkçe karşılıklar bulmaya çalışalım. Bunun herhangi bir ideolojiyle, sağcılıkla-solculukla, ilericilikle-gericilikle, tutuculukla, dindarlıkla-dinsizlikle bir ilgisi yoktur.

7. Öğretmen Faktörü

Türkçe eğitiminde yer alan öğelerin etkili olabilmesi için okul binaları, donatım, program, araç-gereç önemli olmakla birlikte, bunları kullanıp programı uygulayacak olan öğretmenin bilgi ve becerisi hepsinden daha önemlidir. “Bir okul, ancak, orada çalışan öğretmenler kadar iyidir.” denilebilir. Görülüyor ki her derste olduğu gibi ilköğretimden üniversiteye kadar dil eğitiminde de en büyük görev öğretmene düşüyor. Özellikle ilk ve orta öğretimde. Aslında dil kusurlarına yalnızca Türkçe öğretmenlerinin ve öğretim elemanlarının değil, ders veren herkesin dikkat etmesi gerekir. Bu nedenle, öğretmenlerin hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimleri büyük önem taşımaktadır. Hele Türkçe öğretmenlerinin hem kendilerini çok iyi yetiştirip eksik yanlarını gidermeleri, hem de öğrencileri iyi eğitmek için yorulup usanmadan çaba göstermeleri şarttır. Bu konuda öğretmen yetiştiren kurumlara da büyük görevler düşüyor.

İşte bu noktada karşımıza, çözümü gerekli önemli bir sorun çıkıyor: nitelikli öğretmen sorunu. Unutmayalım ki nitelikli ve başarılı öğretmen yetiştirmek için, her şeyden önce nitelikli adaylar gerekir.

Üniversiteye giriş sınavında düşük puan alan adayların, öğretmen olmayı hiç aklından bile geçirmemiş adayların nitelikli öğretmen olmaları beklenemez. O hâlde yapılması gereken şey, öğretmenlik için geniş tabandan nitelikli adaylar seçme yoluna gitmek, bu adayları hizmet öncesinde çağdaş değerler doğrultusunda yetiştirmek, bütün dallardaki öğretmen adaylarına dil bilinci ve Türkçe sevgisi kazandırmaktır. Bu yapılırsa, yalnızca Türkçe eğitimi ve öğretimi için değil, öteki dersler için de nitelikli ve başarılı öğretmenler yetişecek, mesleğin ve Türkçenin saygınlığı daha da artacaktır. Bu konuda 1959'da kurulan Yüksek Öğretmen Okulu modeli ve 1970 öncesi eğitim enstitüleri göz önüne alınabilir.

Şu nokta herkes tarafından çok iyi bilinmelidir ki öğretmenlik, her üniversite mezununun yapabileceği bir meslek değildir.

Öğretmen adayının ve öğretmenin her şeyden önce genel kültür, özel alan bilgisi, öğretmenlik meslek bilgisi bakımından çok iyi yetişmiş olması gerekir. Bunun yanı sıra mesleğe uygun kişilik özellikleri, meslek sevgisi, öğrenci sevgisi, mesleğe karşı ilgi ve yetenekler, meslekî yeterlikler, düzgün konuşma, Türkçeyi doğru ve düzgün kullanma gibi temel ölçütler de gereklidir öğretmenlik için.

SONUÇ

Sonuç olarak, Türkçemizin bağımsız bir dil olarak yaşaması, varlığını sürdürebilmesi için ana dili konusunda bireysel ve toplumsal duyarlılık kaçınılmazdır. Bu konuda tek tek bireyler ve toplum olarak dil bilinci taşımak, bilinçli çabalar içinde olmak zorundayız.

Dilimize karşı her türlü özensizliği ve yanlış kullanımları alışkanlık hâline getirmekten kaçınmak, yabancı dil hayranlığı ile yabancı sözcük tutkusundan kurtulmak, yabancı dil öğretimi ile yabancı dilde eğitimi kesinlikle birbirine karıştırmamak, Türkçenin bilim dili olmadığı görüşüne karşı çıkmak, Türkçe öğretimindeki yetersizlikleri görüp gerekli önlemleri almak, dil gümrüğü uygulamasına girişmek, sözcük ve terim üretimine hız vermek, nitelikli ve yeter sayıda öğretmen yetiştirmek, Türkçemizin varlığını sürdürebilmesi için büyük önem taşımaktadır.

ÖNERİLER

Türkçemizin bağımsız bir dil olarak yaşaması, gelişip zenginleşmesi için şunlar önerilebilir:

1. “Önce Türkçe!” sloganı kafalara ve gönüllere yerleştirilmeli, herkesi güzel Türkçe öğrenmeye ve kullanmaya özendirmeliyiz.

2. “Önce Türkçe!” konusunda bireysel ve toplumsal duyarlık, dil duygusu ve ana dili bilinci oluşturulmalıdır. Bu konuda herkese görev düşer. Asıl sorumluluk ise, örgün ve yaygın eğitim kurumlarına; yazılı, sözlü ve görüntülü kitle iletişim araçlarına, sanatçılara, yazarlara, aydın kesime düşmektedir.
3. Özellikle aydın kesim, yabancı hayranlığı ile yabancı sözcük düşkünlüğünden kurtarılmalıdır.
4. Yabancı dil öğretimi ile yabancı dilde öğretimin çok farklı şeyler olduğu kafalara iyice yerleştirilmelidir. Okullarımızda hâlen yürütülmekte olan yabancı dil öğretiminin çok verimsiz olduğu göz önüne alınarak, verimli ve etkili yabancı dil öğretimi için gerekli önlemler hiç zaman geçirmeden alınmalı, yabancı dilde öğretime ise son verilmelidir.
5. Verimli bir yabancı dil öğretimi için, yüksek öğretim kurumlarında ilk yıl küçük gruplar hâlinde ve nitelikli okutmanlarla etkili bir “yabancı dil hazırlık sınıfı” uygulaması, daha sonraki yıllarda “meslekî yabancı dil” dersleri önemli bir çözüm yoludur. Ankara Üniversitesinin TÖMER kanalıyla yürütmekte olduğu hazırlık sınıfı uygulaması esas alınabilir.
6. Bütün öğretim kademelerinde Türkçe eğitiminin yeterince etkili, verimli yapılabilmesi için gerekli duyarlık ve özen gösterilmelidir. Bu önemli konu, gelip geçici olan bakan ya da hükûmet politikası olarak değil, sıkı ve değişmez bir devlet politikası olarak görülmelidir. İşin özü, etkili ve bilinçli ana dili eğitiminde yatmaktadır. Şunu hiç unutmayalım ki iyi bir yabancı dil öğretimi için de iyi bir ana dili eğitimi ön koşuldur.
7. Çok kolay olmamakla birlikte dil gümrüğü uygulamasına bir an önce geçilmeli, baskın dile/dillere karşı koyabilmek için sözcük ve terim üretimine yeterince önem verilmeli, çeşitli dallardan uzmanları da devreye sokarak bu konuda yoğun çalışmalar yapılmalıdır.
8. Dil alanında en etkili kesimlerin başında eğitimciler, öğretmenler geldiğini göz önünde tutarak, öncelikle Türkçe ve edebiyat öğretmenleri olmak üzere, bütün öğretmenlerin ana dili duyarlığı ve bilinci ile yetiştirilmelerine büyük önem verilmelidir.
9. 1930’lardan 1980’lere kadar yürürlükte olan 5237 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu’nun 21. maddesi, çeşitli işyerlerinin kapılarına asılacak levha ve tabelaların Türkçe olmasını şart koşuyordu. Bu yasanın uygulamadan kaldırılmış olması ve değişen şartlar durumu tersine çevirmiştir. Adı geçen yasaya yeniden işlerlik kazandırılması uygun olur.
10. Türkçenin yozlaşmaktan korunması ve kurtarılması için genel ve yasal bir düzenleme amacıyla hazırlanan “Türk Dilinin Kullanılmasına İlişkin Kanun” tasarısı, dil-anlatım ve konuya yaklaşım bakımından gerekli düzeltme ve düzenlemeler de yapılarak bir an önce yasalaşmalıdır.
11. Bir ülkenin kültürü ve dili tek başına ele alınamaz. Dil ülkenin sosyal, ekonomik, kültürel ve teknolojik yapısı ve özellikleri ile iç içedir ve onlardan ayrı düşünülemez. Eğer bir malı veya

aracı kendimiz üretmiyor da dışarıdan alıyorsak, sadece onu değil, onun adını ve onunla ilgili terimleri de almak zorundayız demektir. O hâlde, ekonomi ve teknoloji başta olmak üzere her alanda üretmeden tüketmek çılgınlığına karşı çıkmak da ulusal bir görev ve sorumluluktur. Çünkü üretimi bir yana bırakarak sadece tüketim toplumu olmakla hiçbir yere varılamaz. Bu şekilde olup da tarihten silinen toplum ve ülke sayısı az değildir.

Görüldüğü gibi en çarpıcı ve can alıcı noktalardan biri, dili bir bütünün parçası olarak görmek, önce o bütünü geliştirmektir.

Prof. Dr. Cahit KAVCAR

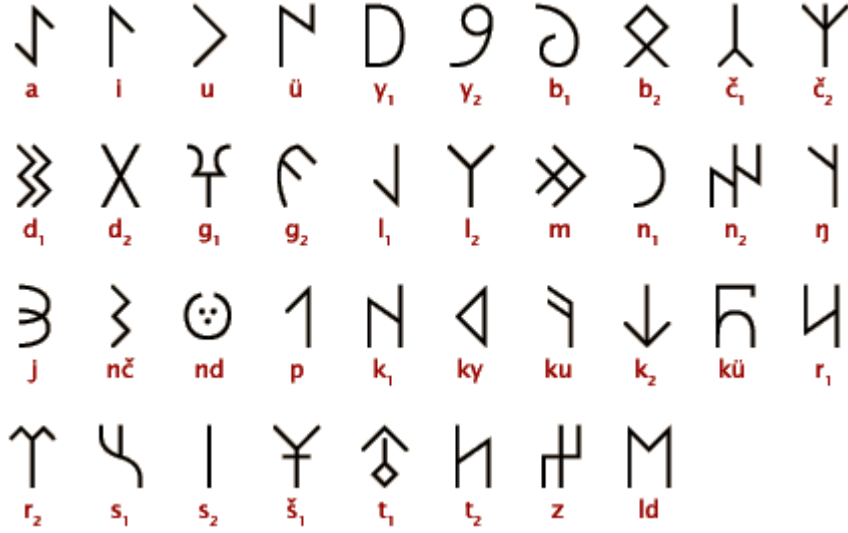
Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi

KAYNAKLAR

1. AKÜNAL Okan, Zühal; “Yabancı Dilde Eğitim mi? Yabancı Dil Eğitimi mi?”, Cumhuriyet, Bilim Teknik Dergisi, 1 Mart 1997, sayı 519.
2. ALAYDIN, Ethem; “Öğrenim Türkçe Olmalı”, Cumhuriyet Bilim Teknik Dergisi, 21 Aralık 1997, sayı 509.
3. Fransız Dilinin Kullanımına İlişkin Yasa Tasarısı, Türk Dili, 1994, sayı 514.
4. HENGİRMEN, Mehmet; “Anadili Bilincinin Geliştirilmesi”, AÜ TÖMER İzmir, Ana Dili Dergisi, 1996, sayı 1.
5. KAVCAR, Cahit; “Türkçe Eğitimi ve Sorunlar”, AÜ TÖMER Dil Dergisi, 1998, sayı 65.
6. KAVCAR, Cahit; OĞUZKAN, Ferhan; SEVER, Sedat; Türkçe Öğretimi, Türkçe ve Sınıf Öğretmenleri İçin, Ankara 1995.
7. KEPENEK, Yakup; “Bilim Dili Türkçe”, Cumhuriyet, 4 Kasım 1996.
8. KORKMAZ, Zeynep; “Batı Kaynaklı Yabancı Kelimeler ve Dilimiz Üzerindeki Etkileri”, Türk Dili, 1995, sayı 524.
9. KORKMAZ, Zeynep; “Türk Dilinin Yabancı Dillere Karşı Korunması İçin Alınması Gereken Önlemler”, Türk Dili, 1995, sayı 528.
10. SOYSAL, Mümtaz; “Çifte Edilgenlik”, Hürriyet, 8 Mayıs 1994.
11. TAŞDEMİRCİ, Ersoy; Belgelerle 1933 Üniversite Reformunda Yabancı Bilim Adamları, Ankara 1992.

12. Türk Dilinin Kullanılmasına İlişkin Kanun Tasarısı, Türk Dili, 1994, sayı 514.

Prof. Dr. Cahit KAVCAR

Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Aile ve Akrabalık Anlayışı

Nevin Güngör Ergan

Atasözleri geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri tecrübe ve bunlara dayanan düşüncelerden doğan ve benimsenen, kimin tarafından söylendikleri belli olmaksızın ağızdan ağıza dolaşan, yol gösterici nitelik kazanmış, az kelime ile çok mana ifade eden kültür unsurlarıdır. Deyimler de, çekici bir anlatım özelliği taşıyan ve çoğunun gerçek manasından ayrı bir manası bulunan kalıplaşmış söz topluluklarıdır.

Türk atasözleri ve deyimlerinin muhteva analizi yapılacak olursa çok büyük bir kısmının aile ve akrabalık ilişkilerini ifade etmeye yönelik olduğu görülür.

“Aile, kan bağılılığı, evlilik ve diğer yasal yollardan aralarında akrabalık ilişkisi bulunan ve çoğunlukla aynı evde yaşayan fertlerden oluşan, fertlerinin cinsel, psikolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılandığı, fertlerin topluma uyum ve katılımlarının sağlandığı ve düzenlendiği temel bir toplumsal birimdir şeklinde tanımlanabilir”. (DPT 1989: 3-4)

Toplumsal yaşamın ilk zamanlarından beri her toplumda ailenin varlığı gözlenmiştir. İlkel topluluklarda aile tek sosyal kurum olma durumundadır. Hayatın gerektirdiği dinî, ekonomik, eğitimle ilgili, siyasî... bütün faaliyetler aile çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Kültürler geliştikçe kurumlar da genişleyip daha karmaşık hale girmektedirler. Bu süreç yapısal farklılaşmayı ve sosyal yapının kurumsal bileşiklerini ortaya çıkarıyor Dolayısıyla aile dinî, ekonomik, siyasî birçok fonksiyonunu bu faaliyetlerle ilgili kurumlara devretmiş ya da onlarla paylaşmıştır. Fakat sile insan neslini üretme ve sosyalleştirmedeki birincil grup olma fonksiyonları ile hem insan

neslinin üretilmesinde hem de toplumun devamlılığında ve şekillenmesinde vazgeçilmez bir sosyal kurum olarak varlığını sürdürmektedir.

Bu tebliğimizde önemli folklorik malzeme, olan Türk atasözleri ve deyimlerinde ortaya konmuş olan aile ve akrabalık ilişkileri silenin kurulması, sile üyeleri ve aralarındaki etkileşim boyutlarında ele alınıp sos-yolojik bakış açısıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır. Aile konusu çeşitli boyutlarıyla incelenirken, ilgili çok sayıda atasözü ve deyim içinden belli başlıları seçilerek verilecektir.

Türk atasözleri ve deyimlerinde ortaya çıkan aile ve akrabalık anla-yışının incelenmesinin sosyolojik açıdan iki önemi vardır:

Öncelikle Türk atasözleri ve deyimleri Türk toplumunun, Türk kültürünün bir ürünüdür. Burada tesbit edilen bulgular Türk toplumunu, Türk ailesini tanımamızda bize yardımcı olur; Türk toplumunu ve ailesini birleştiren, bütünleştiren bağları, aynı zamanda bu süreçte ortaya çıkan problemleri tesbit edebiliriz.

İkinci olarak, Türk atasözleri ve deyimleri aynı zamanda Türk aile-sine ve Türk toplumuna şekil veren unsurlardır. Buradaki tesbitlerimiz toplumun sosyal kontrolü, sosyo-kültürel bütünleşmesi konularındaki çalışmalarımızda bize yol gösterebilir.

I. AİLENİN KURULMASI

Aile evlilik kurumu yoluyla kurulur. Türk atasözleri ve deyimlerin-de evlilik kurumu değişik yönleriyle ayrıntılı olarak işlenmiştir.

“Bekârlık sultanlıktır” gibi bekârlığı destekleyen atasözleri de bu-lunmakla birlikte, Türk atasözleri ve deyimlerinde genellikle evli olma teşvik edilen, bekârlık ise arzu edilmeyen bir statüdür.

“Bekâr gözü kör gözü”.

“Bekârın parasını it yer, yakasını bit”.

“Bekârlık maskaralıktır”.

“Varsa eşin rahattır başın, yoksa eşin zordur işin”.

“Evlenenle ev alana (yapana) Allah yardım eder”.

Genellikle kız çocukları için erken yaşta evlilik teşvik edilir, fakat evlilik konusundaki kararın aceleye getirilmesi de istenmez. Fatma Ba-şaran’ın 1980’li yılların başında Manisa kent merkezi ve köylerinde yaptığı araştırmaya göre kız için en ideal evlenme yaşının 16-20 olmasına karşılık, erkek için ideal evlenme yaşı 21-25’dir. (Başaran 1984: 148) Ev-lenme yaşı kırsal kesimden kasabaya ve kente doğru gittikçe, kadının eği-tim düzeyi yükseldikçe yükselektedir. Erken evlilik konusu şu atasözlerinde dile getirilmektedir:

“Kız beşikte çeyiz sandıkta”.

“Onbeşindeki kız ya erdedir, ya yerde”.

“Demir tavında, dilber çağında”.

“Erken evlenen döl alır, erken kalkan yol alır”.

“Erken evlenen yanılmamış”.

“İven (acele eden) kız ere varmaz, varsa da baht bulmaz”.

Türk atasözleri ve deyimlerinde tek eşlilik (monogami) vurgulanmaktadır. Tarih içerisinde Türklerin birden fazla eşle evlendikleri görülmüştür. Gökalp’in bildirdiğine göre, hakanların ve beylerin “hatun”dan başka “kuma” adıyla başka illere mensup eşleri de bulunabilirdi. Fakat Türk töresi bunları resmen eş olarak tanımazdı, çocukları hakan olamazdı, mirasdan hak alamazlardı. (Gökalp 1976: 159) Bugün de ikinci kadın kuma olarak hoş karşılanmamaktadır. Daha çok kırsal kesimde görülen iki eşle evlilik, çocuk sahibi olma veya erkek çocuk sahibi olma gibi sebeplerle yapılmaktadır. Nitekim atasözlerinin hiçbirinde çok eşlilik des-teklenmemektedir:

“Kadının biri alâ, ikisi belâdır”.

“Bir eve bir baca, bir kadına bir koca”.

“Kızın kimi severse güveyin odur, oğlun kimi severse gelinin odur”

atasözü eş seçmede kız ve erkek çocuğu serbest bırakmayı öngörüyorsa da, genelde atasözlerinde gençlerin evlenmelerine müdahale edildiği göz-lenir. Bu özellikle kızlar için erken yaşta evlilik teşvik edilmesi ve biraz sonra açıklanacağı üzere, Türk ailesinde üyeler arasındaki sıkı bağlar dikkate alındığında tutarlı bir yaklaşımdır. Merter’e göre “evlenme ve eş seçiminde kırsal alanlarda çok etkili olan aile baskısı köy ailesinden kent ailesine doğru etkisini kaybetmektedir... Yine Türkiye’de özellikle kızların evlenme kararında silenin etkisi erkeklere göre daha fazla ol-maktadır. “(Merter 1990: 29, 41)” Konu ile ilgili atasözlerinden bazıları:

“Kızı kendi havasına bırakırlarsa ya davulcuya varır, ya zurnacıya”.

“Kızı kendi keyfine koysalar çalgıcıya varır”.

“Ergen gözü ile kız alma, gece gözü ile bez alma”.

Eş seçmede hem ailenin hem de akraba ve çevrenin fikri alınır. Eş-ler arasında denklige özen gösterilir. Özellikle kızın köklü bir aileden gelmesine, belli özelliklere ve değerlere sahip olmasına dikkat edilir. Ku-rulan ailenin sağlam temellere sahip olmasında bu seçim önemli rol oynar:

“Davul dengi dengine çalar”.

“Halayıktan (beslemeden) kadın olmaz, gül ağacından odun”.

“Kenarın dilberi nazik de olsa nazenin olamaz”.

“Kendinden küçükten kız al, kendinden büyüğe kız verme”.

“Kız alan gözle bakmasın, kulak ile işitsin”.

“Pekmezi küpten, kadını kökten al”.

“Lafın azı uzun, çobana verme kızı; ya koyun güttürür, ya kuzu”.

“Asili alması zor, saklaması kolaydır”.

“Babasının mezarını görmediğin adama kız verme”.

Eğer yeni evlenen çiftler ayrı ev açmayacaklarsa, genellikle erkeğin babasının evine yerleşme usulü (patrilokal) hakimdir. Evliliklerde “İçgüveysi” olarak kızın baba evine girme az görülür. Erkeğin “baba” ocağı’nı tütürmesi önemlidir. Bu yalnız kırsal kesim için değil, kent keşimi için de bugün de geçerli bir tesbittir. Şu atasözleri ve deyimlerden bu durum gözlenebilir:

“Kızı ver, köprü kes”.

“İç güveysi iç ağrısı”.

“İç güveysinden hallice”.

“Baba ocağı”.

II. AİLE ÜYELERİ VE ARALARINDAKİ ETKİLEŞİM

A. Aile Üyeleri:

Türk atasözleri ve deyimlerinde anne, baba, kız ve erkek çocuklar üzerinde ayrı ayrı durulmaktadır. Ailede en büyük rol kadına verilir, kadın ön plana çıkmaktadır. Çünkü, evi yuva haline getiren, aileyi bir-birine bağlayan kadındır.

“Evi ev eden avrat (kadın), yurdu şen eden devlet”.

“Kadın erkeğin eşi, evin güneşidir”.

“Kadının düzdüğü evi Tanrı yıkmaz, kadının bozduğu evi Tanrı yapmaz.”

“Kadın var ev yapar, kadın var ev yıkar”.

“Kadınsız ev olmaz”.

“Dış kuş yapar yuvayı, içini, dışını sıvayı sıvayı”.

Buna karşılık bazı atasözlerinde kadının statüsünün düşük olduğu vurgulanmaktadır:

“Kadını sırdaş eden esrara tellal aramaz”.

“Avradın kazdığı kuyudan su çıkmaz”.

“Kadının saçı uzun olur, aklı kısa”.

“Kadın şerri şeytanın şerrine eşittir”.

“Kadının bir aklı, erkeğin dokuz aklı vardır”.

“Avrattan vefa, zehirden şifa”.

1971-1981 yılları arasında yapılan Türkiye’de aile içi etkileşimi esas alan birtakım araştırmaların ortak bulgusu da erkeğe kıyasla kadının aile içi düşük statüsü üzerinde odaklaşmaktadır. Kadın-erkek statü fark-lılaşması özellikle karar verme süreçlerinde; tüketimde ve genellikle mad-dî imkânlarda; çevre ile ilişkilerde ve hareket özgürlüğünde kendini göstermektedir. Bulgular kadının eve bağlı, bağımlı konumunu yansıtmaktadır. (Kâğıtçıbaşı 1984: 131-132) Yine “Erkek getirmeyi, kadın yet-tirmeyi bilmelidir”, “Anasız çocuk evde hordur; babasız çocuk çarşıda” atasözleri kadın ile erkek arasındaki işbölümüne işaret eder; kadının yeri evidir, erkeğin görevi dışarıdadır.

Kadının en önemli statüsü anneliğidir. Daha sonra işleneceği üzere ailenin önemli sosyal fonksiyonlarından biri üyelerine birincil grup tatmini sağlamasıdır. Bunun da büyük kısmını annelik rolü ile kadın yeri-ne getirmektedir;

“Ağlarsa anam ağlar, gayrısı yalan ağlar”.

“Ana gibi yar, Bağdat gibi diyar olmaz”.

“Ana evlâdından geçmez”.

“Analı kuzu kınalı kuzu”.

“Anadan doğmayan kardeş sayılmaz”.

“Anadan olur dana, hamurdan olur maya”.

Türk atasözlerinde ve deyimlerinde silenin ikinci önemli ögesi babadır:

“Baba ocağı”.

“Baba nasihatı tutmayan pişman olur”.

“Baba oğlunun fenalığını istemez”.

Türk atasözleri ve deyimlerinde çocuk da aile içinde önemli ve ge-rekli bir öge olarak işlenmiştir. Çocuk evde aileyi tamamlar, özellikle kırsal kesimde küçükken aileye maddî katkı sağlar, büyüyünce de yaşlılık gü-vencesidir, aynı zamanda statü kaynağıdır.

“Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar”.

“Çocuksuz kadın meyvesiz ağaç gibidir”.

“Çocuk evin meyvesidir”.

“Oğlanı kızı olmayan avrattan, eski hasır yeydir”.

“Evlâdı olmayanda merhamet olmaz”.

Çocuk sahibi olmayı teşvik eden bu atasözleri ailenin insan neslinin üretilmesi ve devamındaki fonksiyonunu da getirir. Böylece hem ailenin ya da soyun hem de toplumun devamlılığı sağlanmış olur.

Geleneksel Türk kültüründe çok çocuk statü ve güven kaynağıdır, fakat, Türk atasözleri ve deyimlerinde genellikle çocuk büyütmenin zorluklarına işaret edilir:

“Çok çocuk anayı şaşkın, babayı düşkün eder”.

“Evlâdın varsa başında derdin var”.

“Çocuk büyütme taş kemirmek”.

“Çocuk isteyen belâsını da istemek gerek”.

“Evlâdın varsa bin derdin var, evlâdın yoksa bir derdin var”.

“Evlâdın var mı derdin var”.

Merter’e göre “Türkiye’de doğurganlık oranları diğer Avrupa ülke-lerine göre yüksek olmasına rağmen, Türkiye’nin sanayileşmesi, modern-leşmesi, eğitim düzeyinin yükselmesi, kentleşme hızının artması ve kadının tarım dışı işgücüne katılması ile paralel olarak azalmaktadır. “(Merter 1990: 58)”

Çocuklar içinde de kız çocuğun değeri düşüktür, çünkü ele gidecek-tir. Erkek çocuğun değeri yüksektir, çünkü ondan beklentiler çoktur; hem baba adını, soyunu ve ocağını sürdürecektir, hem de anne babaya statü kazandıracaktır. Kâğıtçıbaşı’na göre, erkek çocuğuna verilen değer köylerden kentlere ve büyük kentlere doğru gidildikçe değişmektedir. Büyük kentlerde kız erkek ayırımı yapılmadan çocuğun aile bağlarını güçlendirici fonksiyonu köylere göre daha çok vurgulanmaktadır. “(Kâğıtçıbaşı 1969: 110)” Şu atasözlerinde kız ve erkek çocuğun değeri işlenmiştir:

“Kız yükü tuz yükü”:

“Kız doğuran tez kocar”.

“Kız evde olsa da elden sayılır”.

“Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün”.

“Oğlanı her karı doğurmaz, er karı doğurur”.

“Oğlandır oktur, her evde yoktur”.

Torunda bile “Oğlanınki oğul balı, kızınki bahçe gülü” olarak nite-lendirilir.

B. Aile Üyeleri Arasındaki Etkileşim

Aile üyeleri birbirlerine karşılıksız sevgi bağı ile bağlıdırlar. Aile için—de birincil ilişkiler, yani, sıcak, samimî, yüzyüze, duygusal yönü ağır... İlişkiler yaşanır. Birincil ilişkiler her yaştaki insanın kendini güvende hissetmesi, diğer insanlarla normal ve sağlıklı etkileşime girebilmesi için çok gerekli ve önemlidir. Anne baba çocuklara sıcak bir ortam sağlar. Çocuklar da belli yaşa geldiklerinde anne babaya yardımcı olurlar. Ay—rıca çocuk küçükken anne baba nasıl onun için güvence kaynağı ise, an—ne babanın yaşlılığında da çocuklar güvence olabilirler. Dolayısıyla aile üyelerine birincil grup tatminleri sağlayarak, toplumsal birlik, dayanış—ma ve bütünleşmede fonksiyonel rol oynamış olur Ailenin bu önemli fonk—siyonu şu atasözlerinde dile getirilmektedir:

“İnsana ata ana gibi yâr olmaz”.

“Bağdat gibi şehir olmaz, kardeş gibi yâr olmaz; ana baba hiçbir yerde bulunmaz”.

Aile üyeleri arasındaki etkileşimi dört başlık altında incelemek müm—kündür:

1. Eşler Arası Etkileşim:

Aile kurulduktan sonra eşler arası etkileşim hem kadın hem de er—kek için birinci planda gelir:

“Bir adamın karısı onun yarısıdır”.

“Kardeş kardeşi atmış, yar başında tutmuş”.

“Kardeşten karın yakın”.

“Otuz oğlun olacağına bir oturak kocan olsun”.

“Baba/oğul ekmeği zindan ekmeği, koca ekmeği meydan ekmeği”.

Eşlerarası ilişkide “eşitlik”ten çok “otorite” ilişkisi dikkati çeker. “Erkeksiz ev, yelkensiz gemiye benzer” atasözü gereği erkek evin reisi—dir. Kadın elinin hamuru ile erkek işine karışmamalıdır. Hele evde ka—dının otorite kurması hiç tasvip edilmez.

“Kadının hükmettiği evde mutluluk olmaz”.

“Bir evde iki horoz olunca sabah güç olur”.

“Kocana göre bağla başını, harcına göre pişir aşını”.

Aile düzeninin sürmesi için eşlerin rollerini gereği gibi oynamaları tavsiye edilir:

“Kadını yeşil yaprak eden de kocası, kara toprak eden de kocası”.

“İyi kadının kocası cüppesinden bellidir”.

“Erkeğin rızkı kadının ruhsatına bağlı”.

“Avradı bed olanın sakalı tez ağarır”.

2. Anne-Baba-Çocuk Etkileşimi:

Çocuk dünyaya geldikten sonra ilk tecrübelerini aile içinde edinir. Kişinin daha sonraki yaşantıları ve çevresi ile ilişkileri aile içi ilişkilerden büyük ölçüde etkilenir. Aile bütün dünyada en önemli bir birincil gruptur. Aile üyeleri arasındaki sevgi ve samimiyet “biz duygusu”nu geliştirir ve bu duygu ana babalardan çocuklara tutum ve alışkanlıkların geçmesini teşvik eder. Ailenin sosyalleştirme fonksiyonu şu atasözlerinin de dile getirilmektedir:

“Sen seversen oğlunu, o da sever oğlunu”.

“Soydur çeker, huydur geçer”.

“Meyve ağacından uzak düşmez”.

“Armut dalının dibine düşer”.

“Ağaca çıkan keçinin dala bakan oğlağı olur”

“Çocuğuna iyi-kötü huy anadan gelir”.

Aile sosyalleştirme süreci içinde çocuğa statü kazandırır. Çocuk aileye girdiği andan itibaren yaş, cinsiyet, doğum sırası gibi bir seri statü-lere sahip olur. Diğer bazı statülerin kazanılması da sile üyeliğine bağlı olarak gerçekleşir. Meselâ, Ankaralı olmak, orta tabaka mensubu olmak gibi. Ailenin sağladığı statü toplamı çocuğun daha sonra kazanacağı statülere de zemin hazırlar. Yine sile verdiği değerler ve yaptığı telkinlerle eş, meslek, arkadaş gibi seçimlerinde çocuğa statü yönlendirmesi de yapar:

“Ata dostu oğula mirastır”.

“Babası ekşi elma yer, oğlunun dişi kamaşır”.

“Dedesi koruk yemiş, oğlunun dişi kamaşmış”.

Buna karşılık çocuğun sosyalleşmesinde ve statü kazanmasında şahsiyetin gelişmesinde ailenin yeterli olmadığı, diğer kişi ve gruplara da ihtiyaç duyulduğu bazı atasözleriyle dile getirilmektedir. Böylece Türk atasözleri ve deyimlerinde hem anne babanın statü kazandırıcı fonksiyonları hatırlatılarak aile kurumu fonksiyonel hale getirilir, hem de bunun yeterli olmadığı gösterilerek fert ve toplum hayatında diğer kişi ve gruplararası etkileşime de yer verilir; böylelikle dolaylı yoldan da olsa sosyal etkileşim ve dayanışmanın önemi de vurgulanır.

“Ana baba ile iftihar olmaz”.

“Ata malı mal olmaz, kendin kazanmak gerek”.

“Atalar çıkarayım der tahta, döner dolaşır gelir bahta”.

“Babadan mal kalır, kemal kalmaz”.

Atasözlerinde silen statü kazandırma fonksiyonu da çift yönlü olarak işlemektedir. Anne baba çocuklara doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak statü kazandırdığı gibi, çocuklar da hem

küçükken hem de büyü-dükleri zaman anne babaya statü kazandırabilirler. “İyi evlât anayı babayı vezir eder, kötü evlât rezil eder”, “Doğan anası olma, doğuran anası ol” atasözleri bu gerçeği dile getirmektedir.

Türk toplumunda erkek çocuğun değeri daha büyük olduğundan er-kek çocuk doğuran anne de, erkek çocuğa sahip olan baba da daha yük-sek bir statü kazanmış olurlar: “Oğlanı her karı doğurmaz, er karı doğurur” atasözü bu gerçeği dile getirmektedir.

Zaten realitede olduğu gibi Türk atasözleri ve deyimlerinde de an-nelik başlı başına bir statü kaynağıdır: “Çocuksuz kadın meyvesiz ağaç gibidir”.

Çocuk sosyalleşme sürecinde cinsiyet rollerini aile içinde öğrenir. Cin-siyet rolleri çocuğun kişiliğinin gelişmesinde, diğer insanlarla ilişkileri-nin düzenli ve uyumlu olmasında ve topluma uyumlu bir kişi olarak katılmasında, aile içi uyumun sağlanmasında önemli rol oynar. Bu öğ-renme sürecinde kız çocuk anne ile, erkek çocuk baba ile özdeşim ku-rar. Aşağıdaki atasözleri ailenin bu fonksiyonunu açıklar niteliktedir:

“Oğlan babaya kız anaya çeker”.

“Kenarına bak bezini al, anasına bak kazını al”.

“Oğlan atadan öğrenir sofra açmayı, kız anadan öğrenir biçki biç-meyi”.

Türk atasözleri ve deyimlerinde ebeveyn-çocuk ilişkilerinde otorite-itaat ilişkisi dikkati çeker. Çocuklar anne babaya hürmet etmeli, saygılı davranmalıdırlar.

“Oğula devlet gerek ise, anaya ataya hürmet eyleye”.

“Ana ata önünden geçmek hata”.

“Ana baba duasını almış”.

“Ana baba bedduasını alan onmaz”.

“Ata yolu doğru yoldur”.

“Atanın önünden geçeni Allah sevmez”.

Anne baba çocuk ilişkilerinde çocuk ve ebeveynlerin birbirlerine kar-şılıklı görevleri vardır, fakat ebeveyn daha vericidir. Çocuklar özellikle evlendikten sonra kendi ailelerini (eşlerini ve çocuklarını) ön plana al-makta, anne-babalarına gereken ilgi ve yardımı gösterememektedirler.

“Baba borcu evlâda düşer”.

“Baba himmet, oğul hizmet”.

“Doğurdum oğlum oldu, evlendi komşum oldu”.

“Bir baba dokuz oğlu besler, dokuz oğul bir babayı besleyemez”.

“Babası oğluna bir bağ bağışlamış, oğul babasına bir salkım üzüm vermemiş”.

Çocuk için genelde annenin varlığı ve rolü daha önemlidir:

“Yüz koyunlu atam kalmaktan, bir yüksüklü anam kalmak yeydir”.

“Baba öksüzü öksüz değil, ana öksüzü öksüz”.

“Ana analık olursa, baba da babalık olur”.

Aile içi ilişkilerde karşılıklı sevgi ve saygıdan, işbölümünden doğan işbirliği ve dayanışma istenir:

“Oğlun güder, karın sağarsa koyun olur”.

“Anasını babasını dinlemeyen evlât, kocasını saymayan avrat, üven-dere ile yürüyen atı kapında tutma hiç, durma sat”.

“Buyurmadan tutan evlât, çağırmadan kalkan avrat, orada olur devlet”.

3.Kardeşlerarası Etkileşim:

Türk atasözleri ve deyimlerinde çok çocuk da tek çocuk da istenmez. Aileyi bir sosyal sistem olarak aldığımızda anne, baba, çocuk yanında kardeş de ikinci bir çocuk olarak bu sistemi tamamlayan bir alt sistemdir.

“İnsana kardeş gibi yâr, Irak gibi diyar olmaz”.

“Kardeşi olmayan garip olur”.

“Kardeşçe taksim” deyiminden kardeşlik ilişkisinin paylaşma, eşitlik duygularını kazandırdığını, “Kardeşin büyüğü peder, küçüğü evlât yerine geçer” atasözünden de kardeşliğin aile içi dayanışmayı da sağla-yan bir ilişki olduğunu anlıyoruz. “Anadan doğmayan kardeş sayılmaz”

atasözü de kardeşlik duygularının ve rollerinin verilmesinde annenin ro-lünü vurgular, oysa soy bağı olarak kardeşlik babadan geçmektedir.

Bazı atasözlerinde kardeşlerarası ilişki rekabet ya da düşmanlık iliş-kisi olarak verilir Tabii atasözleri ve deyimler halkın belli yer ve zamanda belli bir durumu ifade etmek için söyledikleri sözler olduklarından, söy-lendikleri bağlamda değerlendirildiklerinde anlam kazanırlar.

“Allah kardeşi kardeş, keselerini ayrı yaratmış”.

“Kardeş kardeşin ne öldüğünü, ne onduğunu ister”.

“Kardeş kardeşi bıçaklamış, dönmüş yine kucaklamış”.

“Dost kazan, anan düşman doğurur”.

4. Akrabalık:

“Et tırnaktan ayrılmaz”, “Akrabaya taş atan onmaz” gibi atasözleri akrabaların öneminden bahsetmekte ise de genellikle Türk atasözleri ve deyimlerinde ortaya çıkan akrabalık ilişkileri realitede olduğu kadar da sıcak ve samimi değildir:

“Hısım hısımların ne öldüğünü ister, ne undüğünü”.

“Akraba idik akrep olduk biz bize, ayrı düştük bakmaz olduk yüz yüze”.

“Akrabanın akrabaya akrep etmez ettiğin”.

Aile ve ev içinde olduğu gibi akrabalar arasında da ilişkiyi kadın belirler. Bu sebeple kadın tarafı ya da annenin akrabalarına daha yakın davranılır:

“Hanım hısmı gelince oklovalar tıkr tıkr, beyin hısmı gelince dişler takır takır”.

“Oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası”.

“Karı hısmı alay bağlar, erkek hısmı sinek avlar”.

Gelin-kaynana ilişkisi Türk atasözleri ve deyimlerinde de bir kalıba oturmuştur. Gelin ile kaynana arasında daima soğuk ve gergin bir ilişki yansır:

“Gelin çiçek, her dediği gerçek; kaynana yılan, her dediği yalan”.

“Gelinin dini yok, kaynananın imanı”.

“Kaynana dırıltısı”.

“Kaynana pamuk ipliği olup raftan düşse gelinin başını yarar”.

Etiler ve gelin-görümce arasındaki ilişkiler de soğuk ve gergindir:

“Elti eltiden kaçır, görümceler bayrak açar”.

“Ortak/Kuma gemisi yürümüş, elti gemisi yürümemiş”.

“Görümce, yüzünü görmeyim ölünce”.

Anne babanın birinci dereceden kardeşleri çocukların bakımında ve yetiştirilmesinde büyük rol oynar:

“Oğlan dayıya kız halaya çeker”.

“Teyze ana yarısıdır”.

“Amca baba yarısıdır”.

“Gayret dayıya düştü”.

SONUÇ olarak bütün bu açıklamalardan sonra Türk atasözleri ve deyimlerinde ortaya çıkan sile modelini şöyle tesbit edebiliriz: Aile an-ne baba ve çocuklardan meydana geliyor Kadının kadın olarak statüsü düşük, fakat ailenin devamında, aile üyelerinin etkileşiminde, kısacası aile içindeki rolü çok önemli, annelik rolü ile ön plana çıkıyor. Erkek evde reis rolündedir, eşi ve çocukları üzerinde otorite sahibidir. Fakat Gökalp’ın da belirttiği gibi, erkeğin evdeki otoritesi ataerkil aile düze-ninde olduğu gibi sınırsız değil, velâyete dayalı sınırlı bir otoritedir. Ai-lede çocuğun değeri yüksektir Ancak atasözleri ve deyimler baba soyuna ve baba otoritesine dayalı, bir aile düzenini, henüz kentleşme ve modern-leşme düzeyinin yükselmediği, kadının eğitim düzeyinin düşük olduğu ve çalışma hayatına katılmadığı bir toplumsal yapıyı yansıttıklarından ai-lede kız çocuğun değeri erkek çocuğa göre düşüktür. Akrabalar arasın-daki ilişkiler de fazla sıkı ve yoğun değildir Gökalp’ın tanımladığı “Pederî aile” tipi (Gökalp 1976: 155-156) ortaya çıkmaktadır.

Türkiye’de özellikle 1960’lı yıllardan itibaren sanayileşme ve kent-leşme hızının yükselmesi, iç ve dış göçlerin artması, doğum kontrolü uy-gulamasının yaygınlaşması, özellikle büyük şehirlerde kadının eğitim düzeyinin yükselmesi ve iş alanına atılması ile kadının ve kız çocuğun statüsünde yükselme gibi değişiklikler dışında Türk atasözleri ve deyim-lerinde ortaya çıkan sile ve akrabalık anlayışı hemen hemen günümüz-deki sile anlayışını da yansıtmaktadır.

Bu haliyle Türk ailesi Türk toplumunda nesillerin ve toplumun/kül-türün devamlılığını sağlayan, birincil ilişkilerle üyelerini tatmin eden, sosyalleştirme süreci ile topluma yeni üye sağlayan, üyelerine statü ak-taran ve rol modelleri sunan, bütün bu fonksiyonları ile de sosyal kont-rol ve sosyo-kültürel bütünleşmede önemli rolü olan temel bir sosyal kurumdur.

KAYNAKÇA

ARSOY, Ömer Asım, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, Cilt: I-II, 3. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 1981.

BAŞARAN, Fatma, “Ailede Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutum Değişimleri” . Türkiye’de Ailenin Değişimi, Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yay., 1984, ss. 145-160.

DPT, Türk Aile Yapısı, VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Ö.İ.K Raporu, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilâtı Yay., 1989.

GÖRALP, Ziya, Türkçülüğün Esasları, (Haz: Mehmet Raplan), İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay., 1976.

KÂĞITÇIBAŞI, Çiğdem, “Aile İçi Etkileşim ve İlişkiler: Bir Aile Değişme Modeli Önerisi” Türkiye’de Ailenin Değişimi, Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yay., 1984, ss. 131-143.

KÂĞITÇIBAŞI, Çiğdem, İnsan Aile ve Kültür, İstanbul: Remzi Kitabevi Yay., 1990.

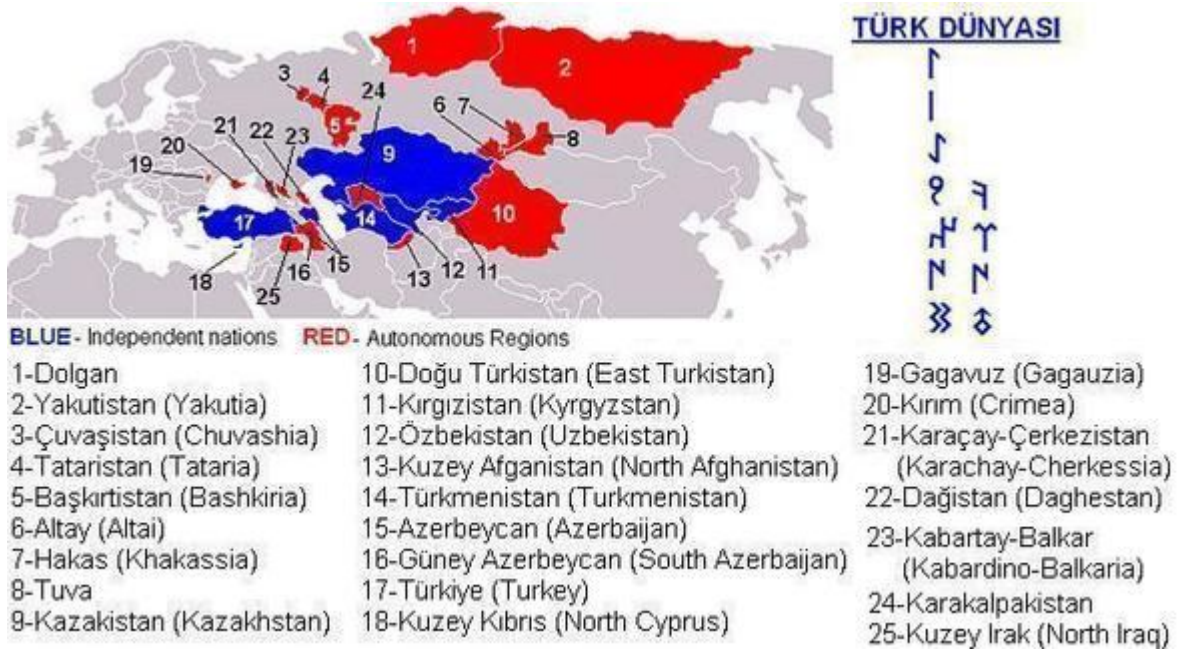
MERTER, Feridun, 1950-1958 Yılları Arasında Köy Ailesinde Meydana Gelen Değişmeler, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1990.,

TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl, Türk Atasözleri ve Deyimleri, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevi, 1963.

YURTBAŞI, Metin, A Dictionary of Turkish Proverbs, Ankara: Turkish Daily News, 1993.

* Doç.Dr.Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Beytepe-Ankara

Türk Kültürü Kongresi Bildirileri Cilt II

Çiçek ve Renk Adlarına Dair

Beşir Ayvazoğlu

Şu söz yanılmıyorsam Sait Faik'e aittir. "Çiçek ve balık adlarını bilmeyen hikâye yazamaz. Bu çok doğru sözdeki "çiçek" kavramı "bitki" olarak genişletilip renk adları da ilâve edilirse, bence daha kavrayıcı bir prensip elde edilmiş olur.

Kırsal bölgelerden şehirlere doğru gittikçe hızlanan göç ve buna paralel olarak yaşanan şehirleşme, toprakla aramızdaki ilişkileri iyiden iyiye bozdu. Çocuklar bir tutam yeşillığe ve "bir avuç gökyüzü"ne hasret, daracık apartman dairelerinde şuuruna varamadıkları bir kâbus yaşıyorlar. Ne bitkileri tanıyorlar, ne böcekleri, ne kuşları, ne de birkaçı dışında-diğer hayvanları. Bırakın kırlarda yetişen binlerce bitki çeşidinin adlarını, bir anket yapılsa, bir çırpıda beş-on çiçek adı sayan kaç kişi çıkar merak ediyorum. Elbette bu olumsuz gelişmede Türkçedeki

daralmanın ve fakirleşmenin payı da büyüktür. Hadi itiraf edelim; artık çocuklarımız ana dillerini de öğrenemiyorlar. Konuştukları, Türkçenin karikatüründen başka bir şey değil.

Bana öyle geliyor ki, bitki, böcek, kuş ve renk adları, dillerin gizli hazineleridir; onlara bakarak bir halkın hayal gücü, tabiatla ilişki biçimi dünya görüşü ve realite kavranışı hakkında açık seçik fikirler edinilebilir. İnanmazsanız, Turhan Baytop'un Türkçe Bitki Adları Sözlüğü'nü açıp bakın. Türkiye'de yetişen bitkiler, Türkçe bitki adları ve bitkiler etrafında oluşan kültür hakkında önemli araştırmaları olan Baytop Hoca 1994 yılında Türk Dil Kurumu Yayınları arasında çıkan (yeni baskılarının yapılıp yapılmadığı bilmiyorum) bu nefis sözlükte büyük bir boşluğu doldurmuştur.

Türkçe bitki adları başlığına bir âlem; çok zekice hattâ muzipçe olanları var. Turhan Baytop'un sözlüğünü gözden geçirirken, önce hâfizamda yer etmiş, benim için hâtıra değeri taşıyan bitkilerin adlarını aramış ve hepsini de bulmuştum. Bana özel bir dünyayı bir duyum biçimini ve bir nağmeyi veren Evelik, Yemlik ve Madımak bitkilerinin Lâtince adlarını öğrenince bir tuhaf olduğumu söylesem inanır mısınız? Sanki bu üçlü birden benim dünyamın malı olmaktan çıkmıştı. Mayhoş tadını hâlâ damağımda hissettiğim kuzukulağı meğerse evelik otunun da dahil olduğu rumex alt cinsine bağlı bir otmuş, bazı bölgelerde Ekşimenek, Ekşimik, Ekşimcik ve Ekşincik de deniliyormuş. Aynı aileye mensup birçok otun genel adı lâbada imiş. Bahar müjdecileri olan Nevruz çiçeğini, Çiğdemi ve Kardeleni unutmadım; çocukluğumda, Zara'da bahara doğru bu çiçeklerden toplamak için kırlara çıktığımızı iyi hatırlıyorum. Çok zaman ellerimiz boş dönerdik; çocuklar bunları nevrüz ve çiğdemi iştahla yerlerdi. Nevruz toplamının, bazı zamanlardan kalma bir çeşit tören olduğunu biliyor muydunuz?

Baytop Hocanın sözlüğüne göre, Nevruz (navruz) Hermodactyloides Spach ve Scorpis Spach alt cinslerine bağlı iris türlerine verilen genel isim. Kazakistan'da Bayşek, Kırgızistan'da Bayçeçek, Özbekistan'da ise Baharkız adlarıyla bilinen Nevruz çiçeği, Türk dünyasında diriliğin, tazeliğin, yenilenmenin, gençliğin, bekâretin, saflığın, masumiyetin ve temizliğin sembolü imiş, Kırgızistan'da bunun için evlenmemiş genç kızların küpe, kolye gibi takılarında ve gelin başlıklarında tek motif olarak yer almış.

Lâtince ası Crosus olan Çiğdeme gelince; Karlar erimeye başlar başlamaz açan bu aceleci çiçek baharın müjdecileri sayılır. Orta Anadolu'da bahar başlangıcında oynanan "Çiğdem Eğlencesi" adlı bir de çocuk oyunu vardır. Elllerinde sivri sopalarla tepelere tırmanıp çiğdem toplayan çocuklar, bunları iğne yahut karaçalı dalına asarak sokak sokak, ev ev dolaşır ve bir tekerleme tutturarak baharın gelişini müjdeliler.

Tekerlemedeki Türkçenin güzelliğine bakınız:

Çiğdem çiğdem çiçecik

Ali Baba gökçecik

Çiğdem geldi kapıya

Yağ çıkarın yapıya

Yağ olmazsa bal olsun

Oğlum, uşağın sağ olsun

Topraktan başını uzatır uzatmaz, koyun ve keçi gibi hayvanlar tarafından yenildiği için beyaz çiğdeme halk arasında Öksüzoğlan da denir. Aynı çiçek Bektaşilikte Ehlibeyt'in sembollerinden biridir. Ve nefis bir halk türküsünde çiğdem ve nevrüz şöyle dile gelirler.

Çiğdem der ki ben elâyım

Yiğit başına belâyım

Hepisinden ben âlayım

Benden âlâ çiçek var mı

Al baharlı mavi dağlar

Yarım gurbet elde ağlar

Nevruz der ki ben nazlıyım

Sarp kayalarda gizliyim

Mavi donlu göz gözlüyüm

Benden âlâ çiçek var mı

Al baharlı mavi dağlar

Yârim gurbet elde ağlar

Lâtince adı Papaver olan "Gelincik"i etimolojik açıdan ele alıp inceleyen rahmetli Ali Fehmi Karamanlıoğlu, bu kelimenin Türkçenin en eski kelimelerinden bir olan ve Göktürk kitâbelerinde geçen "gelin" kelimesine küçültme ve sevgi ifade eden -cık ekinin ilâvesiyle meydana geldiğini söylüyor. Kısacası halk dağ lâlesini küçük bir geline benzeterek adlandırmıştır. Türk töresinde gelinlik rengi beyaz değildir, kırmızıdır. Baytop Hocanın sözlüğüne göre, gelinli adları taşıyan başka çiçekler de var; Gelifeneri, Gelingöbeği (Kara hindiba), Gelin Gülü (Çuha çiçeği), Gelinküpesi (Tavan kirazı), Gelinparmağı, Gelinsaçı, Gelinteli vb.

Baytop Hocanın sözlüğünde çocukluğumun sonbaharında iplere dizilmiş o sarı-kırmızı-yeşil alıçları, karamukları, böğürtlenleri birer tutam koparıp birbirimizi daladığımız ısırgan otlarını da aradım. Birçoğunun ne çok eşanlamlısı varmış. Meselâ alıcın eşanlamlıları; Geyik diken, Halıç, Havuç, Kızlar yemeşi, Yemişen, Yemişken vb. Çeşitli bölgelerde ısırgana verilen adlar da ilgi çekici; Ağdalak, Cuncar, Cizlagan, Cincar, Dakırdalak, Dalağan, Dalayan diken.

Bir de "gül"ü merak ettim; yabanî gülün Asker Gülü, İt Gülü, Köpük Gülü gibi adları varmış. Eskilerin "gül-i sadberg" dedikleri gülün Türkçe adları da hoş; Hokka Gülü, Katkan Gülü, Okka Gülü, Lâtince adı rosa hemisphaerica olan bir gül çeşidine Sivas çevresinde Kadıngöbeği deniliyormuş. Ancak halkımızın gül adını çok sevdiği anlaşılıyor. Güllü birkaç bitki adı zikretmekle yetiniyorum; Gülburnu, Gül Elması (Yabani Gül), Gülfatma, Gülgülüm,

Güllügöndürme, Gülgülü (Hatmi, Boynuzlu Gelincik), Güllük (Eğreli)

Türkçe renk adları da bitki adları gibi gitgide unutuluyor. Son zamanlarda yavruağızı, hâki, tirşe, ebruli gibi renk adlarını kullanan birine rastladınız mı? Prof. Dr. Beynun Akyavaş bir yazısında şikâyet ediyordu;

"Kırmızının bir tonuna sıklâmen, yeşilin bir çeşidine petrol, sarının portakal rengine çalanına da oranj diyoruz. "Rubi"lerimiz, "turkuvaz"larımız, "lilâ"larımız da var. Erbabı, onları yâkuti firuze ve leylâk rengi olduğunu anlıyor. Sıklâmen de, petrol de, oranj da, rubi turkuvaz, lilâ da Fransızca öz Türkçe değil. Tunuslu bir dostla konuşuyordum. Narenc'i Arapça'da hangi mânâda kullanıyorsunuz dedim. Narenc, 'greypfrut'tur dedi. Portakala bortugal derlermiş. Demek ki Fransızlara bir narenc vermişiz. Portekiz'i almışsınız dedim. Bilindiği üzere, "Portügal", Fransızca Portekiz'dir ve evvelâ 'Çin elması' denilen portakalı Çin'den alıp Avrupa'ya getirenler de Portekizlilerdir. Portügal; Arapça portugal, Türkçe portakal olmuş"

Aslında diller buzdağları gibidirler, suyun altındaki büyük kısmı keşfetmeye başladığınız zaman o dile nüfuz edebilir şair, yazar veya düşünür olabilirsiniz. Turhan Baytop Hoca, derin sulara dalarak buzdağından küçük bir parçayı su yüzüne çıkarmış. Orada kim bilir daha ne hazineler yatıyor. Türkçenin dalgıçları haydi iş başına!

Not: Meraklıları için Türkçe çiçek ve renk adlarından iki küçük liste sunuyorum.

ÇİÇEK ADLARI

Ana Kokusu: Sarı şebboy

Anasına Babasına Pay Veren: Aslanağızı

Ateş Çiçeği

Âvize Fidanı

Ay Çiçeği

Ayı Pençesi

Babunec: Papatya

Ballıbaba

Benefşe: Menekşe

Boru Çiçeği

Boyaçiçeği

Buhurumeryem

Cemali Güzel

Cığerci Sığırı

Civan Perçemi

Çadır Perçemi

Çadır Çiçeği

Çakal Nergisi

Çalba

Çarkıfelek

Çingirak otu

Çiğdem

Çobanyastığı

Çuha Çiçeği

Dağçayı

Dağsümbülü

Deligül: Menekşe Gülü

Devedikeni

Devetabanı

Dönbaba

Ebegümece

Eğreltiotu

Erguvan

Eşek Lâlesi

Eşek Dikeni

Fesleğen

Fırıldık Çiçeği: Çarkıfelek

Firuze Çiçeği

Fulya

Gardenya

Gâvur Gülü

Gecesevası

Gelincik

Geven

Guğu Çiçeği: Hüsnüyusuf

Gül

Güldefne

Galhatmi

Gülibrişim

Gündündü :Ayçiçeği

Günebakan: Ayçiçeği

Günüş Gülü

Hanım Düğmesi

Hanım Sallandı

Hanımeli

Haseki Küpesi

Haşhaş Çiçeği

Hatmi

Helyotrop

Hercai Menekşe

Hezaren

Horoz ibiği

Hüsnüyusuf

İtır Çiçeği

İtrişahi

İnci Çiçeği

Kadife Çiçeği

Kahkaha Çiçeği

Kamelya

Kan Damlası

Kandil Çiçeği: Civan Perçemi

Karagözlüm

Karanfil

Kartopu

Kasımpatı

Kaynanadili

Keşişbaşı

Kevke

Kına Çiçeği

Kirli Hanım

Koçuk

Korunga

Kuşkonmaz

Küpe Çiçeği

Küsme Çiçeği: Mimoza

Küstüm Çiçeği: Küsme çiçeği

Lâden Ağacı

Lâle

Lâle-i Nu'man: Gelincik

Lâtin Çiçeği

Leylâk

Lisan-i Sevir

Mahmur Çiçeği: Çiğdem

Manisa Lâlesi

Manolya

Menekşe

Menekşe Gülü

Menevşe: Menekşe

Meryamana Eli: Buhurumeryem

Meryemana Kandili: Buhurmeryer

Meyan

Mimoza

Mine Çiçeği

Mor Salkım

Mümüdük

Müşgülüm

Nergis

Nevruz Çiçeği

Nilüfer

Orman Gülü

Ortanca

Öksüzoğlan: Beyaz Çiğdem

Öküz Dili: Lisan-ı Sevir

Papatya

Patlak Çiçeği

Piyan

Reyhan

Sabun Çiçeği

Saffetiderûn

Saksı Çiçeği

Saray Çiçeği: Hezaren

Saray patı

Sardunya

Sarmaşık

Semen: Yasemin

Sığırdili: Lisan-ı Sevir

Sığırkuyruğu

Sim

Susen

Sünbül

Şakayık

Şkayık-ı Numan: Gelincik

Şebboy

Terslâle

Toprak Kabul Etmez

Turna Gagası: Dönbaba

Üçgül

Vapurdumanı

Yaban Gülü: Nesrin

Yanardöner

Yasemin

Yer Somunu

Yılan Yastığı

Yıldız Çiçeği

Yüksükotu

Zambak

Zerrin: Fulya

Zerrinkadeh: Nergis

Zeymuran

Zülfüarus

RENK ADLARI

Al

Altınsarısı

Aşı

Ateşi

Baruti

Beyaz

Boz

Çamgöbeği

Çividi

Devetüyü

Ebruli

Eflatun

Erguvan

Fıstıki

Fildişi

Firuze

Fulya Sarısı

Gelincik Kırmızısı

Gökmavisi

Gülkurusu

Gülpenbesi

Gümüşi

Hacıyeşili

Haki

Kahverengi

Kara

Kavuniçi

Kestane

Kızıl

Kimyoni

Kiraz

Kuzguni

Küfyeşili

Külrengi

Lacivert

Leylâk

Limonküfü

Limoni

Mavi

Menekşe

Mor

Narçiçeği

Nefti

Örteksayı

Pathıcanı

Pembe

Samansarısı

Sarı

Siyah

Şarabı

Tarçını

Tirşe

Turuncu

Vişne

Yakut

Yavruağzı

Yeşil

Zeytinyeşili

Zifirî

Zümridî

Beşir Ayvazoğlu

**ESKİ TÜRK DEVLETLERİ
HISTORICAL TURKISH STATES FLAGS**

**BUYUK HUN
İMPARATORLUĞU**

**BATI HUN
İMPARATORLUĞU**

**AVRUPA HUN
İMPARATORLUĞU**

**AK HUN
İMPARATORLUĞU**

**GÖKTÜRK
İMPARATORLUĞU**

**AVAR
İMPARATORLUĞU**

**HAZAR
İMPARATORLUĞU**

**UYGUR
DEVLETİ**

KARAHANLILAR

GAZNELİLER

**BÜYÜK SELÇUKLU
İMPARATORLUĞU**

HARZEMŞAHLAR

**ALTINORDU
DEVLETİ**

**BÜYÜT TİMUR
İMPARATORLUĞU**

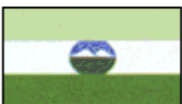
**BABÜR
İMPARATORLUĞU**

**OSMANLI
İMPARATORLUĞU**

THE FLAGS OF NEW TURKISH STATES IN ASIA
YENİ TÜRK DEVLETLERİ ve MUHTAR
CUMHURİYETLERİ

				
AZERBAYCAN	KAZAKİSTAN	TÜRKMENİSTAN	KIRGIZİSTAN	ÖZBEKİSTAN
				
K.K.T.C.	BAŞKURDİSTAN	ÇEÇENİSTAN	ÇUVAŞİSTAN	HAKAS CUMHURİYETİ
				
KIRIM	YAKUTİSTAN	TATARİSTAN	TUVA	ABHAZYA
				
ADIGE CUMHURİYETİ	KUZEY OSETYA	BATI TRAKYA TÜRKLERİ	DAĞISTAN	DAĞLIK ALTAY
				
DOĞU TÜRKİSTAN	GAGAUZ	KARAKALPAKİSTAN	IRAK TÜRKMENLERİ	İNGUŞYA CUMH.
				
KABARTAY-BALKAR	KALMUK CUMH.	KARAÇAY-ÇERKES	MOĞOLİSTAN	TACİKİSTAN

<http://www.alsancakbayrak.com.tr>

www.turklib.ru
www.turklib.uz
www.turklib.com